

Person- historisk tidskrift

Utgiven av
Personhistoriska Samfundet

1988 Årgång 84 · Häfte 3 – 4

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska Samfundet genom dess sekreterare redaktören, fil dr Barbro Schaffer, Svenskt biografiskt lexikon, Box 12536, 102 29 Stockholm. Medlemsavgiften i samfundet är kr. 100:— per år och betalas via inbetalningskort (postgironummer 25 38-7) vilket kommer medlemmarna tillhanda i och med utsändandet av årgångens första häfte.

Redaktionsutskott: Docent Arne Losman (samfundets ordf.), docent Göran Dahlbäck och sekreteraren.

Ytterligare fynd rörande Gustav I:s son Sten

Av *Hans Gillingstam*

Nyligen påpekade jag i denna tidskrift, att konung Gustav I:s son Sten var född 1544 och dog 1549 enligt en i Paris 1640 publicerad genealogi över Vasaätten.¹

Sedan dess har jag observerat, att dessa uppgifter ett decennium tidigare förekommer i den pommerske läkaren Andreas Hildebrandts 1630 i Stettin tryckta "Genealogia serenissimorum potentissimorumque regum Sueciæ e diversis historiographis collecta", som omtrycktes på tyska i Stettin 1631 och i Frankfurt am Main 1632 med titeln "Genealogia oder Stamm- vnnd Geschlecht-Register der Durchleuchtigsten Grossmächtigsten Königen in Schweden". Ordalydelsen är där: "Steno. Natus A.C. 1544. Puer mortuus Anno 1549. Lyncopiæ tumulatus in Æde Cathedrali", i de tyska upplagorna "Steno, ist geboren im Jahr Christi 1544 vnd in seiner Jugendt wider von dieser Welt abgeschieden 1549 vnnd in der Hauptkirchen zu Lyncopien zur Erden bestattet". Trots det sena tryckåret gör framställningen ett trovärdigt och välinformerat intryck. Om den likaså tidigt avlidne brodern Karl heter det sålunda: "Natus A.C. 1546. Protinus obiit post baptismum, Stockholmia inhumatus", i de tyska upplagorna "ist geboren Anno Christi 1546 aber stracks nach der Tauff wider gestorben / zu Stockholm begraben". Jag har tidigare nämnt, att Stens begravning i Linköpings domkyrka kunnat beläggas redan i ett 1500-talsmanuskript av vasakungarnas sekreterare Rasmus Ludvigsson.²

Att Sten var född 1544 uppges också i en serie kronologiska uppteckningar om Gustav I:s familj av fältmarskalken Johan Banérs

syster Sigrid Banér (1592–1669)³ i Nordin-ska samlingen, vol. 953, f. 41 v, Uppsala universitetsbibliotek. Där påstås, att Sten föddes i juni 1544, och att han dog redan några veckor därefter.

Denna högadliga släkttraditionsuppteckning är i flera hänseenden unik. Den känner alltså till ej blott födelseåret utan även födelsemånaden. Den senare är väl förenlig med de närmast däromkring födda syskonens födelse-tider, alltså nästan två år efter brodern Magnus och tretton månader före system Anna. Helt avvikande från andra källor är Sigrid Banérs uppgift, att Sten dog redan några veckor efter sin födelse. Den skulle kunna förklara, att räkenskapsnotiser el. dyl. om honom ej påträffats. Man frågar sig därför, om Hildebrandts och den franska genealogiens uppgift, att Sten levde ända till 1549, är en konstruktion, byggd på Messenius' uppgift, att han begravdes tillsammans med sin detta år avlidna mormor.⁴ Om han dött redan 1544, måste han 1549 ha flyttats till hennes grav.

Sigrid Banér uppger emellertid också, att Stens bror Karl föddes redan i april 1543 och dog några veckor därefter, vilket ej stämmer med Lars Siggessons (Sparre) nära samtida uppgift, att han föddes 24 april 1546.⁵ Det

¹ H. Gillingstam, Konung Gustav I:s son Sten än en gång (PHT 1987, s. 30).

² H. Gillingstam, Konung Gustav I:s som barn avlidna söner Karl och Sten (PHT 1985), s. 5.

³ Om andra uppteckningar av henne se G. Björlin, Johan Banér, I (1908), s. 11 f., 15 f. och 33, och S. U. Palme, Två berättande källor om Linköpings riksdag 1600 (HT 1936), s. 282.

⁴ Gillingstam 1985, s. 5.

⁵ Gillingstam 1985, s. 5.

vore svårt att tänka sig, att Gustav I skulle ha haft ej mindre än tre söner med namnet Karl, av vilka den äldstes existens uteslutande skulle vara känd genom Sigrid Banér, som saknar kännedom om den Karl, som föddes 24 april 1546. Snarare är det fråga om en konstruktion, ett försök att passa in den äldre Karl i den täta raden av kungabarn.

Att hennes uppgift om Stens födelse i juni 1544 och död några veckor senare är mer beaktansvärd framgår av riksregistraturets placering av ett odaterat begravningsceremoniel för Karl just bland i Linköping daterade brev av 20 juni 1544. Jag har tidigare hävdad, att ceremonielets avskrivning bland dessa brev skulle bero på felplacering, eftersom registraturets avskrifter ofta gjordes flera år efter konceptens tillkomst.⁶ Vid förnyad

granskning av ceremonielets ordalydelse finner jag emellertid, att anknytningen till Linköping styrkes av att begravningsmässan skulle hållas av "her Clawus Ordinarius", dvs. Linköpings dåvarande stiftschef Nicolaus Canuti,⁷ och av att likbärarna huvudsakligen utgjordes av östgötska stormän. Det ligger därför närmare till hands att tänka sig, att ceremonielet är rätt placerat i registraturet, att den avlidnes namn blivit fel i samband med avskrivningen av konceptet, och att det alltså ej är Karls utan Stens begravningsceremoniel.

⁶ Gillingstam 1985, s. 5.

⁷ Om honom se H. Schück, *Ecclesia Lincopensis* (1959), s. 585–594, och densammes biografi i *Sv. biogr. lex.*, bd 26: häfte 129 (1988), s. 597 f.

Den gardemeinska saken

Öden kring ett rättsfall från Gustav III:s tid

Av *Tore Wretö*

Enligt landsrätten ärvde inom de jordägande stånden syster hälften mot broder; på samma sätt utgjorde i äldre tid kvinnans giftorätt hälften mot makens, dvs. en tredjedel av boet. Med ett välbekant undantag i den värendeska arvsrätten gällde denna ojämlika fördelningsprincip för majoriteten av den svenska landsbygdens kvinnor till 1845.

Giftermålsbalken i 1734 års lag hade i detta avseende stadfäst gammal praxis.¹ Dessamma gäller dess stadgande, att maken ägde förvaltningsrätten över boet. Den omfattande giftorätten gav vanligtvis maken möjligheter att egenrådigt upptaga lån och inteckna boets fasta egendom; ett undantag gällde den egendom, som genom förord förklarats som makans enskilda. I ty fall förutsattes hennes skriftliga samtycke.

En hustrus lagliga möjligheter att stävja sin makes ekonomiska vidlyftigheter var under sådana omständigheter begränsade. Om hon inte genom kraften av sin personlighet och sina argument kunde hävda sina ekonomiska intressen, var hon illa ute. Lagen var inte på hennes sida ens om makens hushållning hotade att föröda hennes giftorätt.

Lagen stadgade dock i ett fall, att den ena partens skuldsättning vore att anse som den enskilda, där den andras egendom inte finge tas i anspråk för skuldens gäldande; förutsättningen var "mannens eller hustruns särskilta vållande och förgörelse, theraf then andre ingen nytto eller del haft". Stadgandet rymde en uråldrig inhemsk rättsprincip: skuld åvilade gärningsman eller gäldenär och undantog envar anhörig, som inte hade förman av eller delaktighet i det skedda.

Vi kommer att möta termer och tankar som dessa i följande redogörelse för en olycksdrabbad adelsfamilj, en berättelse som, beroende på var betoningen läggs, kan läsas på flera sätt.

Här står i flera generationer en kvinna i familjens och hushållets medelpunkt: som änka, som övergiven maka, som föräldralös arvtagerska. Vi får på nära håll följa en hustrus förtvivlade kamp för sin ärvda del i boet och för sin giftorätt gentemot en make, vilkens skuldsättning betraktad ur hennes perspektiv bottnade i hans "särskilta vållande och förgörelse". Vi får studera ett komplicerat rättsfall, som ytterligare komplicerades genom att även omständigheter och hänsyn utanför domstolsbehandlingen påverkade beslutsfattarna. Turerna i denna dramatiska process belyser på sitt speciella sätt kvinnans situation i 1700-talets rättssamhälle.

I detta händelseförlopp rymms därmed ett stycke socialhistoria samtidigt som det har sitt provins- och personhistoriska intresse. I centrum står några medlemmar av adliga ätten nr 1590 von Gardemein, introducerad 1720 och, upplyser Elgenstierna, "sannolikt utdöd i slutet av 1700-talet". Händelserna utspelas huvudsakligen i södra Östergötland, i häraderna Kinda och Ydre.

Person- och släkthistoria gestaltar sig ofta i

¹ Giftermålsbalken i 1734 års lag och dess tolkning och tillämpning behandlas av Joh. Hellner, *Gift kvinnas rättsliga ställning enligt 1734 års lag*, Minnesskrift ägnad 1734 års lag av jurister i Sverige och Finland, 2, 1934, s. 53–71; jfr Om betalning af makars gäld i J. Ph. Palmén, *Rättshistoriska Bidrag till tolkningen af 1734 års lag*. Akademiska Afhandlingar, 1, Hfors 1852, s. 123–177.

mönster som tävlar med skönlitterära krönikor och skådespel. Till sist kan historien om den Gardemeinska ättens nedgång och fall läsas som en tragisk berättelse, om man så vill som ett litet ödesdrama från en svensk provins.

Ydre härad i sydvästra Östergötland var i gammal tid hemvist för många adelsfamiljer. Frälsejorden upptog en anmärkningsvärt stor del av detta härad.² Det var tätt mellan säterierna.

På Karl XII:s tid var Catharina Enhörning ägarinna till säterierna Salebo i Västra Ryds och Ed i Sunds socken i Ydre. I trettioårsåldern gifte hon sig med kaptenen vid Jönköpings infanteriregemente Augustin Grund. 1708 föddes sonen Otto. Det var krigsår. Kapten Grund stupade i slaget vid Helsingborg den 28 februari 1710.³ Tio år senare gifte fru Catharina om sig och även nu utom ståndet. Hennes nye make var den förmögne och som det berättas närige kyrkoherden i Sund Petrus Johannes Strandberg. Äktenskapet ingicks med förbehållet, att maken inte ägde göra anspråk på makans fasta egendomar.⁴

Sonen Otto Grund gifte sig med Hedvig Sophia Ekerman, dotter till en assessor vid Göta hovrätt i Jönköping. Denna ägde rusthålllet ett mantal Millingetorp vid Kisa jämte några andra gårdar i Kinda. Paret Grund fick 1738 en dotter, som döptes till Christina Catharina. Blott 34 år gammal avled Otto Grund år 1743.⁵ Fru Enhörning hade därmed förlorat också sin son. Hennes enda efterlevande ättling var lilla sondottern Christina Grund.

Det var ett anseeligt arv som väntade denna: efter farmodern skulle hon bli ägarinna till säterierna Ed och Salebo, fastigheten Oppreda, som värderades högre än Salebo, och flera andra gårdar därtill; efter modern hade hon att ta i besittning Millingetorp och ännu några egendomar. Christina Grund växte upp som ett av bygdens mest lysande partier. Hennes närmaste var kvinnor, modern och farmodern. I bakgrunden skymtar

ett manligt stöd, förmyndaren Otto Magnus Drake på Bulsjö i Sunds socken.

En löjtnant vid adelsfanan Arvid Reinhold von Gardemein med ett förflutet även i tysk militärtjänst visade herrskapet på Ed sin uppmärksamhet. Arvid Reinhold var den äldste av sex söner till en östgötskt officer och godsägare i blygsamma omständigheter. Han var hänvisad att söka sin lycka så gott han själv förmådde med hjälp av sitt adliga namn. Liksom åtminstone tre av sina bröder blev han militär. Två försvann i utländsk tjänst.

Skälet till löjtnantens intresse för familjen på Ed var unga fröken Grund. Hans uppvaktning gav ett snabbt resultat. 1752 stod bröllopet mellan den 29-årige Arvid Reinhold von Gardemein och den blott fjortonåriga fröken Christina.

Arvid Reinholds yngre bror Axel Christoffer hade även han framgång på sin friarstråt i Ydre. Tre år senare gifte han sig med 17-åriga Eva Drake. Med hustruns tillgångar och betryggande namn som säkerhet skuldsatte han sig och förvärvade godset Åby i Horns socken i Kinda härad. Paret sägs ha levat på stor fot. Predikstolen i Horns kyrka vittnar alltjämt om deras spendersamhet. Efter blott några få år tvangs de lämna egendomen. En anteckning i den drakeska samlingen i Uppsala summerar bistert Axel Christoffers öde: "...cederade Bonis, lämnade hustru och barn i yttersta torftighet".⁶ Det äkta paret hastiga väg från välstånd till misär blev ett ämne för den lokala folkloren och har i litteraturen nyttjats av en nu förgäten 1800-talsförfatta-

² Jfr W. Gravallius, *Från Östergötlands Bygder*, 1890, s. 367: "Intet härad i hela länet är så rikt på frälseärier som Ydre..." En beräkning som bekräftar Ydres särställning reovisar F Åkerman, *Ydre härads gårdar*, 1988, s. 9.

³ Jfr "Personalia" över Otto Grund 1743. Rääf fol. 16. UUB. Elgenstierna (bd. 2, s. 584) uppger 1.5 som dödsdag.

⁴ Konungens nådiga tillåtelse för kyrkoherde Strandberg att "träda i frälse gifte med Änkiefren Catharina Enhörning utan at lemna thes fasta egendom åt Arfwingarne" är daterad 7.4 1720. Rääf fol. 16. UUB.

⁵ "Personalia" över fänrik Grund. Ibid.

⁶ Drakeska arkivet, X 257 d. 26 (pag. 435). UUB.

rinna, Wilhelmina Gravallius.⁷ Vid denna traditionens sällsamma väv av dikt och data skall vi emellertid inte dröja här. Vi skall i stället följa broderns, Arvid Reinholds, agerande som äkta make och godsägare i Ydre.

På herrgården Forsnäs i Sunds socken i Ydre, sedan snart 150 år i den Rääfska ättens ägo, hänger denne von Gardemeins porträtt, målat av J. H. Scheffel. Målningen avbildar honom som ryttmästare i 40-årsåldern någon gång på 1760-talet. Under den uppknäppta uniformsrocken med svärdsorden, som han förlänades 1761, glänser ett brösttharnesk. De yttre insignierna till trots ger den porträtterade med sin rödlätta ansiktshy och begynnande korpulens intryck av en mera jovialisk än martialisk mansperson. Den som inför detta skickligt utförda porträtt tycker sig se hjälten snarare i glada vänners lag än i bataljer på liv och död, kan hämta gott stöd i de bevarade dokumenten. I det följande kommer vi också att få förklaringen till att porträttet följt den Rääfska släkten.

Att tolka äktenskapet mellan den purunga Christina Grund och den dubbelt äldre löjtnanten von Gardemein i termer av böjelse eller blind förälskelse vore helt visst att hänge sig åt anakronistiska villfarelser. Löjtnanten von Gardemein av år 1752 gör framför allt intryck av att desperat och hänsynslöst trakta efter en rik hustru, en räddning ur många björnars farliga grepp. Den världsvane officeren hade visserligen charm och förmåga att övertyga om sina goda avsikter, kanske också om sitt goda omdöme. Sin prekära ekonomiska ställning tycks han ha lyckats dölja. Eljest hade väl frun på Millingetorp eller arvtanten på Ed dragit öronen åt sig och förmyndaren Drake på Bulsjö höjt ett varnande finger. Den förstnämnda skulle få rika tillfällen att ångra sin aningslöshet inför dotterns friare 1752.

I mars 1754 slutade gamla fru Catharina på Ed sina dagar. Unga fru Christina von Gardemein kunde tillträda det stora arvet. Så skedde och utan hinder av något förord kunde maken förfoga över egendomarna som

*Arvid von Gardemein
Målning av J H Scheffel
Foto SPA*

sina egna. Mindre än tre veckor efter dödsfallet lät han i egenskap av ägare företaga en laga värdering av frälsesäteriet Ed med tillhörande torp samt Oppreda, Ingebo, Lilla Gallarp och Nyckleberget. Mot inteckning i de nyförvärvade fastigheterna upptog han ett väl tilltaget lån i Riksens höglovliga ständers bank.⁸ Den snabba åtgärden röjer trängande behov.

Löjtnanten var skuldsatt upp över öronen. Bakgrunden är till viss del självklar: som en av sex söner till en officer i provinsen hade han helt naturligt vid inträdet till den militära banan stött på ekonomiska hinder. Ett utgjorde regelmässigt ackordet, det kostsamma köpet av en ledig officersfullmakt. Officerslivet innehöll sina ritualer i kombination med ett starkt gruppträck. En fattig löjtnant ömsom nödgades, ömsom frestades att ta lån och betala dyrt för att inte öppet avslöja sitt usla tillstånd. Dobbelt och spel, yppig livsfö-

⁷ W. Gravallius, "Ringens", Från Östergötlands Bygder, 1890, s. 412–416.

⁸ Laga värdering 26.3 1754. Rääf fol. 16. UUB.

ring inbegripande kostsamma väntjänster, sådant allt kunde ge en ”ung och hitziger herre”, för att tala med gamle Stiernhielm, ebb i kassan och skapa oro bland björnarna.

En lång rad omständigheter betygar och belyser löjtnanten von Gardemeins ekonomiska knipa. Ett drygt halvår före bröllopet 1752 uttryckte hans far tillfredsställelse över att han lämnat det kostsamma Stockholm och i stället sökt sig till herrskapet på Ed.⁹ Arvid Reinhold hade råkat illa ut som borgensman för officerskamrater. Han hade tagit lån av sina närmaste anhöriga och i bekantsskapskretsen.

Sedan han börjat uppträda som ägare till Ed och till hustruns övriga ärvda egendomar spekulerade han i fastighetsaffärer. Bland andra förvärv dokumenteras i hans papper köpet av halva fastigheten Lund. Men detta liksom andra köp blev en episod i hans korta och olyckliga godsägarliv. En tradition, som ännu är levande i Ydre, förmäler, att han förlorade gården Lund på spel. Att egendomen snart gick von Gardemein ur händerna framgår av dokumenten. Däremot är det inte möjligt att fastställa, i vad mån speldjävulen haft sitt finger med i denna eller andra av hans misslyckade affärer.

En annan version återges av Malin Mattsson i hennes förträffliga provinshistoriska krönika *I Ydre på 1800-talet*. Hon omtalar: ”Det var han som bytte bort det under Ed liggande hemmanet Lund mot en dåtida praktvagn, en s.k. karet.”¹⁰ Två uppseendeväckande inslag i Gardemeins ydreliv har i denna tradition smälts samman till en skräckhistoria med bräcklig historisk verklighetsförankring, dels hans lättsinniga gårdsaffärer, dels berättelser om den magnifika ”rustvagn”, som han enligt en äldre familjetradition köpt i Pomern efter en avliden officerskamrat.¹¹

Rätt tolkade rymmer ofta till synes vilseledande traditioner en portion sanning. Att Gardemein var en lebeman och äventyrare över det vanliga inom sitt stånd och sin profession bekräftas så snart man studerar hans bana och följderna av hans hushållning.

Hans militära karriär uppvisar under

1760-talet ett tämligen normalt mönster. 1761 förordnades han till ryttmästare vid skånska adelsfanan. Till denna befattning hörde bostället Duckarp ett par mil väster om Kristianstad. Han representerade vid två riksdagar sitt regemente. 1769 erhöll han majors grad.

Men därefter mörknar bilden. Redan två år senare erhöll han transport till Bohus regemente, en tjänst, från vilken han omedelbart tog – eller möjligen fick? – avsked. En husesyn förrättad 1772 på Duckarp föranledde ett anseeligt skadeståndskrav för gårdens karaktärshus, som befann sig i förfall.¹² Därmed sällade sig Krigsskollegium till en nu snabbt växande skara av fordringsägare, som hade att söka sin gäldenär på växlande adresser och vanligtvis i Stockholm, där han även under sin senare officerstid helst och ofta uppehållit sig.

På Ed visade sig däremot majoren sällan. Men så mycket mer gav sig hans fordringsägare till känna. Hustrun blev uppmärksam på den ena fordran efter den andra ställd på maken men med hennes ärvda egendomar som inteckning. Bakom denna hennes ofrivilliga skuldsättning låg en fatal inblancofullmakt med hennes bevittnade namnteckning, ett dokument, som maken försäkrat sig om vid något tillfälle, innan han år 1770 mer eller mindre för gott lämnade sin hustru och sitt enda barn, den då 15-åriga Magdalena.

För att mannen skulle äga rätt att förpanta fast egendom tillhörig hustrun krävdes enligt Giftermålsbalken dennas frivilliga ja och underskrift i tvenne gode mäns närvaro. Okunig om följderna hade fru Christina försett sin äkta hälft med ett instrument med en för denne underbar verkan.

Situationen blev allt bekymmersammare för den stackars majorskan. Sedan hon i det

⁹ Brev från B. v. Gardemein 19.2 1752. Rääf fol. 15. UUB.

¹⁰ M. Mattsson, *I Ydre på 1800-talet*, 1932, s. 460 (Ny uppl. 1988).

¹¹ Ant. dat. 13.7 1865 av L. F. Rääf i Rääf fol. 11. UUB. Där uppges, att året för förvärvet var 1758.

¹² Dom i Göta Hovrätt 23.9 1777. Rääf fol. 16. UUB.

längsta dröjt med att göra rättssak av makens skuldsättning i hopp om att undvika skandal, såg hon sig till sist år 1773, efter mer än 20 års äktenskap, tvungen att till Göta hovrätt inge ansökan om boskillnad med begäran, att hennes ärvda egendom och lösören inte måtte ryckas ifrån henne på grund av skulder, som maken henne oåtspord åsamkat sig.¹³

Christina von Gardemeins hemställan till hovrätten ger i blixtbelysning bilden av en oansvarig make och inblick i en äktenskaplig tragedi. Makens opåräknade skulder av orsaker, som hon uttryckte det, "them jag ej känner och kanske wore mig mindre nyttigt weta", hade alltmer ökat hennes oro och bekymmer. Hon framhöll, att mannen nu på tredje året vistades skild från hemmet och befann sig i Stockholm – "i hwad ärende, wet jag ej med säkerhet".

Från slutet av 1773 finns ett par brev bevarade från Axel Christoffer von Gardemein till kära svägerskan majorskan på Ed. Förutvarande herren till Åby skrev i december från Misterhult i en belägenhet som förefaller mer än förtvivlad:

du kan intet tro hvad min brors upförande grämer mig, iag och du äro ej dii enda som suckar, gifve Gud iag nu ägde 1/3del af hvad jag hos honom äger att fordra. Så öfverginge mig ej en auktion som nu skier, ty Draken på Forsnäs låfvade mig skrifteligen 4500 d^{lr} K^{mt} till låns att stoppa en biörn i halsen, som har att fordra 1000 plåtar...¹⁴

Bland skuldsedlarna hade Axel Christoffer, enligt vad han uppgav, en förbindelse på hela 17 000 riksdaler och underskriven med svägerskans egen hand. Men han förklarade, att han avstod från att göra sin fordran gällande. "...min ögon rinna och mine händer darra. Gud hielpe både dig och mig ja alla", slöt han sitt brev, som tycks ställa oss öga mot öga med ännu ett av de beklagliga offren för majoren von Gardemeins lånehärva. I ett föregående brev, där han bittert klagat över broderns uppträdande mot honom själv, tillfogade han: "ack om han ändå älskade hustru och barn".

I anslutning till fru von Gardemeins begä-

ran företogs en bouppteckning, som visade på tillgångar i boet på 45 362 riksdaler kopparmynt och skulder på 27 000.¹⁵ Men blott ett halvår senare talades om en skuld enbart i Riksbanken som inklusive ränta belöpte sig till 38 600 riksdaler.¹⁶

I maj 1774 begärde majorskan äktenskapskillnad. Mannen hade blivit stämd för äktenskapsbrott. Av hennes nya inlaga framgår, att även Millingetorp, moderns egendom, in-tecknats. Hon berörde också den olycksaliga fullmakten på tal om "en Fordran i Stockholm, eller annorstädes Stor 7000 Daler Kopparmynt Capital, utom Ränta, hvaremot mitt namn på Blanquet papper, för flera År tillbaka gifven är". Att dokumentet, på vilket finns majorens nöjdförklaring och underskrift, registrerats och införts i Ydre härads dombok "ord ifrån ord", intygade vice häradshövding Leonhard Hindric Rääf.¹⁷

I september 1774 avled fru Grund. Dödsfallet inträffade vid en tidpunkt, då stamgodset Ed var på väg att gå hennes släkt ur händerna.

Följande år upprepade majorskan sitt yrkande på boskillnad. Samtidigt krävde hon av maken ersättning för de av hennes egendomar, som denne sålt, bortbytt eller pantsatt. Därjämte yrkade hon, att hennes egendom belades med kvarstad i avvaktan på boskillnadsfrågans lösning.¹⁸ Bakom henne fanns uppenbarligen en kunnig och målmedveten jurist. Själv kunde hon på sin höjd hjälpligt avfatta ett enklare brev.

Hovrätten företog en utredning. Svaranden bereddes tillfälle att yttra sig. Majoren inkom med en mångordig försvarsskrift, där han sökte gendriva de av hustrun formulerade eller antydda anklagelserna. Där korrigerades kändandens framställning mera i ord än i

¹³ Chr. v. Gardemein till Göta Hovrätt 6.3 1773. Ibid.

¹⁴ A. C. von Gardemein till Chr. v. Gardemein 14.12 1773. Ibid.

¹⁵ Bouppteckning dat. Ed 7.12 1773. Ibid.

¹⁶ Skrivelse undert. H. S. E., dvs. Hedvig Sophia Ekerman 13.3 1774. Ibid.

¹⁷ Chr. v. Gardemein 5.5 1774. Ibid.

¹⁸ Utdrag ur hovrättens protokoll 16.5 1775. Ibid.

sak och den misstanken uttalades, att hon stod under inflytande av någon, som av illvilja ville störa förhållandet mellan makarna. Som ett bevis på sin omtanke om de hemmavarande framhöll majoren, att han från Stockholm sänt hustrun mellan fyra och fem tusen daler kopparmynt i reda pengar samt åt henne och dottern skaffat dyrare tyger och kläder till behov och till prydnad.¹⁹ Även här kan man skymta konturerna av en värdslös hushållare och en omdömeslös gäldenär. Majoren von Gardemein förde sin talan i trängt mål och utan energi.

Hovrättens beslut ryckte närmare. Parterna kallades till Jönköping i januari 1776. Dit anlände majoren, dit kom fordringsägarna. Majorskan, sjuk och missmodig, företrädde av ett ombud. Men det katastrofala inträffade, att detta infann sig en dag för sent. Fatalierna var försuttna och kärandens belägenhet desperat.

Det gamla stamgodset Ed hade gått under klubban. Hennes elände visste inga gränser. Ett intyg av medicine doktor Johan Huitfeldt talade om hennes fysiska lidande till följd av en "dödande kräftskada, uti thess vänster fot och ben".²⁰

Kärandesidans uteblivande var enligt hovrättens dom i september 1777 huvudsaklig grund att avvisa majorskans yrkanden och att häva kvarstaden. Utslaget redogjorde i detalj för långivare, prioriterade deras fordringar och fäst slog, att de i angiven ordning komme att av det odelade boet "til theas rätt wederbörligen förhjelpas".

Här kunde processen ha slutat och majorens fallissemang ha bragt hustrun och dottern till tiggartaven. När domen föll, var majorskan bosatt på Millingetorp, som hon efter modern erhållit som enskild egendom. Från Millingetorp skrev hon dagen före hovrättens utslag med osäker hand ett förtvivlat brev till vice häradshövdingen Rääf. Hon vädjade om hjälp. Och hon mådde, skrev hon, "ganska illa utom dät iag af oro är förstört til mina sinnen".²¹ Adressaten var hennes sista hopp.

Den unge juristen Leonhard Hindric Rääf,

*Leonhard Hindric Rääf
Silhuett*

som sedan länge vikarierat som häradshövding i Kinda och Ydre, tog sig an fru von Gardemeins i de flestas ögon hopplösa sak. En knapp månad efter hovrättens utslag utformade han en nådeansökan till Kongl. Maj:t med vädjan att käranden trots försuttna fatalier måtte medgivas att fullfölja sitt yrkande om boskillnad med innebörd att vad av henne dittills frångagits måtte vara nog. Rääf satte sitt eget namn jämte den nådesökandes på den underdåniga framställningen.²²

Den markeringen var säkert en välberäknad åtgärd. Namnet Leonhard Hindric Rääf var inte okänt för majestätet och hans rådgivare. Sedan åtta år tillbaka bar Rääf titeln hovjunkare; han hade tid efter annan tjänstgjort som uppvaktande kavaljer vid hovet och vid statshögtidligheter. Ej nog därmed. Han hade enligt en uppgift förmedlad av

¹⁹ A. R. v. Gardemeins odat. inlaga (1775). Ibid.

²⁰ Intyg dat. 6.2 1776. Ibid.

²¹ Chr. v. Gardemein till L. H. Rääf 22.9 1777. UUB.

²² "Stormächtigste Aller Nädigste Konung!" 14.10 1777. Rääf fol. 16. UUB.

hans bekante son, "ydredrotten" Leonhard Fredrik, tillhört Svenska Botten, den stödorganisation, som stod bakom Gustav III den dramatiska augustidag, då denne satte punkt för det frihetstida riksdagsväldet.²³ I och med att ärendet blivit underställt Kongl. Maj:ts avgörande, blev det återigen vilande. För fordringsägarna förestod ånyo en tid av väntan och ovisshet.

Kongl. Maj:t såg i nåder till fru majorskans olycka och hörsammade enligt nådigt beslut i april 1779 hennes vädjan "i anseende till synnerliga härwid förekomna skjäl", som det uttrycks.²⁴

Kärandeparten kunde åter hysa ett om än svagt hopp om sakens önskliga utgång. Men för majorskan på Millingetorp kom Kongl. Maj:ts besked alltför sent. Av lidanden till kropp och själ avled hon redan den 2 maj 1779, blott 40 år gammal.

Förre majoren hade å sin sida hamnat i en allt hopplösare situation. Genom Kongl. Maj:ts utslag hade hans utsikter att nå satisfaktion med sina kreditorer drastiskt minskat.

Majoren von Gardemeins öden sedan han lämnat sin familj i Ydre avtecknar sig endast fragmentariskt i det bevarade materialet. I ett tidigt skede av boskillnadsmålet talas om att han brukade gården Sättra i Brännkyrka socken.²⁵ Sin frånvaro från hemorten tillskrev han själv bland annat "titt på hwarannan hållne rixdagar".²⁶ Ett brev daterat Ed 1774 och ställt till häradshövding Rääf är ett bland flera tecken på att han inte drog sig för att tillfälligtvis uppträda på hemorten även efter det att hans ekonomiska sammanbrott blivit allmänt känt.²⁷

Sommaren 1779 finner vi majoren som arrendator av gården Holmen i Hammarby socken norr om Stockholm. Hans oefterrättliga hushållning hade bragt honom till ruin. Mindre än ett halvår efter hustruns död insjuknade han hastigt och dog den 18 september. I socknens dödbok anges som dödsorsak rötfeber, en epidemisk magsjukdom, ett av äldre tiders många plågoris.

Bilden av majorens misär på grosshandlare

Backmans gård i Hammarby tecknas med obarmhärtig saklighet i bouppteckningsprotokollet från oktober 1779.²⁸ Närvarande vid hans dödsbädd var blott hans piga, som också biträdde vid bouppteckningen. I kontanter ägde Gardemein vid fränfallet två specieriksdalrar. I löst fanns tillhörigheter och fordringar som värderades till något över 100 riksdaler specie. Om de skyhöga skulderna nämndes ingenting i bouppteckningsprotokollet.

Det enda barnet Magdalena von Gardemein hade vid 24 års ålder förlorat sina föräldrar. Framtiden tedde sig oviss. Efter fadern ärvde hon skulder, som vida översteg tillgångarna i boet efter modern.

Skulle, som erfarna jurister befarade, hovrättens beslut fullföljas och kreditorerna förhjälpas till sin rätt, stod unga fröken med två tomma händer, en miserabel belägenhet för en giftasvuxen adelsdam. Om "dess svårt utseende framtid" talade läkaren assessor Zacharias Strandberg i brev från Stockholm;²⁹ denne, en son till tidigare nämnde kyrkoherden i Sund, höll kontakt med initierade jurister i huvudstaden och vidarebefordrade råd och synpunkter till kärandepartens juridiske rådgivare, Leonhard Hindric Rääf, från 1778 ordinarie häradshövding i Kinda och Ydre härader.

Magdalena hade som förmyndare sin äldste farbroder, förre sekundmajoren vid Östgöta infanteriregemente, Magnus von Gardemein. Denne hade med upprörda känslor följt utvecklingen mot bröderns konkurs och vad som därunder inträffat. Hos

²³ L. F. Rääf, Samlingar och anteckningar till en beskrifning öfver Ydre härad i Östergöthland, 3, 1861, s. 90.

²⁴ "Gifwit Ulricsdals Slott, th. 7 april 1779"; särskilt nämns "hennes egen sjukdom och hennes ombuds försummelighet". Rääf fol. 16. UUB.

²⁵ Bouppteckning Ed 7.12 1773. Ibid.

²⁶ A. R. v. Gardemeins odät. inlaga (1775). Ibid.

²⁷ A. R. v. Gardemein till L. H. Rääf 16.9 1774. UUB.

²⁸ Bouppteckning Hammarby Holm 30.10 1779. Rääf fol. 16. UUB.

²⁹ Z. J. Strandberg till L. H. Rääf 9.6 1779. UUB.

honom fanns ingen förståelse för brodern men däremot sympati med den olyckliga svägerskan och hennes inte mindre olyckliga dotter. Han slog sig ned på Millingetorp, där han ägnade stor energi åt att driva myndlingens sak. Han stod i tät och vänskaplig kontakt med härads hövding Rääf, som ägnade ett stegrat intresse åt ärendet. Koncept av hans hand till förmyndarens inlagor visar hans engagemang. Likaså yttrar sig hans intresse för saken i korrespondensen med jurister i Stockholm och Jönköping. Assessor Strandberg kommenterade situationen efter det kungliga beslutet att medge boskillnadsmålets fullföljande: "Om ej Hr Härads Höfdingen och Hofjunkaren efter Dess allmänt bekanta menniskiockärlek och speciella ömhet för huset, wid detta tillfälle hugnar med dess mogna råd, så läser syster Catharina Magdalena blifva både rådlös och illa hulpen".³⁰

I november 1779 ingav förmyndaren till hovrätten en utförlig framställning med begäran att boskillnadsålet skulle fullföljas. En bankokommissarie Schmiedeberg, som utrett den avlidne majorens bo, rekommenderade, att fröken von Gardemein begärdes urarva, en begäran som förmyndaren i december riktade till såväl Svea som Göta hovrätt.³¹

Med nya aktörer och med delvis nya yrkanden fortsattes dragkampen mellan kärandepart och fordringsägarna. Göta hovrätt beslöt i oktober 1780 i enlighet med tidigare dom att egendomen efter de båda avlidna skulle försälas på offentlig auktion; några månader senare ingav förmyndaren en ansökan, där det gjordes distinktion mellan in-teckningsskulder, som avsåg fru von Gardemein, och skulder, som var Arvid Reinhold von Gardemeins enskilda.³²

Först nämndes där de egendomar, som gått förlorade under äktenskapet: säterierna Salebo och Ed, frälsehemmanen Sjögle, Boaryd, Oppreda, Lilla Gallarp och Nyckleberget samt utgjordar och "flere lägenheter". Inlagan fortsätter:

Och ehuru min Broder Herr Majoren von Gardemein följackteligen theri ingen egen giftorätt haft, äro dock alla thessa fastigheter,

genom hans egen förgiörelse och i mång år hálne särskilta oförsicktiga hushållning, till åsamkade egna skulders betalning, under ägtenskapet sålda; hwarigenom min swägerska, för att rädda sig och Barn från en annalkande fattigdom, blifwit föranlåten söka boskilnad och befrielse från flere sådana skulders gjäldande, theraf hon ingen nytto eller del haft, hwarifrån allmenna lagen, på then billiga och fasta grund, at eho som skada gör eller emot Konungens bud bryter, sjelf bör sådant ärsätta, samt hwar sin sak ensam böta och ej annors lott förwärka, äfwen en oskyldig maka, tydeligen frisäger.

Här hävdades att fru von Gardemeins arv efter farmodern varit hennes enskilda egendom — en tolkning som med hänsyn till omständigheterna kunde ifrågasättas. Vidare hävdades i termer och ordalag, som vi tidigare mött på tal om makars skuldsättning, att majorens åsamkade skulder vore att anse som hans enskilda. Giftermålsbalkens stadgande att "hvar äger sin sak ensam böta och ej annars lott förvärka", återopades.

Det var denna grundtanke i gammal svensk lag, som fick sin enkelt monumentala formulering i Runebergs "Landshöfdingen". Wibelius, diktens titelgestalt, pekar inför den ryske överbefälhavaren på lagboken, Sveriges lag av år 1734, och yttrar:

I den, sen sekler ren, det stadgat stått,
att, bryter en, all skuld är endast hans,
att mannen böter ej för hustruns brott,
ej hustrun för sin mans.

Så långt var lagen tydlig nog helst som begreppet 'skuld' i detta sammanhang även ägde tillämplighet på civilmål. Och argumenteringen i von Gardemeins inlaga stärktes genom hänvisning till Magdalena, "hwilcken i Fadrens skulder och misshushållning aldeles ingen del haft".

Kruxet förblev den inblancofullmakt, som figurerat bakom flera av majorens lån. Något

³⁰ Ibid.

³¹ J. C. Schmiedeberg till L. H. Rääf 5.11 1779. UUB. — M. v. Gardemein till Svea Hovrätt 6.12, till Göta Hovrätt 21.12 1779. Rääf fol. 16. UUB.

³² M. v. Gardemein till Göta Hovrätt 10.2 1781. Ibid.; jfr likaså bouppteckning 5–7 juli 1779 efter fru von Gardemein. Ibid.

senare ingav förmyndaren en 30 sidor lång skrivelse, i vilken han utredde och kommenterade framlidna majorskans andel i skuldsättningen.³³ Därvid förde han på tal "merberörda besynnerliga blanquette, som ej innehåller mer, än fru majorskans blotta namn utan dato, jämte häradshövdingens i orten intygande, likaledes utan datum, att detta namnet skall wara, af hånne sjelf, egenhändig skrifwit".

Efter många turer förestod äntligen hovrättens slutliga ställningstagande. Häradshövding Rääf, som länge spelat en bakgrundsroll som rådgivare och regissör, blev under det kritiska slutskedet synnerligen aktiv. Som vi sett, talade assessor Strandberg 1779 om häradshövdingens "speciella ömhet för huset". Efter majorskans död upprätthöll han en livlig kontakt med herrskapet på Millingetorp. I september 1780 friade han till Magdalena genom brev till hennes förmyndare.³⁴

Från och med att förlovningen blivit officiell verkade häradshövdingen mera ogenerat för en lösning av den Gardemeinska saken. Han hade själv startat sin juristbana vid Göta hovrätt. Han hade kontakter där, som höll honom underrättad om ärendets gång och som tog tillfället i akt att informellt diskutera dess känsligare punkter, varav majorskans underskrift in blanco var den allra känsligaste. Flera jurister försäkrade både om sin sympati med fröken von Gardemein i rättsfallet och om sin vilja att behandla saken till ett för henne gott och önskligt slut.³⁵ Även handläggaren lyckönskade till häradshövdingens förestående förening med fröken von Gardemein och försäkrade såsom själv nygift, att han skulle söka, som han uttryckte det, "så mycket af mig kan dependera undanröjda de hinder som kunde göra uppehåll i en så god saks fullbordan".³⁶

Utan Rääfs bistånd skulle fröken på Millingetorp bli både rädlös och illa hulpen, hade assessor Strandberg förklarat. Det står klart, att häradshövdingens roll eller rättare roller i kritiska skeden av den komplicerade processen blev avgörande för utvecklingen: som rådgivare och jurist, som rojalistisk

hovjunkare bakom fru von Gardemeins nådeansökan, som bekant och kollega till jurister i Stockholm och Jönköping och — slutligen — som fästman till käranden i urarvasaken.

I mars 1782 kom äntligen hovrättens utslag. Det var en hugnesam läsning för fröken von Gardemein och hennes sympatisörer. Hon var därmed befriad från de förkrossande skulder, som fadern ådragit sig och som satt sin hotfulla prägel över hennes ungdom och vuxna liv.

Den nio år långa vägen till hovrättsdomen i mars 1782 hade kantats av offer och förlorare: fru Grund på Millingetorp, dennas dotter majorskan von Gardemein, majoren, dennes broder Axel Christoffer och de många andra fordringsägarna, som inte på riksbankens vis kunnat hävda sina krav. Av det stora arvet efter Catharina Enhörning hade det mesta gått förlorat för dennas sondotter. 1782 var det inte tal om en seger med någon eller några odisputabla vinnare; bättre vore att beteckna beslutet som den ekonomiska och sociala räddningen för den efterlevande fröken von Gardemein. Hon fick äganderätten till en ringa återstod av moderns en gång ansenliga godsintehav.

Summan av år och åtgöranden i denna sak inom och utom domstolarna utgör på sitt sätt ett mått på kvinnors rättsliga ställning i det senare 1700-talets Sverige. Christina von Gardemeins och hennes dotter Magdalenas mångåriga prövningar berättar mer än ett stycke familjehistoria.

Hovrättens dom var välkommen för de förlovade. I maj stod bröllopet och det äkta paret inflyttade på Tomestorps gård några kilometer från tingsstället Kisa. Den unga fru Rääf har beskrivits som "ett fruntimmer af

³³ M. v. Gardemein till Göta Hovrätt 28.4 1781. Ibid.

³⁴ Jfr M. v. Gardemein till L. H. Rääf 18.9 1780. UUB.

³⁵ Jfr. brev från C. M. Barkenbohm och J. Oden-crantz till L. H. Rääf. UUB.

³⁶ P. Arnell till L. H. Rääf 20.2 1782. UUB.

mycken skönhet och mildt lynne".³⁷ De svåra åren var över. Men lyckan blev kort för det äkta paret på Tomestorp. Redan följande vår dog Magdalena i barnsäng. Av tvillingar överlevde en. Han fick namnen Reinhold Adam.

Så hade ännu en av huvudpersonerna i detta familjedrama gått bort.

Det skulle dröja till 1790, innan Gardemeins konkurs slutligt reglerades genom en utredning "emillan Creditorerne uti Gardemeinska Boskillnads- Concours- och Urarfwa Twisten".³⁸ Slutet på historien må illustreras i följande siffror:

Konkursboets skuld: 32 099 riksdaler kopparmynt eller i specie: 1 783 riksdaler.

Tillgångar: 233 riksdaler specie.

Snart efter det att konkursen formellt avslutats, dog Magnus von Gardemein i en svår och tärande sjukdom lämnande en dryg fjärdedel av sin modesta förmögenhet åt lille Adam Rääf.

Historien om den komplicerade processen kring den Gardemeinska konkursen är därmed berättad. Vi har under berättelsens gång sett aktörerna försvinna en efter en. Ätten von Gardemein var vid det nya seklets början utslöcknad på svärdssidan. En ensam manlig avkomling av en von Gardemein fanns dock, Magdalenas son Adam Rääf. Hans korta liv blev en bekräftelse på familjens olycksöde.

Det milda lynne, som hågkomsten om Magdalena bevarat, rymde finkänslighet och finness, drag som hennes fästmöbrev till härads-hövding Rääf omvittnar. Hennes penna visar en driven, artistisk hand och allmänt en skrivvana, som tillhörde undantagen bland damer ur provinsadeln i hennes generation.

Hos Adam fanns en stor känslighet, ett arv från såväl moder som fader. Ett drag av lekfullhet och lättsinne svävar över de ungdomliga bravader, som berättas och kommenteras av honom själv och hans halvsyster Nora. Men det fanns också hos honom en benägenhet att låta motgångar gå sig djupt till sinnes.

Adam var designerad för militäryrket. Fa-

dern, som själv tillhörde en utpräglad civil adelssläkt, hade köpt sonen en sergenttitel, när denne inte var mer än tre år gammal.³⁹ Efter ett par år vid akademien i Uppsala började han 1803 vid Mörnerska husarerna i Skåne den s. k. gradpasseringen.

1804 nådde han kornetts grad. I Helsingborg, där han tjänstgjorde, drabbades han av en olycka, som gick honom till sinnes. Han råkade somna från ett brinnande ljus och blev därmed vållande till en eldsvåda. Han räddade sig genom att hoppa ut på gatan från andra våningen. Branden släcktes, innan den utvecklats till katastrof.⁴⁰ Värden krävde skadestånd. Det dröjde veckor, innan den omedelade ynglingen kunde förmå sig att omtala det skedda för fadern, som var en sträng penninghushållare.

På våren insjuknade Adam i gulsot. När han hjälpligt tillfrisknat, beviljades han permission för att tillbringa konvalescensen i hemmet. I september beordrades han återvända till sitt regemente, som förberedde avmarsch till Pommern. Det dröjde hela elva dagar från det ordern dagtecknades till dess Adam började sin nedresa.⁴¹ Om orsaken till dröjsmålet tiger källorna. Lördagen den 29 september nådde han Helsingborg. Huvuddelen av regementet hade avmarscherat.

De officerskamrater och andra som han mötte, beskrev honom samstämmigt som sinnesförvirrad. Han väntade att bli ställd inför krigsrätt för försummelse att inte inställa sig i tid. En kamrat hörde honom yttra: "Jag är olyckelig — I morgon skall jag ju dö? — Jag bär inte denna uniform längre. Jag är ej värd att bära den. — Hwad skall der blifwa utaf mig, hem till min far will jag icke kom-

³⁷ Tab. 14. Leonhard Henrik Rääf bland genealogiska anteckningar av L. F. Rääf. Forsnäs, Österbymo.

³⁸ Utredning dat. 1.2 1790. Rääf fol. 16. UUB.

³⁹ Sergeantfullmakt 11.11 1786. Rääf fol. 15. UUB.

⁴⁰ Adam Rääf till L. H. Rääf 8.3 1804. UUB.

⁴¹ "Ordres" dat. 3.10 1804 och med hänvisning till tidigare inställelseorder av den 15.9. Rääf fol. 15. UUB. Jfr anteckning å brev till L. H. Rääf nr. 2811 ("d 26 Septbr 1804 wid afresan"). UUB.

ma...".⁴² En läkare, som kornetten tidigare konsulterat, kunde intyga, att denne varit "svag, oredig och svärmodig till sina sinnen allt ifrån den tiden, elden var lös i hans rum hos faktor Sahlströms härstades".

Adam sköt i det längsta på sin nedresa mot Malmö och sitt regemente. Först sent på måndagskvällen den första oktober lät han sig skjutas mot Malmö. Ännu inte utanför Helsingborgs stadsgräns hörde den gamle skjutskarlen Jöns Pålsson dödsrosslingar från sin passagerare. Denne hade i mörkret stuckit sin sabel i bröstet och punkterat lungorna.

Kornetten Rääfs död väckte uppseende och minnet av den olycklige unge ädlingen hölls länge vid liv i Helsingborg. E. F. Tengberg, född 1811, vet i sin år 1869 utgivna stadshistoriska skrift "Helsingborg År 1816" att berätta om en baron Rääf af Finland, som en natt somnat från en vid sängen brinnande vaxstapel, vaknat vid att rummet stod i ljusan låga och räddat sig ut genom andra våningens fönster. Trots att skadorna var begränsade blev sig baronen inte lik efter denna händelse. Följde senare en resa mot Landskrona. Vid stadsgränsen rände baronen sin värja genom bröst och rygg men levde länge nog att kunna betyga, att skjutskarlen inte hade skuld i hans död.⁴³

Det finns som synes både felaktigheter och uppenbara luckor i Tengbergs version. Denne åberopar dessutom som sagesman och ögonvittne till Adam Rääfs död en annan skjutskarl än den som kämnärsrättens protokoll av den 2 oktober 1804 namnger som vittne. Men mera anmärkningsvärt är ändå hur de två nyckelhändelserna och deras även av en läkare 1804 intygade koppling — branden och självmordet — efter 65 år kunde återges med så många korrekta detaljer.

Adams halvbroder, "ydredrotten" Leonhard Fredrik Rääf, har i ett par sammanhang summerat tragedin vid Helsingborg. 1834 formulerade han sig på följande sätt:⁴⁴

Efter ett kort vistande hos Föräldrarna hösten 1804, då han fan vid återkomsten till Skåne Regem. hastigt upbrutit för en tillämnad expedition åt Pommern och fruktade att

blifva utesluten fr. tjänstgöringen under ett efterlängtat fälttåg, afhände han sig sjelf lifvet med sin sabel d. 5 Oct. s. år nära vid Helsingborg...

Denna familjeversion av händelsen vet ingenting förmåla om den unge kavallerikornettens svåra depression; Adams plågsamma väg in i döden har i stället reducerats till något snarlikt en impulshandling i plötsligt missmod. Därtill hade den vanligen mycket välinformerade genealogen och historikern Leonhard Fredrik Rääf inte bättre kunskap om vad som skett än att han feldaterade halvbroderns dödsdag.

Kämnärsrätten hade fastställt, att denne dött för egen hand. Konsekvenserna borde bli en begravning i stillhet. Men på en officerskamrats initiativ blev den döde jordfäst i övliga former.⁴⁵ En officer från Ydre kunde några månader senare omtala för sin näre vän, numera lagman Rääf: "Att Salig Kornetten blifwit med wanliga Ceremonier och Kläckringning begrafwen är hwad jag nu af handlingarna kan bewisa..."⁴⁶

Klockorna ringde i oktober 1804 över den sannolikt siste manlige avkomlingen av en von Gardemein, en ätt som slocknade i tysthet. Vem av de manliga bärarna av släktnamnet som blev den siste, känner inte den tragiska släktkrönikan. Visst är att över denne krossades inte ättens vapen. Med Adam Rääfs död fullbordades tragedin.

I den Rääfska samlingen i Uppsala universitetsbibliotek (UUB) finns bland okatalogiserade handlingar i folio ett omfattande material med beteckningen "Major von Gardemeins konkurshandlingar 1773–1790". Uppsatsens huvudkälla betecknas Rääf fol. 16; även i okat. fol. 15 finns material rörande samme von Gardemein. Med enbart UUB betecknas brev till och från medlemmar av släkten Rääf i den katalogiserade Rääfska brevsamlingen.

⁴² Kämnärsrätten i Helsingborg protokoll 2.10 1804. Landsarkivet, Lund.

⁴³ E. F. Tengberg, Helsingborg År 1816. Gillet Gamla Helsingborg. Handl. 15 (facs.), 1978. Släktforskaren Greta Gustavsson, Helsingborg, har uppmärksammat mig på den Tengbergska versionen. Hon har även hjälpt mig att framskaffa kämnärsrättens protokoll.

⁴⁴ Genealogisk anteckning. Forsnäs, Österbymo.

⁴⁵ A. M. v. Bergen till L. H. Rääf 11.10 1804; UUB.

⁴⁶ A. Durée till L. H. Rääf 22.12 1804. UUB.

Andreas Jochim von Henel och hans biografiska kalendrar

Av Axel Norberg

Almanackor eller kalendrar började i Europa att utges redan under medeltiden. Den första i Sverige kända almanackan utkom 1540 och var en översättning från tyskan. Innehållet i såväl de svenska som de utländska almanackorna antog med tiden en alltmer skiftande karaktär. Almanackorna innehöll långtifrån alltid enbart kalendariska uppgifter. Ofta ingick prognostica, artiklar av undervisande natur, förteckningar över ämbetsmän m m.

Från början var almanacka och kalender synonyma begrepp. Så småningom har publikationer innehållande ämbetsmannalängder eldyl alltmer börjat kallas kalendrar medan almanacka i huvudsak reserverats för publikationer med kalendariska uppgifter. Helt och hållet har dock inte någon strikt terminologisk skillnad mellan de båda orden upprätthållits. De statskalendrar som alltsedan slutet av 1600-talet utgavs i Europa utgjorde en fördjupning och renodling av de delar av almanackorna eller kalendrarna som innehöll ämbetsmannalängder. I vissa fall behölls, särskilt till en början, ordet almanacka i titeln även då det gällde sådana publikationer.

Den första statskalendern utgavs 1679 i Frankrike av bokhandlaren Laurent Honry och hade titeln "Almanach royal". Under de första decennierna av 1700-talet blev statskalendrar ganska vanligt förekommande. I England inleddes utgivningen av en statskalender 1730. 1739 började i Sverige "Historisk almanach" att utges. Året dessförinnan hade "Hofcalendern" startats. 1731 utgav J.G. Rüdling "Det i flor stående Stockholm".¹

Sven Ågren upptar i sitt förnämliga arbete "Svensk biografisk uppslagslitteratur" under

rubriken "Svenska statskalendrar 1738 —" som första publikation "Hofcalendern". I kommentaren fastslår han att den endast innehåller de förnämsta ämbetena.² Såväl högre som lägre ämbetsmän finns med i ett par andra något tidigare utkomna arbeten. Rätteligen bör dessa båda betraktas som våra första statskalendrar. Jag tänker då på Andreas Jochim von Henels *Den nu för tiden florerande widtberömde kongl. residence-staden Stockholm* (1728) och i ännu högre grad på hans *Det anno 1729 florerande Sverige* (även tysk utgåva; senare utgåva med titeln *Det anno 1735 florerande Sverige*). Samma uppfattning framförs av Jan Eric Almquist i uppsatsen "Statskalenderns historiska föregångare".³

1976 hade Kungl biblioteket en utställning om Sveriges statskalender. Till de självklara numren hörde H:s kalendrar.⁴ Almquist har i sin nämnda uppsats kortfattat beskrivit föregångarna till dagens svenska statskalender. Hans ganska summariska beskrivning av H:s kalendrar och deras tillkomst grundar sig på kalendrarna själva. Almquist använder där- emot inte det material som ingår i bl a kansli-

¹G. E. Klemming o G. Eneström, *Sveriges kalendariska litteratur* (1878–79), T. Levenstam, *Almanackan som kulturbärare* (1984), *Nordisk Familjebok*, I (1904), sp. 655 ff., 13 (1910) sp. 601 f. o. 26 (1917), sp. 1084 ff., o. K. F. Werner, *Johann Georg Rüdling*, Samlaren 1880.

²S. Ågren, *Svensk biografisk uppslagslitteratur* (1929), s. 14.

³J. E. Almquist, *Statskalenderns historiska föregångare* (1728–1823). Med bibliografisk förteckning. I Festskrift tillägnad professor juris och filosofie doktor Nils Herlitz (1955).

⁴Jfr Kungl. bibliotekets utställningskatalog nr 77 (1976).

kollegiets, inrikes civilexpeditionens och riksdagens i riksarkivet förvarade arkiv. En genomgång av detta ger underlag för en mer grundlig belysning av kalendrarnas tillkomsthistoria. Det finns därför anledning att gå igenom materialet i fråga. Härtill kommer att H:s kalendrar tycks vara relativt okända och kan behöva lyftas fram i ljuset. Innan vi granskar tillkomsthistorien skall kalendrarna och deras uppläggning presenteras, H:s biografi tecknas och något sägas om ett par riksdagsmatriklar som H också utgav. Om H:s levnadslöpp lämnar Stiernman och Låstbom summariska uppgifter:⁵ I "Svenska män och kvinnor" och hos Elgenstierna ges också upplysningar om honom.⁶ Den som vill veta mer finner rikligt med material i första hand i riksarkivets samlingar Biographica och Militaria.

Uppläggningsen av "Florerande residence-staden Stockholm" och "Florerande Sverige"

"Den nu för tiden florerande widtberömda kongl. residence-staden Stockholm" utgör, som framgår av titelbladet, en förteckning över kronans ämbetsmän i Stockholm, magistratens tjänstemän och "de anseiligste af Borgerskapet och öfwriga mäst bekante Inwånare". Därjämte uppräknas de utländska ministrarna och "flere Fremmande af Stånd och Wårde". H redovisar också var de medtagna personerna bor. Båda kan man inhämta att H själv bodde i "Hiort-Gränden" vid Riddarhustorget.

"Florerande residence-staden Stockholm" består av två delar. Den första utgör den egentliga kalendern och omfattar över tvåhundra sidor. I den andra delen nämner H vilka förändringar som inträffat efter att den första i början av 1727 blivit klar och fram till början av februari året därpå.⁷ Den består endast av sju sidor. Del I sönderfaller i ett stort antal — för att använda H:s egen terminologi — stycken, avhandlingar, fördelningar och kapitel. H inleder med en förteckning över rådsmedlemmarna. Därefter följer i första stycket ämbetsmän och betjante vid "ordinarie Collegier, Contoirer, Expeditio-

Titelsidan till Andreas Jochim von Henels 1728 utgivna kalender "Den nu för tiden florerande widtberömda kongl. residence-staden Stockholm".

ner och Stater; Tillika med Riksens Högl Ständers förordnade Extra-Ordinarie Commissioner, Deputationer och Förrettningar, samt andra befintelige Stånds-Personer med och utan Characterer som sig merendels här uppehålla". I andra stycket kommer H in på huvudstadens magistrat, collegier och prästerskap. De uppgifter han därvid lämnar har sitt givna intresse. Men ännu intressantare är

⁵ A. A. von Stiernman, *Swea och Götha Höfdinga-Minne*, 2 (1835), o. A. T. Låstbom, *Swea och Götha Höfdinga-Minne* sedan 1720, 2 (1843).

⁶ *Svenska män och kvinnor*. Biografisk uppslagsbok, 3 (1946), o. G. Elgenstierna, *Den introducerade svenska adelns ättartavlor*, 3 (1927).

⁷ Jfr företalet.

att en stor del av andra stycket ägnas åt "de Ansehnligste af det handlande, Konster och Handwerck idkande Borgerskapet". I tredje stycket återfinner man de utländska ministrarna och andra "Fremmande af Stånd och Werde". "Florerande residence-staden Stockholm" avslutas med ett omfattande personregister.

H:s Stockholmskalender är av stort värde för den som söker uppgifter om på 1720- och 1730-talen verksamma personer. Uppgifterna förefaller på det hela taget ganska pålitliga. Själv har jag haft stor nytta av dem i samband med utarbetandet av personregistren till de av mig utgivna delarna i serien Prästeståndets riksdagsprotokoll omfattande riksdagarna 1723, 1726–27, 1731, 1734 och 1738–39.⁸ Dessutom ger kalendern en god inblick i Stockholms administrativa organisation och skräväsande. Också detta gör att forskaren i tidens historia har god nytta av kalendern. Den har ett speciellt intresse därigenom att den innehåller adresserna till praktiskt taget samtliga medtagna personer. Kalendern utgör Stockholms första adresskalender.⁹

"Det anno 1729 florerande Sverige" innehåller fyra delar. I den första beskrivs "Rikens Regerings Författning och Inrättning i gemen" eller omnämns, enklare uttryckt, vilka kollegier, landshövdingedömen, biskopsdömen osv som fanns. Den andra delen som är den mest omfattande innehåller utöver en uppräknig av rådsmedlemmarna uppgifter om vilka ämbetsmän och betjänter som tjänstgjorde vid hovrätterna, lagmansdömena (inkl häradsrätterna), kollegierna, kammarrevisionen, hovstaten, slottskansliet i Stockholm, landshövdingedömena, biskopsdömena och i de tyska provinserna. Under krigskollegium redovisas samtliga regementen och kompanier, under landshövdingedömena hela lantregeringen och under biskopsdömena hela ecklesiastikstaten. Det är inte nog med att alla ämbetsmän osv på aktiv stat tas upp. Också exspektanterna har medtagits. I tredje delen återfinner vi tjänstemän vid extra ordinarie deputationer, kommissioner

och förrättningar, dvs lagkommissionen, rikens ständers kontor, ecklesiastikdeputationen, arvdelningskommissionen, reduktions- och likvidationskommissionen, kommissionen över försvarsverket till lands och sjöss, landshjälpsdeputationen, slottsbyggnadsdeputationen, rasp- och spinnhusdeputationen, generalförrådskassan, livregementets förråds- och besparingskassa och växelkontoret. I fjärde delen slutligen uppräknas de utländska ministrarna. Kalendern avslutas med en innehållsförteckning. Däremot saknas personregister. Nämnas bör att i riksarkivets bibliotek finns ett under 1940-talet upprättat maskinskrivet personregister.

Kalendern innehåller utöver personuppgifterna korta beskrivningar av de medtagna inrättningarnas verksamhet. Exempelvis kan man under Vadstena krigsmanshuskontor (s 17 f) inhämta följande: "Detta Contoir har at giöra, med Krigs-Mans-Hus Medlens Infodrande, hwar til ordinair, för alla Avancementer, effter en författad Verordning, et wist och utaf alla Löhner 1 pro Cento inflyter, för utan, hwad elliest wid et och annat Tilfälle, här til betalas måste; Såsom och, med Medlens Disponerande til Pensionairer af Land-Stats Militien." "Det anno 1729 florerande Sverige" ger en synnerligen god inblick i Sveriges dåtida administrativa indelning vilket givetvis är till stor hjälp för frihetstidsforskaren.

H:s avsikt var också att kalendern skulle kunna användas som adresskalender. Vad gäller officerarna vid de indelta regementena och prästerna får man veta vilket boställe var och en fått sig tilldelat. I den mån de i kalendern upptagna personerna inte bebodde kronans boställen anger H i stället närmaste stad eller den stad de vistades i med motiveringen att man på posthusen visste vart breven skulle vidarebefordras.

Under ecklesiastikstaten kan man i detalj få reda på hur denna var organiserad. Man

⁸ PrP 6–9 (ed. A. Norberg 1982, 1975, 1978 o. 1986).

⁹ Jfr artikel av signaturen C.L. (Clas Lundin) i Stockholms Dagblad 26/2 1899.

kan se i vilket län, landskap och härad de olika pastoraten låg och vilka annex- och kapellförsamlingar som ingick i ett visst pastorat. Också skolväsendet redovisas noggrant. För varje lagmansdöme upplyser H om vilka häradsrätterna var och om vilket område de hade jurisdiktionen över. Under militiistaten ges inte enbart besked om officerarnas indelning utan även om deras karaktär.

Det ligger ett utomordentligt stort arbete bakom "Det anno 1729 florerande Sverige". Vissa felaktigheter har naturligtvis insmugit sig. En del av dem har H själv observerat och ändrat (s 264 f). Men på det hela taget är "Det anno 1729 florerande Sverige", precis som Stockholmskalendern, mycket pålitlig. Kalendern avspeglar situationen vid utgången av år 1728. Den tyska utgåvan har samma utförande som den svenska. Uppläggningsen behövs i "Det anno 1735 florerande Sverige", dock att ett personregister tillfogades.

H:s levnadslopp

Andreas Jochim von Henel tillhörde de många officerare som efter det stora nordiska kriget blev tjänstlösa. Han tvangs att i årtal leva under knappa villkor. Gång efter gång ansökte han förgäves om olika tjänster. Trots svårigheterna gav han inte tappt. Han slutade sitt liv som kommandant på Malmö citadell, dock utan att erhålla den lön och rang som kommandanter normalt hade. H:s namn skulle knappast ha bevarats åt eftervärlden om han inte hade utgivit sina biografiska kalendarer.

H föddes i Stockholm den 19 januari 1687 som son till Caspar Hanell och dennes hustru Barbro Berg. Fadern, bördig från Loburg i hertigdömet Magdeburg, hade under flera år varit sekreterare hos Karl X Gustafs bror Adolf Johan av Zweibrücken. 1690 skulle han efter vad sonen uppgav långt senare tillträda en befattning som assessor i hovrätten i Dorpat. Men en svår och långvarig sjukdom satte stopp för detta. Han dog 1705. Modern var borgardotter från Lindesberg.¹⁰

"In meiner Jugend habe ich mich aufs Stu-

diren geleet", skriver H på 1720-talet.¹¹ I H:s sköldebrev — han adlades 1719 — sägs han i ungdomen ha använt sin tid att lära "allehanda nyttige wettenskaper igenom bokelige konstners flitige idkande".¹² Var eller vad han studerade har inte kunnat påträffas några uppgifter om. Enligt H:s egen utsago ledde studierna 1707 till en auditörsbefattning vid Carl Johan von Huenes bataljon i Reval. Vid denna var han en tid också adjutant. 1708 tog han avsked för att ansluta sig till den svenska huvudarmén i Polen. På grund av fiendens aktioner nådde han dock inte fram till denna. Istället kom han att tjänstgöra vid fältstaten i Kurland som stod under befäl av Adam Lewenhaupt. 1709 blev han fänrik vid Österbottens regemente som då var förlagt till Riga. Regementschef var Gotthard Henrik von Buddenbrock. H blev kvar i Riga under den ryska belägringen av staden 1710. Då hade han avancerat till löjtnant vid Viborgs läns dubblingsinfanteriregemente. Vid Rigas fall hamnade han i rysk fångenskap.¹³

H undslapp ur fångenskapen 1711. Den 11 juni detta år lyckades han tillsammans med sin dåvarande hustru Anna Dorotea ombord på ett holländskt skepp ta sig från Riga. I ett brev till Kungl Maj:t strax därefter skriver han att de haft lyckan att såväl deras skepp som en del andra som kom från Riga blivit uppbäckta av svenska örlogsmän och förda till Gotland och därifrån vidare till Kalmar.¹⁴ H erhöll i januari 1712 transport till östra skånska infanteriregementet. Samma år fick han tjänst som regementskvartermästare vid Upplands ståndsdragonregemente. 1713 blev

¹⁰ Odat. promemoria av H. från 1720-talet, Biographica, o. Elgenstierna, a. a., 3. Enligt Elgenstierna hette H:s far Henell. Själv skrev sig H. innan han adlades alltid Hanell (jfr bl. a. brev i Militaria, vol. 106), vilket därför rimligtvis också var faderns namn.

¹¹ Jfr i föregående not återopade promemoria.

¹² Kopia av sköldebrevet bl. a. i Biographica.

¹³ Elgenstierna, a. a., 3, i not 10 återopade promemoria o. av H. egenhändigt författad berättelse om sin tjänstgöring hos Kungl. Maj:t daterad 16/4 1719 m. fl. handlingar i Militaria, vol. 1069.

¹⁴ Odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t, Militaria, vol. 1069.

han kapten vid regementet." När Stralsund 1715 belägrades av fienden sändes han av krigskollegiet dit med vapen och ammunition. Han fick vara med om en del av belägringen och blev några gånger i tillfälle att tala med kungen."

1716 erhöill H fullmakt som kapten vid skånska ståndsdragonregementet. Han skulle där uppsätta ett kompani. Efter att ha gjort detta fick han 1718 transport till Västgöta femmänningsregemente till fot. På så vis kom han att delta i det norska fälttåget. Han antogs av fältmarskalken Mörner till överadjutant åt Carl Gustaf Rehnskiöld. Efter freden med Danmark i juni 1720 fick han efter rekommendation av Rehnskiöld majorsfullmakt och utsågs samtidigt till kommandant på fästningen Arensburg på Ösel. Till kommandantbefattningen hade han också fått generalmajoren Johan Vilhelm von Beckerns rekommendation. H skulle inte erhålla någon lön som kommandant förrän Ösel återfåts av ryssarna. I stället förutsattes han behålla sitt kompani vid Västgöta femmänningsregemente till dess han kunde tillträda kommandantskapet. Eftersom han avancerat till major och fästningskommendant fick han inte desto mindre i januari 1721 lämna sin kaptenbefattning och stanna i Sverige när bla hans eget kompani kommenderades till Stralsund. Under nästan ett halvår tjänstgjorde han nu som interimskommendant på Malmö citadell."

Kommendantbefattningen på Arensburg kunde H aldrig tillträda eftersom Ösel genom Nystadsfreden måste avträdas till den segerrike ryske grannen. För H:s del följde nu flera år i knapphetens tecken. 1722 erhöill han Kungl Maj:ts tillstånd att resa över till Livland för att söka återfå det som tillhört honom där. Genom sitt första äktenskap hade han gift sig till viss egendom i Livland. Dessutom hade hans framlidne far några fordringar som sonen tydligen hoppades kunna indriva. Resan medförde inte att H kunde få igen något av det han ansåg sig kunna göra anspråk på. Det enda resultatet blev en tids enligt honom själv svår sjukdom. Från Liv-

land återvände han till Sverige via Königsberg, Danzig, Berlin och en del andra tyska städer."

H:s ekonomi efter fredssluten var av allt att döma tämligen usel. Och inte blev den bättre av att han tvangs gå tjänstlös. Han hade av placeringsdeputationen tilldelats kaptens exspektans vilket han med tanke på att han tidigare förordnats som major och fästningskommendant ansåg vara fel. Uppenbarligen hade H svårigheter att av statsverket få ut den lön han enligt eget förmenande var berättigad till. Exempelvis anhöll han 1724 att erhålla lön för tredje kvartalet 1721. I gengäld var han villig att avstå från alla lönefordringar på kronan. Kungl Maj:t avlog dock hans begäran." När han i slutet av 1725 skulle skaffa pass för en utlandsresa befrjade kanslikollegiet honom från avgiften med hänvisning till hans fattigdom."

H gjorde en rad försök att bli ihågkommen med någon lämplig befattning. 1721 ansökte han om tjänst som assessor i Åbo hovrätt. Han åberopade bla att han 14 år tidigare förrättat auditörstjänst." Tjänsten tillsattes inte med H, vilket inte hindrade honom från att ett par år senare återigen försöka erhålla civil tjänst. Då gällde det befattningen som statskommissarie efter Bengt Rudenhielm och de ledigblivna tjänsterna som häradshövding i Östergötlands lagsaga efter Samuel

¹⁵ Elgenstierna, a. a., 3.

¹⁶ H. t. H. von Fersen 14/7, 1/8 o 25/8 1715, Stafsundsarkivet (Hans von Fersens arkiv, vol. 8). Se även i not 10 åberopade promemoria.

¹⁷ Se i not 13 åberopade källor o. H:s fullmakt som kommandant 23/6 1720, kopia i Biographica.

¹⁸ Odat. promemoria av H. från 1720-talet m. fl. handlingar i Biographica. Se även odat. supplik av H. t. ständerna 1731, Borgarståndets arkiv 1731, vol. 6, nr 337.

¹⁹ Krigsexpeditionen, Protokoll 15/10 o. 17/12 1724, o. odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t med påteckningen "Föredragit i Rådet på Carlberg d. 23 Junij 1724", Biographica. Jfr även Löningslikvidationer, Krigsarkivet.

²⁰ Kanslikollegiet, Protokoll 23/12 1725.

²¹ Odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t med påteckningen "Föredr. i Cabinettet d. 3 Novemb. 1721", Militaria, vol. 1069.

Lindsfelt och Johan Lothigius.²² Ungefär samtidigt sökte han utan framgång stadsmajors-tjänsten i Göteborg.²³

I början av år 1721 hade H bett att få komma i åtanke om Kungl. Maj:t behövde "någon betient på dhe Ehst- och Liefländske ohrter".²⁴ Det är intressant notera att H ännu 1721 inte tycks ha trott eller i varje fall inte velat acceptera att Sveriges baltiska provinser gått förlorade. Många andra hade samma uppfattning som H. På att så var fallet tyder inte minst H:s utnämning till kommandant året dessförinnan.

1724 placerades H som major med kaptens expektans vid drottningens livregemente i Stralsund.²⁵ Med detta var han dock missnöjd eftersom han tidigare utsetts till fästningskommandant. Vid 1726–27 års riksdag försökte han förmå ständerna att hos Kungl. Maj:t begära att han skulle få expektanslön som major. Lant- och sjömiliteeekonomideputationen, dit ärendet remitterats, avstyrkte emellertid varför någon rekommendation inte avgick till Kungl. Maj:t.²⁶ H återkom i frågan vid 1731 års riksdag. I första hand ville han dock att ständerna hos Kungl. Maj:t skulle förordna honom till någon lämplig civil eller militär befattning. Som stöd för den framställning han ingav återopade han utgivningen av sina biografiska kalendrar.²⁷ Dessförinnan hade H bl. a. hunnit med att anhålla om tjänsten som regementskvartermästare vid adelsfanan.²⁸

Resultatet av H:s hänvändelse till ständerna vid 1731 års riksdag blev att samtliga stånd beslöt att de skulle lägga sig ut för honom hos Kungl. Maj:t. I skrivelse den 17 juni begärde ständerna sålunda att Kungl. Maj:t skulle ihågkomma H vid lämplig ledighet på civil- eller militärstaten. Till dess hoppades de att han fick åtnjuta dubbel expektanslön som major. Kungl. Maj:t villför ständernas önskan och beviljade den begärda expektansen.²⁹ Detta var naturligtvis en framgång för H. Utan resultat tycks däremot en ansökan vid samma riksdag om kamrerartjänsten på riddarhuset ha blivit.³⁰ Samma för H negativa utgång fick ett försök att erhålla överstelöjt-

nants karaktär och kommandanttjänsten i Malmö. Dåvarande kommandanten Axel Gyllenlod hade förklarat sig vilja träda tillbaka på villkor att han skulle få åtnjuta kommandantlönen tills han erhöll en annan tjänst. H menade att han för sin del tills vidare kunde låta sig nöja med sin dubbla expektanslön.³¹ Vid årsskiftet 1732/33 gjorde han ett misslyckat försök att bli kommandant på Dalarö skans.³²

H lät sig inte förtrötts i ansträngningarna att erhålla tjänst. Uppenbarligen var han beredd att ta vad han kunde få. 1733 föreslog han Kungl. Maj:t att han skulle utnyttjas vid extra kommissioners förrättande, t.ex. som krigskommissarie vid generalmönstringar.³³ Vid årsskiftet 1733/34 sökte han befattningen som kommandant på Bohus fästning. Lika litet som tidigare hade han nu någon framgång.³⁴ 1736 gjorde han nya försök att bli häradshövding. Den här gången gällde det tjänsterna efter Georg Montan i Kristianstads län och Nils Bildensköld i Malmöhus län. Han fick ingendera tjänsten. Inte heller erhöll han en ledig assessorstjänst vid Åbo

²² Odat. brev fr. Kungl. Maj:t med påteckningen "Dec:r 1723", Biographica, o. odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t med påteckningen "I Cabinetet föredragit d. 6 Martii 1724", Militaria, vol. 1069.

²³ Odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t med påteckningen "Ankom d. 26 Mars 1724", Militaria, vol. 1069.

²⁴ Odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t med påteckningen "Foredragit i Rådet d. 23 Apr. 1721", Militaria, vol. 1069.

²⁵ Elgenstierna, a. a., 3.

²⁶ RAP 5 (ed. E. V. Montan 1879), s. 40 f.

²⁷ RAP 6 (ed. E. V. Montan 1881), s. 453 f., PrP 7 (ed. A. Norberg 1975), s. 683, BgP 4 (ed. N. Staf 1958), s. 222, o. BdP 2 (ed. S. Landahl 1945), s. 155. Se även H:s supplik t. ständerna, odat., Borgarståndets arkiv 1731, vol. 6, nr. 337.

²⁸ Odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t med påteckningen "P:s d. 1 Sept. 1727", Militaria, vol. 1069.

²⁹ R. st. t. Kungl. Maj:t 17/6 1731, Riksdagsacta (Rikens ständers brev i krigsårenden), o. Krigsexpeditionen, Protokoll 19/7 1731. Jfr även i not 27 återopade källor.

³⁰ RAP 6 (ed. E. V. Montan 1881), s. 559.

³¹ Odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t med påteckningen "P:sent. d. 19 Aug. 1731" o. H. t. landshövdingen i Malmöhus län 25/8 1731, Militaria, vol. 1069.

³² Odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t med påteckningen "P:sent. d. 2 Jan. 1733", Militaria vol. 1069.

³³ Krigsexpeditionen, Protokoll 8/3 1733.

³⁴ Krigsexpeditionen, Protokoll 17/1 1734.

hovrätt. Möjligen kan det tyckas anmärkningsvärt att en officer sökte civila domartjänster. Det fanns dock flera precedensfall. Exempelvis hade — som H själv skriver i sina ansökningar — Johan Kloof, Henrik Hammarberg och Peter Hederhielm varit officerare när de utsetts till härardshövdingar vid slutet av 1710-talet.³⁵

1737 beslöt Kungl. Maj:t att beordra H att utföra kommandantsysslan på Malmö citadell. Beslutet föregicks av en supplik från H i vilken han ”i diupaste underdånighet, med böjde knän och tårefulla ögon” bönföll Kungl. Maj:t att ”af anborn Kongl Nåd och Mildhet benåda och hungna” honom med kommandantskapet. Säkert betraktade H Kungl. Maj:ts beslut som ett steg i rätt riktning. Men han hade inte nått sitt mål att få en fast tjänst. Han förutsattes nämligen sköta kommandantskapet för sin dubbla majorsexspektanslön och utan att förordnas som överstelöjtnant. Kommendantlönen hade transporterats till Kristianstad.³⁶ H fortsatte därför att söka kommandantfattningar. Utan att ha någon framgång anmälde han sig som sökande allteftersom kommandantskapen under de närmast följande åren blev lediga i Karlshamn, på Bohus fästning och på fästningen i Varberg.³⁷ Dessutom anhöll han — dock utan framgång — när den förutvarande kommandanten i Malmö Axel Gyllenlod avlidit att erhålla fullmakt på därvarande kommandantbeställning ”jemte widhängande förmåhner af den wahnlige öfwerste Lieutenants Carecteren och ordinaire Lönnens åtniutande”.³⁸ 1744 dog han utan att ha erhållit fast tjänst.³⁹

H deltog i 1720, 1723, 1726–27, 1731 och 1734 års riksdagar. Men han ingick inte i sekreta utskottet och tycks inte heller ha representerat sitt stånd i någon av deputationerna. Över huvud var han inte särskilt aktiv i riksdagsarbetet. Att av tillgängligt material utröna vilken politisk gruppering han ingick i eller sympatiserade med låter sig inte göra.⁴⁰ 1723 undertecknade han såväl krigsbefälets som adelns förbindelseskrifter om att försvara de adliga privilegierna mot borgarståndets

anspråk på rätt till civila tjänster för de ofrälse.⁴¹ Endast fyra år tidigare hade, som tidigare nämnts, H blivit adlad. Man kanske kan våga förmoda att han dessförinnan inte haft något emot att besätta civila tjänster med män ur de ofrälse stånden. Nu hade han svårigheter att få en tjänst, och det låg givetvis inte i hans intresse att göra konkurrensen ännu hårdare än den var.

Vid 1734 års riksdag föreslog H inrättandet av en lombard.⁴² Frågan remitterades till kammar-, ekonomi- och kommersedeputationen som ville föra den vidare till kammarkollegiet vilket tillstyrktes av i varje fall adeln, borgarna och bönderna.⁴³ H hade hämtat förebilden till lombarden i Hamburg. Tydligt hade han tänkt sig att själv förestå den. Kammarkollegiet ville inte tillstyrka inrättandet av en privat lombard utan föreslog i stället ”en publique fond” under magistra-

³⁵ Odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t med påteckningen ”P:sent. d. 20 Decembr. 1736”, Biographica, odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t med påteckningen ”P:sent. d. 27 Januar. 1737”, Biographica, odat. brev från H. t. Kungl. Maj:t med påteckningen ”Present. d. 11 Oct. 1736”, Biographica, o. J. E. Almquist, Lagmän och härardshövdingar i Sverige c:a 1350–1950 (1955).

³⁶ Elgenstierna, a. a., 3, H. t. Kungl. Maj:t 18/8 1743, Militaria, vol. 1069, odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t med påteckningen ”P:sent. d. 14 Martii 1737”, Militaria, vol. 1069, odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t med påteckningen ”P:s den 18 Maji 1737”, Militaria, vol. 1069, o. Krigsexpeditionen, Protokoll 5/5 1737. Almquist skriver felaktigt (Statskalenderns historiska föregångare, s. 20) att H. med kommandantskapet i Malmö nått sitt mål.

³⁷ Krigsexpeditionen, Protokoll 31/10 1739 o. 23/1 1740, H. t. Kungl. Maj:t 7/8 1740, Militaria, vol. 1069, H. t. Kungl. Maj:t 24/5 1742, Militaria, vol. 1069, o. C. G. Siöblad t. Kungl. Maj:t 28/5 1742, Militaria, vol. 1069.

³⁸ H. t. Kungl. Maj:t 18/8 1743, Militaria, vol. 1069.

³⁹ Elgenstierna, a. a., 3.

⁴⁰ RAP 1:2 (ed. E. V. Montan 1875), RAP 3 (ed. E. V. Montan 1877), RAP 4 (ed. E. V. Montan 1878), RAP 5 (ed. E. V. Montan 1879), RAP 6 (ed. E. V. Montan 1881), RAP 7 (ed. E. V. Montan 1884), RAP 8 (ed. E. V. Montan o. C. Silfverstolpe 1886–87).

⁴¹ RAP 3 (ed. E. V. Montan 1887), ss. 461 o. 465.

⁴² RAP 8 (ed. E. V. Montan o. C. Silfverstolpe 1886–87), s. 174 f.

⁴³ Ibidem, BdP 2 (ed. S. Landahl 1945), s. 534, o. BgP 5 (ed. N. Staf 1965), s. 270.

tens uppsikt.⁴⁴ Kungl. Maj:t gick på kollegiets linje och anmodade detta att ta upp frågan med överståthållaren och magistraten i Stockholm.⁴⁵ Den 22 juli efterkom kammarkollegiet Kungl. Maj:ts önskan och avlät ett brev till de föreslagna instanserna.⁴⁶ Någon lombard kom dock aldrig att inrättas.⁴⁷ H:s förslag är intressant. Inte minst tyder det på en viss initiativrikedom från hans sida. Han lät sig tydligen inte nöja med att ständigt bli åsidosatt i försöken att få en statlig tjänst utan var beredd att pröva andra vägar att erhålla en dräglig utkomst.

H var gift två gånger. Den första hustrun, som bar namnet Anna Dorotea, var dotter till den livländske assessorn Christian von Maneken. Uppgift om vilket år äktenskapet ingicks har inte kunnat påträffas. Genom giftermålet förvärvade H, för att använda hans egna ord, "en ansehnlig fast och lös egendom" som genom kriget med Ryssland gick förlorad. H:s andra hustru Maria Elisabeth var dotter till majoren Lars Rutensköld och dennes maka Maria Breitholtz. Äktenskapet ingicks 1733 i Göteborgs garnisonsförsamling. H dog barnlös i Malmö den 5 maj 1744 och slöt därmed sin adliga ätt. Han hade vunnit adelsskap 1719 och introducerats på ridarhuset 1720.⁴⁸

Hos Elgenstierna och i en del övrig litteratur omnämns H som Anders Joakim von Henel. Självt skrev hans sig efter adlandet alltid Andreas Jochim von Henel.⁴⁹ På samma sätt skrevs hans namn exempelvis på titelbladet till "Det anno 1735 florerande Sverige".

Riksdagsmatriklar

H utgav matriklar över ledamöterna vid 1726–27 och 1734 års riksdagar. 1726–27 års riksdagsmatrikel utgavs i Stockholm. Den trycktes 1727 i oktavformat hos Benj. Gottl. Schneider och omfattar förutom titelsida och innehållsförteckning 79 sidor jämte en sida med rättelser. Efter innehållsförteckningen följer en lista över riksdagsledamöterna. Innehållet i övrigt utgörs framför allt av förteckningar över medlemmarna i sekreta ut-

skottet och de olika deputationerna. Härutöver har bl.a. tryckts en förteckning över elektorerna vid val av riksråds kandidater. Matrikelns fullständiga titel lyder "Den 1726 påbegynte och 1727 ändade Sveriges rikets höglofl ständers allmänna sammankomst".

Också 1734 års riksdagsmatrikel utgavs i Stockholm. Men den trycktes inte hos Schneider utan hos Joh. Laur. Horn. Formatet är detsamma som på den tidigare matrikeln. Den bär titeln "Evärdelig åminnelse af riksdagen 1734 eller en riktig förteckning uppå Sveriges rikets högloflige ständers ledamöter" och omfattar titelsida, innehållsförteckning (3 s) och 96 sidor med listor över riksdagsmän, ledamöter i deputationer osv. Tryckåret har inte utsatts men torde ha varit 1734 eller möjligen 1735. Matrikeln fick ungefär samma uppläggning som den tidigare.

H utgav inte någon matrikel över ledamöterna vid 1731 års riksdag.⁵⁰ Det tycks dock ha varit hans avsikt att göra detta. I varje fall anhöll han om och fick adelns, prästernas och borgarnas medgivande till utgivningen. Om man får tro bondeståndets riksdagsprotokoll behandlades frågan inte i detta stånd.⁵¹

Innan H började arbetet med 1726–27 års riksdagsmatrikel vände han sig till stånden och begärde att få trycka matrikeln.⁵² Av ständsprotokollen framgår inte om likadana

⁴⁴ Kammarkollegiet t. Kungl. Maj:t 28/4 1735, odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t med påteckningen "Present. d. 9 Junii 1735" o. H. t. kammarkollegiet 26/3 1735, Kammarkollegiets skrivelser t. Kungl. Maj:t, vol. 118.

⁴⁵ Inrikes civilexpeditionen, Protokoll 17/6 1735.

⁴⁶ Kammarkollegiet t. överståthållaren o. magistraten i Stockholm 22/7 1735, Kammarkollegiets registratur, Kammarkollegiet.

⁴⁷ H. t. Kungl. Maj:t 8/10 1739, Militaria, vol. 1069.

⁴⁸ Elgenstierna, a. a. 3 (1927), 5 (1930) o. 6 (1931), sköldebrev 10/10 1719, kopia i Biographica, o. odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t (skrivet mellan Karl XII:s död och H:s adlande), Militaria, vol. 1069.

⁴⁹ Se bl. a. egenhändiga brev i Biographica.

⁵⁰ Jfr S. Ågren, a. a.

⁵¹ RAP 6 (ed. E. V. Montan 1881), s. 75 f., PrP 7 (ed. A. Norberg 1975), s. 576, BgP 4 (ed. N. Staf 1958), s. 69, o. BdP 2 (ed. S. Landahl 1945).

⁵² RAP 5 (ed. E. V. Montan 1879), s. 474, PrP 7 (ed. A. Norberg 1975), s. 450, BgP 3 (ed. N. Staf 1956), s. 431, o. BdP 1 (ed. S. Landahl 1939), s. 735.

framställningar gjordes 1734. Men förmodligen var detta fallet. Under alla omständigheter grep sig H naturligtvis såväl 1726–27 som 1734 verket an med ständernas goda minne. I annat fall hade han inte haft möjlighet att genomföra vad han föresatt sig.

För att kunna ge ut riksdagsmatriklarna var H inte enbart tvungen att inhämta de fyra ståndens samtycke. Han måste av allt att döma också lita till deras medverkan då det gällde den innehållsmässiga granskningen.⁵³ Uppgifter om upplagens storlek saknas. Men den torde åtminstone ha varit så väl tilltagen att den räckte till samtliga riksdagsledamöter. Härpå tyder bl. a. att H 1731 till bondeståndet lät överlämna 150 exemplar av 1726–27 års matrikel. Bondeståndet hade enligt matrikeln 151 ledamöter vid riksdagen 1726–27.⁵⁴

Utgivningen av 1734 års matrikel finansierades i varje fall delvis genom bidrag från stånden. Sålunda anslog ridderskapet och adeln 1734 400 d. smt av riddarhusmedlen.⁵⁵ Borgarståndet bidrog med 100 d. smt.⁵⁶ Men en del av kostnaderna täcktes uppenbarligen genom försäljning. Sålunda erbjöds bondeståndets ledamöter att köpa matrikeln för 8 öre smt per exemplar.⁵⁷ Den första matrikeln lät H trycka på egen bekostnad om man får tro framställningar i ärendet till de fyra stånden.⁵⁸ Han tycks inte ha fått några inkomster genom utgivningen av 1726–27 års riksdagsmatrikel. Tvärtom förlorade han allt vad han kostat på.⁵⁹

Tillkomsten av "Florerande residence-staden Stockholm"

Enligt Jan Eric Almqvist skulle arbetet med 1726–27 års riksdagsmatrikel ha berett H så stort nöje att han beslöt sig för att i framtiden ägna sig åt att utge biografiska kalendrar.⁶⁰ Säkerligen var han intresserad av kalenderarbete. Men huruvida han fann något större nöje i det är ytterst osäkert. Han hade helt andra mer krassa motiv för att utge kalendrar. Framför allt ville han som vi senare skall se erhålla fast tjänst. Redan innan 1726–27

års riksdagsmatrikel utkommit ingav H en ansökan till kanslikollegiet om att få trycka "Den nu för tiden florerande widtberömda kongl residence-staden Stockholm". Samtidigt bad han att kanslibokhållaren Johan Williamsson skulle överlämna ämbetsverkets personalstat till honom. Ansökan bifölls.⁶¹ H ägnade mycket av sin tid 1727 åt att fullfölja arbetet med kalendern. Den första delen förelåg enligt företalet färdig i början av december 1727 och den senare ett par månader därefter. Företalet har daterats den 24 februari 1728. H anhöll ungefär samtidigt om kanslikollegiets rekommendation till Kungl. Maj:t att bevilja honom och hans medhjälpare Albert Giese ett tioårigt privilegium att utge "Florerande residence-staden Stockholm". Ansökan är inte entydigt formulerad. Men troligen avsåg H nya upplagor av kalendern eller supplement med upplysning om inträffade förändringar. Giese, som var tysk språkmästare i Stockholm, hade tidigare tjänstgjort som sekreterare hos hertigen av Sachsen-Weissenfels. Efter tillstyrkande av censor librorum Johan Rosenadler föreslog kanslikollegiet Kungl. Maj:t att bevilja H det sökta privilegiet. Kungl. Maj:t gick på kollegiets förslag och beslöt den 8 februari i enlighet med detta.⁶²

⁵³ Jfr BdP 1 (ed. S. Landahl 1939), s. 735, o. BdP 2 (ed. S. Landahl 1945), s. 425 f.

⁵⁴ BdP 2 (ed. S. Landahl 1945), s. 53. Jfr även BgP 4 (ed. N. Staf 1958), s. 22.

⁵⁵ RAP 8 (ed. E. V. Montan o. C. Silfverstolpe 1886–87), s. 551 f.

⁵⁶ BgP 5 (ed. N. Staf 1965), s. 350.

⁵⁷ Memorial av H. 16/12 1734, Bondeståndets arkiv 1734, vol. 8.

⁵⁸ RAP 5 (ed. E. V. Montan 1879), s. 474, PrP 7 (ed. A. Norberg 1975), s. 450, BgP 3 (ed. N. Staf 1956), s. 431, o. BdP 1 (ed. S. Landahl 1939), s. 735.

⁵⁹ Odat. brev fr. H. t. ständerna med bl. a. påteckningen "Upläst på Riddarhuset d. 14 Junij 1731", Borgarståndets arkiv 1731, vol. 6, nr 337.

⁶⁰ J. E. Almqvist, Statskalenderns historiska föregångare, s. 18.

⁶¹ Kanslikollegiet, Protokoll 7/4 1727.

⁶² Kanslikollegiet, Protokoll 19/1 1728, Inrikes civilexpeditionen, Protokoll o. Registratur 8/2 1728, o. odat. brev fr. H. t. kanslikollegiet med påteckningarna "Praes. d. 16 Jan. 1728" o. "Upl. d. 19 Jan.", Kanslikollegiet, E XIII, vol. 2 (Inkomna skrivelser fr. författare, översättare o. utgivare).

VI. Jönköpings Rådhus Rådshöfdingsbörse, bestående uti 6 Höfdertier och 3 Städer.

Residenzen är Jönköping.

Rådshöfding.
General Major Jöns Johan Mentzer,
Rådsh. Secret. Hr. Magnus Friedrich Segercrona,
Rådsh. Kammerare Hr. Anders Parulius,
Prov. Medicus Allessor Hr. Petter Platin, M. D.
Rådsh. Rättshandl. Hr. Johan Lohm, El. St.
Rådsh. Rättshandl. Hr. Petter Duker,
Rådsh. Rättshandl. Hr. Arvid Hagman,
Rådsh. Fiskal Hr. Raph. Binsengren, Grenna,
Rådsh. Rättshandl. Nils Lindberg.

Stadsh. Rättshandl.
Stadsh. Rättshandl. Hr. Johan Lohm, Rådsh. Rättshandl.
Stadsh. Rättshandl. Hr. Jonas Gumalius, på Wijnsh. Jönkop.
Stadsh. Rättshandl. Hr. Erikson, Erlend Co liander, Jönkop.
Stadsh. Rättshandl. Hr. Petter Kolsberg, Jönkop.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

Stadsh. Rättshandl. Hr. Peter Danckwardt.

liknande kalendrar. H säger också att hans avsikt var att årligen ge ut en ny upplaga eller i varje fall komplettera kalendern med supplement. Detta skulle ske i mitten av oktober "då alla Logementers Ombyttnig redan skedde äro". H:s planer härpå kunde dock aldrig realiseras. Uppgifter om den enda och första upplagens storlek har inte kunnat påträffas.⁶⁴

Tillkomsten av "Florerande Sverige"

Så snart "Florerande residence-staden Stockholm" var klar började H arbetet med en ny kalender vilken, som vi sett, kom att innehålla förteckningar över ämbetsmän och betjänter i hela riket. Han begärde därför att privilegiet beträffande den redan utgivna kalendern skulle utvidgas att gälla också den nya. Efter vederbörlig behandling av ärendet beslöt Kungl. Maj:t den 12 december 1728 att privilegiet också skulle omfatta en bok med titeln "Det anno 1728 florerande Sverige".⁶⁵ När kalendern väl kom ut bar den titeln "Det anno 1729 florerande Sverige". Tydligt drog arbetet ut mer på tiden än vad H hade räknat med.

"Det anno 1729 florerande Sverige" trycktes hos Chr. Zunkel i Leipzig. Enligt H:s egen utsago i företalet till "Det anno 1735 florerande Sverige" hade han haft svårigheter att finna någon boktryckare som var villig att åta sig tryckningen. Sättningsarbetet ansågs tydligen mycket bevärligt. "Det anno 1729 florerande Sverige" saknar tryckår men utkom 1730. Företalet är daterat i Leipzig den 28 september detta år. Till skillnad från Stockholmskalendern trycktes den i kvarto. Förutom titelsidan och de inledande avsnitten på 12 sidor omfattar den inklusive register 296 sidor. H säger i företalet att kalendern innehöll namnen på nära 9000 personer.

⁶³ Odat. brev fr. H. t. ständerna med bl.a. påteckningen "Upläst på Riddarhuset d. 14 Junij 1731", Borgarståndets arkiv 1731, vol. 6, nr 337.

⁶⁴ I Stockholms Dagblad 26/2 1899 har signaturen C. L. (Clas Lundin) beskrivit innehållet i H:s Stockholmskalender.

⁶⁵ Kanslikollegiet, Protokoll 29/11 1728, o. Inrikes civilexpeditionen, Protokoll 12/12 1728.

Sida ur Andreas Jochim von Henels 1736 utgivna kalender "Det anno 1735 florerande Sverige".

H lät trycka "Florerande residence-staden Stockholm" på egen bekostnad. I varje fall är detta vad han säger i en supplik till ständerna vid 1731 års riksdag. Utgivningen blev inte någon ekonomisk framgång för H. Han förlorade, precis som vid utgivningen av 1726–27 års riksdagsmatrikel, alla pengar han lagt ut.⁶³ Kalendern trycktes 1728 i oktavformat hos antikvitetskollegiets boktryckare Joh. Laur. Horrn. Efter titelsidan har intagits Kungl. Maj:ts privilegium för H den 8 februari 1728, en tillägnan till kungen och drottningen, ett företal, en förkortningslista och ett s. k. avertissement med upplysningar om innehållet. Därefter följer själva kalendern på 262 sidor (inkl. register). I företalet anger H det förmodligen viktigaste skälet till att han utarbetat "Florerande residence-staden Stockholm". Han bad att Deras Kungl. Majestäter skulle ihågkomma honom med "någon wärckelig beställnings Erhållande" och hävdade att han gripit sig verket an i brist på "efterlängtade publieque Sysslor".

Enligt företalet hade H hämtat sin förebild utomlands. Där hade sedan lång tid, skriver han, särskilt i residentsstäder årligen utgivits

Han förutskickar dessutom att årliga supplement skulle följa. Tydligen hade H på grund av sjukdom haft vissa svårigheter att korrekturläsa kalendern. I företalet ursäktar han förekommande tryckfel med sitt sjukliga tillstånd. Upplagan var enligt H:s egen utsägo så väl tilltagen att den skulle räcka till samtliga riksdagsledamöter.⁶⁶

H nöjde sig inte med den svenska utgåvan av "Det anno 1729 florerande Sverige". Han utgav, som tidigare framgått, också en tysk upplaga tryckt i Lübeck hos Joh. Nicol. Green. Det slumpade sig så, vilket påpekats av Jan Eric Almquist,⁶⁷ att den tyska utgåvan utkom något före den svenska. Företalet har daterats den 3 december 1729. I den svenska utgåvan har företalet, som vi tidigare sett, inte daterats förrän den 28 september året därpå. Den tyska utgåvan är tillägnad den svenske kungens far lantgreve Karl av Hessen. H säger såväl i dedikationen till denne som i företalet att han under vistelse i Pommern förstått att det fanns många som gärna ville se kalendern i tysk språkdräkt. Han försöker också motivera varför han som var militär slagit sig på författarskap och inte förblivit "bey seinem Degen". Motiveringen kan onekligen förefalla en aning krystad. H åberopar nämligen Caesar och framhåller att denne vetat att föra både svärdet och pennan på ett framgångsrikt sätt och att detta skänkt honom evig ära. Försiktigtvis skriver dock H att han på intet sätt kan jämföras med den store fältherren.

"Det anno 1729 florerande Sverige" utgavs på H:s egen bekostnad. Efter vad han uppger i en supplik till ständerna vid 1731 års riksdag skulle utgivningen ha kostat honom mer än 1 000 d. smt. Han hade 1731 inte fått igen mer än ungefär en tiondedel av den summan på försäljning av kalendern och påstod sig vara djupt skuldsatt.⁶⁸ I ett memorial till prästeståndet, som upplästes vid ståndets plenum den 13 mars 1731, förklarade han sig ha haft "anseenlige omkostningar". Hans skuld uppgick till 600 d. smt.⁶⁹ Vare sig skulden var 600 eller 1 000 d. smt tycks det stå klart att H hade fått släppa till en hel del egna

pengar för att kunna finansiera utgivningen.

H försökte på olika sätt att avyttra "Det anno 1729 florerande Sverige" för att därigenom få igen en del av sina utlägg. Exempelvis skickade han 1732 ett antal exemplar till Erik Benzeliuss d. y., då biskop i Linköping, och bad denne medverka till att de "måtte hos det högwyrdige Prästerskapet där uti Stifftet afsatte blifwa".⁷⁰ Hur det gick med Benzeliuss medverkan vet vi inte. Alla var dock inte intresserade av att stödja H:s utgivningsverksamhet. H begärde i brev till Svea hovrätt innan kalendern utkommit att hovrättens ledamöter skulle subscribera på den "för exemplaret på skrifpapper 6 d. och uppå tryckpapper 5 d. kmt".⁷¹ Men hovrätten tackade nej till erbjudandet.⁷²

Vid 1731 års riksdag försökte H sälja sin kalender till riksdagsledamöterna. För prästeståndet förklarade han att den tryckts i så många exemplar att de skulle räcka till samtliga ledamöter och att en del av upplagan låg hos Stockholms konsistorienotarie. Prästerna uppmanades betala "så mycket som hvar och En behagar". För borgarståndet uppgav han att kostnaden för inbundna exemplar var 4 1/2 och för oinbundna 3 3/4 d. kmt. Han ville gärna veta hur många exemplar ståndet avsåg köpa varför en teckningslista lades ut på bordet i ståndets sammanträdesrum. Medlemmarna av ridderskapet och adeln kunde inhandla verket på riddarhuskontoret.

⁶⁶ Odat. memorial av H. t. prästeståndet med påteckningen "Upläst d. 13 Martii 1731", Prästeståndets arkiv, ser. F, vol. 26, nr 56.

⁶⁷ J. E. Almquist, Statskalenderns historiska föregångare, s. 18.

⁶⁸ Odat. supplik av H. t. ständerna med bl. a. påteckningen "Upläst på Riddarhuset d. 14 Junij 1731", Borgarståndets arkiv 1731, vol. 6, nr 337.

⁶⁹ PrP 7 (ed. A. Norberg 1975), s. 580, o. odat. memorial av H. t. prästeståndet med påteckningen "Upläst d. 13 Martii 1731", Prästeståndets arkiv, ser. F, vol. 26, nr 56.

⁷⁰ H. t. Erik Benzeliuss d. y. 2/2 1732, Erik Benzeliuss brevsamling, Linköpings stifts- och landsbibliotek.

⁷¹ H. t. Svea hovrätt 20/12 1728, Autografsamlingen, Kungl. biblioteket.

⁷² Svea hovrätt, Huvudarkivet, Protokoll 23/12 1728 (A I a 1, vol. 107).

Kostnaden var 6 d. kmt för oinbundna exemplar på skrivpapper och 5 för oinbundna exemplar på tryckpapper.⁷³

H hoppades, precis som fallet varit beträffande Stockholmskalendern, att kunna utge årliga supplement till "Det anno 1729 florerande Sverige". Tyvärr kunde han inte följa sina planer. Han lyckades trots stora ansträngningar inte erhålla det underlag som behövdes för att utge supplementen. I ett brev till Kungl. Maj:t i mars 1734 anhöll han att kollegier och en rad andra inrättningar skulle beordras att insända erforderliga uppgifter till kanslikollegiet. Till brevet har fogats en bilaga i vilken H anger vilka som skulle åläggas att insända uppgifterna och vilka uppgifter det rörde sig om. Kanslikollegiet, dit ärendet remitterades, avstyrkte efter att länge ha legat på ärendet H:s propåer. Kollegiets yttrande har daterats den 24 november trots att frågan inte föredrogs förrän den 27 efter en hänvändelse från H till hovkanslern Johan Henrik von Kochen dagen före. Enligt kanslikollegiet hade inte kollegier eller andra berörda tid att utarbeta det underlag H ville ha. Dessutom ansåg man att det hela var en "privat sak" som skulle "skie til en privats enskylte nytta". När ärendet föredrogs i rådet hade tanken på supplement till "Det anno 1729 florerande Sverige" övergivits. Kanslikollegiets yttrande lades därför ad acta utan åtgärd.⁷⁴

Svårigheterna att erhålla underlag till supplementhäften gjorde att H bestämde sig för att publicera en ny upplaga av "Det anno 1729 florerande Sverige". Han ansåg att det börjat gå så lång tid att det skulle bli svårt att i efterhand få in tillförlitligt underlag till årliga supplement. Beslutet om en ny utgåva tycks H ha fattat redan innan kanslikollegiet i november 1734 avstyrkte hans begäran att Kungl. Maj:t skulle anmoda berörda inrättningar att insända det behövliga underlaget. Kollegiets avoga inställning bidrog säkert till att han beträffande nytugåvan vände sig till rikens ständer. Dessa var sedan mitten av maj 1734 församlade i Stockholm och skulle snart hemförlovas. I ett memorial till ridder-

skapet och adeln och de övriga stånden förklarade H sin avsikt. Han ville att ständerna skulle föreslå Kungl. Maj:t att ålägga kollegier osv. att i början av påföljande år insända förteckningar över sina anställda till kanslikollegiet. Därefter skulle förändringar i personalstaterna rapporteras varje år så att supplement kunde utges. Av prästeståndet begärde H att det skulle tillse att stiftens senast den 1 januari 1735 försåg honom med de uppgifter han behövde. Dessutom ville han veta hur många exemplar av den planerade nytugåvan varje stift önskade abonnera på. Kalendern var tänkt att omfatta 50 ark. Inbunden skulle den kosta 6 och oinbunden 5 d. kmt. Enligt H borde den finnas hos samtliga konsistorier och pastorat eller i varje fall kontrakt. H menade att priset för kalendern väl svarade mot den nytta man skulle få av den. Särskilt trodde han att den skulle komma till god användning "wid correspondensen".⁷⁵

⁷³ RAP 6 (ed. E. V. Montan 1881), s. 55 f., PrP 7 (ed. A. Norberg 1975), s. 580, BgP 4 (ed. N. Staf 1958), s. 72, odat. memorial av H. t. ridderskapet och adeln med påteckningen "Upläst på Riddarhuset d. 18 Febr. 1731", Ridderskapets och adelns arkiv 1731, Allegater till protokollet, nr 32, odat. memorial av H. t. prästeståndet med påteckningen "Upläst d. 13 Martii 1731", Prästeståndets arkiv, ser. F, vol. 26, nr 56, o. odaterade memorial av H. t. borgarståndet, det ena med påteckningen "Ins:t d. 22 Febr. 1731. Upläst d. 13 Martii ut in protocollo", det andra utan påteckning, Borgarståndets arkiv 1731, vol. 5, nr 66 o. nr 71.

⁷⁴ Odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t med bilaga daterad 20/3 1734 o. Kanslikollegiet t. Kungl. Maj:t 24/11 1734, Kanslikollegiets skrivelser t. Kungl. Maj:t, vol. 22, H. t. J. H. von Kocken 26/11 1734 o. odat. memorial av H. t. kanslikollegiet med påteckningen "Upl. i Canc. Coll:o d. 27 Nov. 1734", Kanslikollegiet, E XIII, vol. 2 (Inkomna skrivelser fr. författare, översättare o. utgivare), o. Kanslikollegiet, Protokoll 27/11 1734.

⁷⁵ Odat. brev fr. H. t. kanslikollegiet med påteckningen "No 120. Ch. Sig. betalt fyra öre Sm. Stockh. d. 8 Aug. 1734. Under commiss:ns frånvaro J. H. Bergman Junior", Kanslikollegiet, E XIII, vol. 2 (Inkomna skrivelser fr. författare, översättare o. utgivare), RAP 8 (ed. E. V. Montan o. C. Silfverstolpe 1886—87), s. 266 f., odat. memorial av H. t. ridderskapet och adeln och de andra stånden med bl. a. påteckningen "Upläst hos R. och A. d. 2 December 1734", Ridderskapets och adelns arkiv 1734, Allegater till protokollet, nr 212, o. memorial av H. t. prästeståndet 30/10 1734, Prästeståndets arkiv, ser. F, vol. 29, nr 40.

Efter hemställan av riksens ständer beordrade Kungl. Maj:t kollegier, konsistorier, landshövdingar, regementschefer m.fl. att under början av år 1735 till kanslikollegiet insända förteckningar över sina ämbetsmän och betjante. Materialet skulle överlämnas till H. Givetvis måste kanslikollegiet vare sig ledamöterna ville eller inte ställa sig den kungliga befallningen till efterrättelse. I kollegiets protokoll den 27 februari 1735 sägs kort och gott om Kungl. Maj:ts brev i ärendet: "Detta brefwet lägges ad acta och lærer collegium ställa sig Kongl. Maj:t:z befallning angående detta måhlet til underd. efterlefnad, när slike förteckningar till collegium warda insända."⁷⁶

"Det anno 1735 florerande Sverige" började tryckas i augusti 1735. Företalet, i vilket denna upplysning kan inhämtas, har dock inte daterats förrän den 14 juli 1736. Kalendern trycktes i kvartoformat hos Benj. Gottl. Schneider i Stockholm och avspeglar situationen vid ingången av 1735. Den fick samma uppläggning och omfång som den första utgåvan, dock att den försågs med ett omfattande personregister (48 sidor) som naturligtvis väsentligt underlättat användandet. Säkert fanns flera anledningar till att H utgav "Florerande Sverige". Precis som fallet varit beträffande "Florerande residence-staden Stockholm" var den allra viktigaste den han själv nämner i dedikationen till Fredrik I av "Det anno 1735 florerande Sverige", nämligen att kungen skulle honom "som medelst en 16 Åhrs Tienstlöshet, warit lika som döder, någre Nåde-Stråhlar, til nytt Lifs, eller någon — — — tienlig Beställnings Erhållande, nådigast påskina låta". I företalet skriver H dessutom att han tagit på sig utgivningsarbetet "på många höga och förnåma Riksens Högl. Ständers Ledamöters Inrådande och Åstundan wid senaste Riksdag" i hopp om att erhålla någon lämplig tjänst. Han hade hoppats kunna finansiera utgivningen medelst subskriptioner. Dock hade alltför få enligt företalet vågat subskribera för att han skulle ha kunnat "upläggia något ansehnligt Antahl af Exemplarer" trots att "Omaket wa-

rit otroligit och Omkostningarne större än man tänckia kan". Kalendern kostade H över 1 000 d. smt att trycka.⁷⁷ Ännu i mitten av 1737 hade han inte tjänat mer än hälften av denna summa på utgivningen.⁷⁸

Inte heller av "Det anno 1735 florerande Sverige" skulle några supplement utkomma. Kungl. Maj:ts order om att insända underlag för sådana upprepades på H:s begäran åtminstone en gång. Trots detta efterkoms de inte av alla.⁷⁹ H tvangs bl. a. att den 16 april 1737 be kanslikollegiet att påminna generalpostkontoret att insända listor för åren 1735 och 1736.⁸⁰ Vid 1738 — 39 års riksdag ingav H ett memorial till prästeståndet i vilket han försäkrade att supplement avseende åren 1735, 1736 och 1737 skulle utkomma före riksdagens slut.⁸¹ Han lyckades dock inte fullfölja sina föresatser. Några supplement utkom aldrig.

Från många håll fortsatte man under flera år att insända underlag till de utlovade supplementen. I kanslikollegiets arkiv har bevarats en förteckning på vilken H kvitterat erhållandet av ett stort antal listor med uppgifter om inträffade personförändringar hos ämbetsverk och andra inrättningar. Också en rad missivbrev finns i behåll. Så småningom slutade H t. o. m. att hämta de insända listorna hos kanslikollegiet. Från åren 1740, 1741 och 1742 ligger de kvar i kanslikollegiets ar-

⁷⁶ R. st. t. Kungl. Maj:t 13/12 1734, Riksdagsacta 1734 (Riksens ständers brev i civila ärenden), Inrikes civilexpeditionen, Protokoll 10/1 1735, o. Kanslikollegiet, Protokoll 27/2 1735.

⁷⁷ Odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t med påteckningen "P:s d. 6 Junii 1737", Militaria, vol. 1069.

⁷⁸ Ibidem.

⁷⁹ Memorial av H. t. prästeståndet 12/5 1738, Prästeståndets arkiv, ser. F, vol. 38, nr 141, Inrikes civilexpeditionen, Protokoll o. Registratur 11/11 1736, odat. brev fr. H. t. Kungl. Maj:t med bl. a. påteckningen "Inkommit d. 19 Januarii 1736" o. Kanslikollegiet t. Kungl. Maj:t 15/7 1736, Kanslikollegiets skrivelser t. Kungl. Maj:t, vol. 25.

⁸⁰ H. t. kanslikollegiet 16/4 1737, Kanslikollegiet, E XIII, vol. 2 (Inkomna skrivelser fr. författare, översättare o. utgivare).

⁸¹ H. t. prästeståndet 12/5 1738, Prästeståndets arkiv, ser. F, vol. 38, nr 141.

kiv.⁸² I januari 1743 beslöt kollegiet att skriva till honom och fråga om han inte skulle hämta listorna. Om hans avsikt inte längre var att komplettera "Det anno 1735 florerande Sverige" ville kollegiet underrätta vederbörande härom så att man upphörde ge in specifikationerna över ändringar i respektive personalstater.⁸³ H tycks inte ha svarat. I januari 1744 var frågan åter uppe vid sammanträde i kollegiet. Nu bestämde man sig för att skriva till landshövdingen i Malmöhus län — H var nu kommandant i Malmö — och be denne ta reda på om H fortfarande planerade att utge några supplement. Om så inte var fallet avsåg kollegiet se till att man upphörde att sända listor med uppgifter om inträffade förändringar.⁸⁴ När H dog 1744 hade ännu inte några supplement utkommit.

H drabbades hårt av det stora nordiska kriget. Han förlorade egendomar i Livland och blev en lång tid tjänstlös. Tydligt lät han sig inte nedslås av motgångarna. Med stor envishet försökte han att erhålla en ny tjänst. Under tiden slog han sig på författarskap. Rimligen måste han ha funnit utgivningen av biografiska kalendrar någolunda intressant. I annat fall hade han säkert inte orkat föra sitt arbete fram till färdiga produkter. Men det fanns andra betydligt viktigare drivkrafter än intresset. Framför allt var det förhoppningen att erhålla någon lämplig beställning.

H:s biografiska kalendrar kan på grund av sin uppläggning med fog sägas vara föregångare till statskalendern. Detta var för övrigt en beteckning på dem som bl. a. användes vid borgarståndets plenum den 31 maj 1734. I protokollet från ståndets överläggningar den dagen sägs det att H inlämnade ett memorial med vilket följde "åtskillige exemplar af en så kallad statscalender".⁸⁵

Såväl "Florerande residence-staden Stockholm" som "Florerande Sverige" tycks av

allt att döma vara relativt pålitliga publikationer. Vad gäller "Florerande Sverige" vet vi att den bygger på uppgifter från berörda verk och inrättningar vilket naturligtvis i viss mån borgar för tillförlitlighet.

Att utge biografiska kalendrar låg tydligen i tiden, något som H förstod att knyta an till. Något större ekonomiskt utbyte verkar H inte ha haft av sitt utgivningsarbete. Snarare tycks det ha åsamkat honom stora kostnader och ökat hans pekuniära bekymmer. Men han åstadkom något av bestående värde. På så vis har han till skillnad från många av dem som gick före honom i det stora antal tjänstetillsättningar han var inblandad i åtminstone i någon mån blivit ihågkommen av eftervärlden.

H:s verksamhet som författare och utgivare var inte enbart utsatt för ekonomiska svårigheter. Han tycks också ha rönt visst motstånd från kanslikollegiets sida. Detta berodde uppenbarligen inte på censor librorums inställning. Vad som låg bakom kollegiets hållning är svårt att med säkerhet avgöra. Kollegiet självt menade, som vi kunnat konstatera, att kollegier och övriga berörda inte borde besväras med att upprätta det underlag H behövde för att genomföra sitt arbete. Dessutom tyckte man att utgivningen av kalendrarna var en privatsak. Men självklart kan också andra motiv ha legat bakom kanslikollegiets handlande.

Otryckt material finns i riksarkivet om inte annat sägs.

⁸² Kanslikollegiet, E XIII, vol. 5 (Inkomna skrivelser fr. författare, översättare o. utgivare), o. Kanslikollegiet, Protokoll 20/1 1743.

⁸³ Kanslikollegiet, Protokoll 20/1 1743.

⁸⁴ Kanslikollegiet, Protokoll 28/1 o. 4/2 1744.

⁸⁵ BgP 5 (ed. N. Staf 1965), s. 38. Jfr även memorial av H. t. borgarståndet 30/5 1734, Borgarståndets arkiv 1734, vol. 6, nr 28.

Recensioner

Vadstena-diariet i ny utgåva

Länge var det en dogm, att en latinist måste välja sitt avhandlingsämne inom klassiskt latin. Risken var då mycket stor, att en forskare i en annan del av världen valt samma ämne och hann bli färdig först. Sedan några decennier råder här en humanare sedvänja. Forskarna kan nu också ägna sig åt sådant latin, som skrivits av svenskar inom eller utom Sverige under medeltiden eller nyare tid. Det gäller här ett material, som antingen varit tryckt i folianter från 1400- eller 1500-talen eller som varit dolt i bibliotekens handskriftssamlingar eller på annat sätt varit så gott som oåtkomligt annat än på de allra största lärda biblioteken. Vi ha nu fått en rad studier eller utgåvor av verk av Petrus de Dacia, Laurentius de Waxald, magister Mathias, Birgitta, Ericus Olai m. m. En särskild serie "Corpus Troporum" utges rörande en typ av texter, som författats för bruk i massan. Märkliga fynd, t. ex. rörande magister Mathias' arbeten, har gjorts bland medeltida handlingsfragment, som fått en sekundär praktisk användning som räkenskapsomslag. En uppgift är också att utge moderna kritiska editioner av de för svensk historia viktiga latinska texter, som intagits i *Scriptores Rerum Svecicarum*, tryckta 1818–28 och 1871–76 i ett högst otympligt folioformat och naturligtvis otillfredsställande för vår tids vetenskapliga krav.

Det är därför glädjande, att Claes Gejrot nu publicerat en användbar utgåva av "*Diarium Vadstenense*" (*Studia Latina Stockholmensia* XXXIII, 1988, iv + 396 sid.). Själva utgåvan omfattar s. 113–314 och föregås av en utomordentligt värdefull inledning (s. 1–110) och avslutas med personregister (s. 325–346), Ortsregister, glossarium över latinska ord (ovanliga eller i ovanlig betydelse), listor över svenska biskopar 1344–1545 m. fl. (s. 377–383) m. m.

Själva utgåvan omfattar ej blott vad som ingår i den av Ernst Nygren 1963 utgivna facsimile-editionen av C 89 och C 92, UUB, utan även tre i C 89 inhäftade papperslappar, vilkas text nu tryckts som DV 810 a–b, 886 a–c och 1053 a, samt därtill, så vitt det varit

möjligt med moderna tekniska hjälpmedel, några uttraderade notiser (s. 315–318). Gejrot ger högst intressanta förklaringar till att man sökt utplåna dessa stycken.

Gejrots skildring av Diariets tillkomst och hans redogörelse för de 30 olika skrivarnas verksamhet är värd allt beröm. Nygrens inledning 1963 motsvarade knappast, vad man kunde ha väntat av hans hand i hans krafts dagar. Värdefulla kompletteringar och korrigeringar därav har gjorts av Tore Nyberg i en festskriftsuppsats, tryckt i München 1976, och Gejrot för resonemanget vidare. Han lyckas också ge plausible skäl att i flera fall, än tidigare skett, attribuera handstilarna till namngivna munkar, och han menar, att det länge varit klostrets "sacristan", som haft i uppdrag att vid sidan om värden av altarkärl m. m. införa anteckningar i diariet. Gejrot poängterar, att denna "liber memorialis" ej var offentligt tillgänglig, ej ens för abbedissan, och att man kan se, hur olika skrivare haft bestämda politiska sympatier, mest märkbart i den olika inställningen till kung Karl Knutsson hos skrivarna nr 9 (Johannes Benekini?) och nr 10 (Johannes Johannis?). Han påpekar, att den sistnämnde bryter den tidigare traditionen att i diariet främst införa uppgifter om nunneinvigningar, dödsfall inom klostret och begravingar där (jfr översikten s. 356–359) och i stället främst ger en livfull bild av de historiska omvälvningarna, skriven i ett sammanhang av Johannes Johannis, kort efter det att denne 1468 blivit generalkonfessor. Det är här intressant att jämföra Gejrots utredning med Gunnar T. Westins viktiga observationer i avhandlingen (1946) om Olaus Petris krönika. De senare skrivarna återgick till att främst notera nunneinvigningar och dödsfall, men de antecknade också åtskilligt om förbindelserna med andra birgittinkloster.

I anslutning till handskriften har Gejrot uppdelat anteckningarna i enskilda notiser eller notissviter, betecknade DV 1–1197, vilket i hög grad underlättar möjligheten att ge exakta hänvisningar till utgåvan. Vissa längre sviter har ytterligare uppdelats, t. ex. DV 723: 1–19. Uppdelningen kan naturligt-

vis i enskilda fall diskuteras. Möjligen borde DV 111: 5 och DV 228: 7 ha räknats som särskilda nummer. Inom DV 154 borde 154: 2 börja med "Hic dominus", och inom DV 1173 stycket 1173: 3 med "Et finito Credo".

Att i en så lång text helt undvika felläsningar torde vara omöjligt — det har rec. själv fått lära. I DV 148 (som skall dateras 24/1 1407) bör liksom i Benzeliuss' utgåva 1721 läsas "Clauus Daudiz", ej "Olavus" (jfr RPB 2919). I DV 944 skall, såsom gjorts i Sverige Medeltida personnamn (SMP) I: 1 sp. 101, läsas "Anna Nicolai Palna dotther", ej "Palva" (jfr brev 15/6 1463 av hennes far Nils Palnesson om hennes ingift). Man skall också i DV 972 läsa "Giya Iohannis Kogx dotter" (jfr rätt läsning i DV 792). I dessa tre fall är det fråga om tre dubbeltydiga skrivtecken, som måste tolkas med hjälp av andra källor. Ett tryckfel är väl "Henriksdottir" (DV 521) för "Henriksdotir".

Gejrot påpekar (s. 69), att de båda sista skrivarna (nr 29 och 30) inte bara har en miserabel handstil utan också skriver latin illa. Så säges klostrets ombud ha avrest till kyrkomötet i Örebro 1529 "*in crastino conuersionis sancti Pauli*". En blick i Grotefends Taschenbuch der Zeitrechnung borde ha övertygat utgivaren om att det här är fråga om ett grovt (ehuru icke enastående) fel för "conuersionis" (omvändelse), men han registrerar i glossariet (s. 362) denna bock som en respektabel variant. Misstaget har bestraffats av Tryckfelsnisse, som anger dagen till 26/10 i stället för 26/1. Kyrkomötets beslut är underskrivet och daterat 7/2 1529 (Svenska Riksdagsakter I, 1887, s. 118—122). Diariet noterar, att ombuden återvände "*feria sexta carnisprevii*", vilket här måste betyda 12/2 (så i 1918 års översättning) och inte 5/2, fredagen före fastan.

Bland de sista skrivarnas anteckningar kan man också hitta rena sakfel. DV 1099 uppger om en nunna, som invigdes av biskop Hans Brask 12/2 1525, att hon var "*congnatam domini Anberni archidiaconi Skarensis*" (så också SMP I: 1 sp. 140). Ärkedjåken, som deltog i kyrkomötet i Örebro och dog 1548, hette emellertid inte "Anbernus" utan Magnus Amberni (Arnbarni, Anberni). Se om denne bl. a. belägg 10/2 1525 och 1545 (Vestergötlands forn.m.för:s tidskr. I: 10, 1899, s. 81 och 87) och 1527 (HSH XVI, 1831, s. 100) samt uppgifter hos I. Svalenius, Georg Norman (1937, s. 71 f., 223 f., 227; se även J. Liedgren i PHT 1964, s. 168 f.). Misstaget har okritiskt återgivits av C. Silfverstolpe (Klosterfolket i Vadstena, 1898, s. 67) och hans efterföljare.

Under min mångåriga tjänstgöring vid Svenskt Diplomatarium gällde som regel, att upplösta förkortningar skulle kursiveras i alla svenska ord samt i alla ort- och personnamn, naturligtvis också annars i tvivelaktiga fall. Denna regel, den enda som numera godtages vid trogen utgivning av fornsvenska texter (jfr DS VII: 1, inledn. s. IV), borde ha tillämpats även vid nyutgivningen av Vadstenadiariet, en originalhandskrift, där många olika händer successivt varit verksamma och där många svenska namn förekommer. Gejrot har tyvärr valt att underlåta sådan kursivering, och han har därmed gjort sin utgåva oanvändbar för nordister, annat än som ett förträffligt person- och ortregister till Nygrens facsimileutgåva.

I allmänhet råder inget tvivel om den sakliga tolkningen av en förkortning, men det händer ibland. Det ofta förekommande ortnamnet Vadstena liksom de därav bildade adjektivformerna förkortas oftast Vazst- eller liknande. Gejrot har upprättat ett schema över hur ortnamnet böjs i olika kasus enligt helt utskrivna former av skilda skrivare (s. 82—83) och upplöst de förkortade skrivningarna (utan att kursivera med ledning därav). Det finns emellertid ett fall, där förkortningen "Vazst-" minst lika väl kan tänkas avse adjektivet som ortnamnet. Det är i frasen "intrare religionem Vazst-", som använts flera gånger under åren 1390—1409 av Thorirus Andree och Andreas Lydekini, såsom utretts av Tore Nyberg i PTH 1962, s. 5—7 och 15. Den ersättes ett par gånger av formeln "intrare monasterium Vazstenense" (DV 101: 1, DV 177), vars läsning är otvetydig. Nyberg menar, att det även bör heta "intrare religionem Vazstenensem", men Gejrot läser "intrare religionem Vazstenis", utan att alls diskutera Nybergs tolkning, som tillämpades redan 1721 av Benzeliuss, när denne över huvud ansåg nödigt att upplösa förkortningen. När Gejrot här underlåter att kursivera, döljer han problemet.

Orsaken till att nordisterna kräver kursivering av upplösta förkortningar är, att ingen erkänd normalstavning fanns i fornsvenskan. Detta berodde bl. a. på att fornsvenskan inte var ett dött språk utan ett språk i ständig utveckling. Därtill kom, att olika bygder hade sina särskilda dialekter. Somliga personer (och dialekter) hade ett mera ålderdomligt språk, andra ett yngre. Även om skriften i stort sett får anses återge det talade språket, är det ganska tydligt, att man på Vadstenadiariets tid i en hel del fall måste räkna med en traditionell stavning av många ord och namn samt ej sällan med "skönstavning",

t. ex. Claffwosadotter (DV 979). En och samma skrivare kunde använda skilda stavningar inte bara vid olika tillfällen utan rentav i samma brev. Jfr härom Gudrun Utterström, *Fem skrivare* (1968), s. 55 ff., 64, 101 f., 117 f. Varje upplösning av en förkortning i fornsvenskan har därför ett visst mått av osäkerhet, och detta bör markeras med kursivering, även när det inte råder något tvivel om tolkningen i sak.

Utom Vadstena ("Vazst-") är dotter det enda svenska ord, där Gejrot uppmärksammat, att upplösningen av förkortning är ett problem (s. 84), nämligen när det gäller vokalen i andra stavelsen. Han konstaterar helt riktigt, att skrivaren nr 4 (Thorirus Andree) antingen skrivit "dottir" eller "dottir", samt att ordet utskrivits helt så många gånger, att ingen tvekan kan råda om att förkortningen bör upplösas med *i* i andra stavelsen. Han konstaterar också, att skrivaren nr 28 (Nicolaus Amundi), som verkade mellan 1507 och 1520, två gånger utskrivit "dotter", och därför drar han den rimliga slutsatsen, att dennes förkortade former "dott-" (t. ex. i DV 1008) böra läsas "dottir". I övrigt har han endast funnit ordet utskrivet två gånger, nämligen av skrivaren nr 13, som stavat "dottir" år 1470 (DV 803) men "dotter" år 1485 (DV 858). Av dessa enstaka fall anser han sig kunna dra slutsatsen, att ordet bör upplösas "dottir" (utan kursivering) för samtliga skrivare mellan 1414 och 1507; de sista skrivarna (nr 29 och 30) använde latinsk beteckning för filiationen. Gejrot har en föregångare i Tore Nyberg, som i PHT 1963 (s. 26–35, 119 f.) av Thorirus Andrees skrivna före 1414 förletts att utan kursivering utskrivna "dottir" fram till 1462. Deras analogislut är alltför löst grundat, eftersom man icke på detta sätt kan överföra en skrivares skrivsätt till en annan flera år senare. I likhet med Sveriges Medeltida Personnamn räknar jag med att man under 1400-talet oftast får förutsätta, att ordet bör upplösas med *e* i andra stavelsen (se t. ex. SMP I: 5 sp. 670–671) och inte med *i*. Men jag vill framhålla, att Gejrots val av *i* nog ej kan motbevisas, även om det är ovanligt.

Nyberg har uppmärksammat ett annat förhållande, nämligen att konsonanten i mitten av ordet dotter stundom dubbelstavats och stundom enkelstavats. Detta framgår också av Gejrots utgåva, men han har inte undersökt bruket hos olika skrivare. Rec. har kontrollerat alla belägg på ordet dotter mot facsimileutgåvan. Skrivaren nr 9 (Johannes Benekini), som verkade den långa tiden 1428–61, har använt ordet i 87 notiser, i några av dessa

(t. ex. DV 501, 504, 606, 658 och 705) flera gånger, så att antalet belägg överstiger 100, ett antal som ingen av de andra skrivarna närmade sig. Man finner, att denne skrivare åren 1428–40 (DV 391–499) använder formerna dotter, dotter eller dotter, men i maj 1440 (DV 501) har han övergått till formerna doter, doter eller doter. De sista åren fram till 1460 är den kortaste formen doter vanligast. Eftersom Gejrot med den äldsta skrivarens (nr 4 Thorirus Andree) vanor som utgångspunkt beslutat att upplösa den hårda förkortningen "d-" med "dottir" i alla förekommande fall, uppstår den förbryllande situationen, att man i den tryckta utgåvan i åtskilliga fall (t. ex. DV 658, 664, 674, 705) i samma notis finner formerna "dotir" och "dottir". Så inkonsekvent torde inte skrivaren ha varit.

I sin studie i PHT 1963 (s. 26) har Tore Nyberg påpekat, att vokalen i det namn, som vi bruka skriva Peder eller Peter, ofta förkortas och kan upplösas på olika sätt. Thorirus Andree har tre gånger omnämnt den bekante munken Johannes Petri (tre liljor). Eftersom han i DV 132 och troligen också i DV 135 (snedstreckat genom a har ej tagit) kallar honom "Pätharson", bör farsnamnet också i DV 111 läsas Pätharson.

Det finns en skrivvna beträffande patronymica på -son, som Nyberg och Gejrot och många med dem förbisett. Den välkända abbreviaturen -son nyttjades nämligen för alla kasus av detta ord. På Vadstenadiariets tid är det sällan fråga om annat än nominativ-akusativ och genitiv. Om man underlåter att kursivera den upplösta förkortningen i detta fall, berövar man den intresserade läsaren att själv överväga, om förkortningen rimligen bör läsas -son eller -sons. En nunna eller annan kvinna omtalas ej sällan som "Anna Fikka Bilox dotter (DV 726), "Birgitta Hans Dortma(n)z dotter" (DV 890), "Anna Laurencii Ulfsons dotter" (DV 896), "Birgitta Iohannis Gudmundssons" (DV 960), "Katerina Stens Bosons dottir" (DV 242), "Birgitta filia domini Abram Brodhersons militis, consors domini Thuriri Stenssons" (DV 247). Faderns båda namn bör ju vara böjda i genitiv.

Det händer dock, att faderns eller mannens farsnamn eller tillnamn står oböjt, avsiktligt eller oavsiktligt. Ett sådant fall är "Birgitta Petri Iherco filia" (DV 658, jfr 1069). Hennes far, som 1447 ägde gård i Vadstena (se Anna Larsson, *Vadstena klosters två äldsta jordeböcker*, SSFS h. 245, 1971, s. 2), torde vara den man, som begravts under gravstenen nr 27 i Vadstena klosterkyrka (Vadstena klosterkyrka III: Gravminnen, Sveriges kyrkor 196,

1985, s. 44; Gardell 723), fast det egendomliga tillnamnet av Gardell och andra lästs IEBRO.

Att rec. har en del randanmärkningar till personregistret är i denna tidskrift knappast förvånande. En del äldre släktbeteckningar förekommer, t. ex. "Blå" för Aspenäs-ätten. Riddaren Lars Ulfsson av denna ätt är uppdelad i en Lars Ulfsson (Blå) och en Lars Ulfsson (lejonörn). Riddaren Arvid Knutsson (sparre över stjärna) kallas "Drake av Intorp", därför att han av Elgenstierna uppförts under denna ätt, som härstammade från honom på fädernet men fått sitt namn från en mödernsläkt. Man kunde kanske önska släkt- eller vapenbeteckning i flera fall, t. ex. för biskop Matthias i Strängnäs, som var av ätten Lillie. De av Nyberg (PHT 1963, s. 13) anförda skälen att identifiera generalkonfessorn Johannes Petri med den liknämnda munk, som dog 1417 (DV 284) ha tyvärr icke uppmärksammats.

Listan över biskopar i Västerås hade blivit korrektare om Gejrot följt uppgifterna i Gunnar Ekströms herdaminne. Att Magnus Östenson latiniserade patronymicon blivit Augustinii i stället för Augustini är väl ett tryckfel. Kung Gustafs betrodde man biskop Henricus Johannis har försetts med härkomstbeteckningen "Norvegus", vilken utan skäl tillagts honom av Messenius 1611 och senare också av Nils Rabenius i "Peder Swarts" föregivna biskopskrönika. Nicolaus, som blev biskop 1395, identifierades av Rabenius felaktigt med en dekan Nicolaus Michaelis i Uppsala. Först ganska nyligen har det visats, att han i stället var den Nicolaus Gudmundi, som tidigare varit dekan i Linköping (se PHT 1963, s. 147).

Vadstenadiariet är en av de viktigaste källorna till vår medeltida personhistoria, emedan den innehåller en sådan svit notiser om klosterfolket och därjämte så många uppgifter om dödsfall och begravningar rörande klostrets gynnare, främst inom rikets högadel och Östergötlands frälse. Carl Silfverstolpe har visat, hur diariets notiser kunna kompletteras och belysas av klostrets jordebrev, särskilt nunnornas ingiftsbrev och gynnarnas gåvobrev, och utnyttjat dessa källor för sin bok om Klosterfolket i Vadstena och för notapparaten till sin utgåva av Vadstena klosters jordeböcker. Ännu mer vetande om kretsen kring klostret kan utvinnas ur akterna från kanonisationsprocesserna rörande Birgitta, Katarina och Nicolaus Hermanni samt ur jordebrev, som Silfverstolpe ej kunnat anknyta till sådana egendomar, som redovisas i jordeböckerna.

Genom sin kritiska läsning av diariets text har Gejrot fått fram korrektare namn på en abbedissa, Ingrid Larsdotter (DV 1114), och en prästmunk, Clemens Emikini (snarare än Cuiikini, DV 702; SMP I, sp. 97 och 676; jfr B. Klockars, I Nådens dal, 1979, s. 22), och liksom Nyberg (PHT 1963, s. 32) presenterar han en nunna Marina (DV 222 och 346), som förbisetts av Silfverstolpe. Han har också (personregistret s. 334) funnit namnet på Olof Haraldssons hustru, som saknas i originalets notis (DV 306) om hennes begravning 21/12 1419. Hon måste nämligen vara identisk med den Ingegerd (ej Ingeborg) Birgersdotter (SMP I sp. 360), änka efter Olof Haraldsson (Lossa-ätten, Elgenstierna SÅÄ VII, s. 357), som 18/2 1411 testamenterade jord i Högby s:n till Vadstena kloster.

Ofta har flera personer inom en släkt anknytning till Vadstena kloster. Den förutnämnde Claus Dowt ("Davidz"), som begrovs i Vadstena 24/1 1407 (DV 148) tillhörde en pommersk släkt (H. Sundqvist, Deutsche und niederländische Personenbeinahmen in Schweden bis 1420, 1957, s. 21; SMV s. 266) och hade blivit riddare vid kröningen 1397 (K. E. Löfkvist, Om riddarväsen och frälse, 1935, s. 251). Hans hustru Iljana Åkesdotter, som var dotter till gälkaren i Skåne Åke Ingvarsson (båt, SMV s. 554), hade tidigare varit gift med riddaren Staffan Ulfsson (Ulv, SMV s. 329), som begrovs i Vadstena 19/3 1393 (DV 75). För gravställen för sig och sin man skänkte hon 4/8 1393 (RPB 2685) till klostret jord i Lilla Ludderhuvud i Drothems s:n, och gården överlämnades till klostret 13/6 1398 (RPB 2919) av hennes nya make riddaren Claus "Dauid". Hennes styvdotter Ramborg Staffansdotter (Ulv) avled som änka 8/9 1413 (DV 226). Hon hade i Vadstena 2/8 1383 (RPB 2037) förnyat sin avlidne förste mans, Ödgisil Sunessons (stamfar för ätten Lillie) gåva på dödsbädden av jord till klostret. Hennes andre man riksrådet Folke Nilsson (fyrstuckad sköld, ÄSF I s. 66) hade i maj 1376 varit huvudperson i ett Birgitta-mirakel (Acta et processus, s. 138). Efter att 28/3 1398 (RPB 2908) ha givit själågåva till klostret, dog han 1400 och begrovs i Vadstena (DV 252). Deras bror Ivar Nilsson, riddare och lagman i Östergötland, begrovs i klosterkyrkan 20/4 1417 (DV 278), och gravstenen är ännu bevarad (Sveriges kyrkor 196, s. 59 f nr 50).

Nunnan Anna Nilsdotter, som invigdes 23/11 1462 (DV 726) och dog 8/5 1499 (DV 944), var dotter till frälsemannen Nils Palnesson (horn, SMV s. 310 och 623) i Hällerö i (Västra) Ed och dennes hustru Märta Anders-

dotter (SMV s. 393). Såsom närmaste arvingar till Märta Bengtsdotter (en bjälke, SMV s. 8; om släktskapen se S. Östensson i PHT 1975, s. 58 och 60), som 2/11 1449 testamenterat Öjevalla i (Vartofta-) Åsaka till Vadstena kloster, stadfäste makarna 15/6 1463 (RA perg.) detta testamente med villkor, att dottern Annas ingift i klostret skulle inbegripas däri. Nils Palnesson, som nämnes tidigast 10/5 1435 (SMR 234), gav tillsammans med hustrun 29/6 1486 (RA perg.) själagift till Vadstena kloster för sig, sina namngivna föräldrar och sin son.

Diariet berättar (DV 158), som vanligt på latin, att Ingeborg, som var "soror ab extra" och änka efter frälsemannen Dan Knutsson, dött 20/3 1408 efter att länge ha varit stum. Denne Dan Knutsson (SMP I, sp. 365 och 367), vars förnamn ibland latiniseras till Daniel (SMP I sp. 375; Gejrot har i registret s. 330 genitivformen Danielis som uppslagsord) hörde till en ätt, som förde en av moln-skura styckad sköld (SMV s. 179). Han hade 1359 (DS 6044) givit morgongåva till Ingeborg Thoresdotter (båt), som efter hans död (tidigast 1368, RPB 851) gifte om sig med Lidinward Filipsson (död efter 22/5 1382, LStB perg.). Ingeborg gav 1404 (DS 487) sin morgongåva Fiestad till Vadstena kloster som ingift mot att hon upptogs som syster "utantill" (ab extra) och dog som sagt 1408.

Dan Knutssons farbror Lars Dansson i Bjärsvik nämns som härads hövding i Valkebo 1353–61. Sedan hans första hustru Arngundis Öjarsdotter (jfr SMV s. 765) avlidit barnlös, uppstod en långvarig tvist mellan arvingarna om tolkningen av makarnas båda inbördes gåvobrev 21/9 1339 (DS 3444–45) och av lagarnas regler om "ormynd" (se här om bl. a. DS 6760 av 29/1 1363). Lars Dansson gifte om sig med Kristina Jönsdotter (Rosenparre, SMV s. 809) av Skarhult i Skåne och gav henne då ett gåvobrev 7/5 1354 (DS 5023); begreppet morgongåva var okänt i Danmark. Hon var syster till kaniken i Linköping Nils Jönsson Feet. Denne ärvde sin systerson Dan Larsson och fick 6/1 1373 (DS X 214) av kung Albrekt frälse på de ärvda godsens, som han 23/4 1377 (RPB 1266, se även E. Nygren, *Registra eccl. Lincopensis*, LBH NS 3, s. 267 f.) skänkte till Linköpings domkyrka mot ett årsmot (anniversarium) för sig själv, Dan Larsson och dennes föräldrar.

Ingeborg Thoresdotter och hennes syster Katarina var döttrar till en Thore Karlsson, som dött senast 1354 (se brev 1359, DS 6159, och 1378, RPB 1325). När Katarina Thoresdotter (båt) 4/5 1417 var kallad som vittne i

kanonisationsprocessen i Vadstena rörande biskop Nicolaus Hermanni (utg. 1963 av T. Lundén, s. 236–253), sade hon sig vara 70 år och i 20 år ha varit änka efter väpnaren Jon Magnusson (hästhuvud, s. SMV s. 332), som varit biskopens gårdsfogde (magister curie). Själv hade hon i maj 1391 fått i uppdrag att svepa biskopens lik, och hon hade då funnit, att han närmast kroppen burit en vit tagel-skjorta. Hon hade redan känt hans företrädare biskop Gottskalk, som blev mördad 1374.

Katarina hade antagligen redan i slutet av 1360-talet blivit gift med Jon Magnusson. När han 19/1 1379 (RPB 1885) gav henne sin fädernegård Jäppestad i Vårdsbergs socken såsom morgongåva, var det troligen som ersättning för en äldre morgongåva i penningar eller gods. Hans far Magnus i Jäppestad, som nämns i brev 1342–60, hade någon gång suttit som lagmansdomhavande i Knut Jonssons (Aspenäs-ätten) ställe, vilket intygas av brev 13/3 1381 (RPB 450, om dateringen se H. Rosman, *Bärka-Säby I*, 1923, s. 96 not 1) och 31/3 1381 (RPB 1643). Jon Magnusson omtalar i brev 15/6 1378 (RA ppr nr 34), att hans mor hette Katarina Fröstensdotter. Högst intressant är att hon enligt brev 25/3 1375 (RPB 1136) måste ha varit moster till frälsemännen Magnus Petersson och Johan Petersson (tre liljor balkvis, SMV s. 772; H. Rosman, *Bärka-Säby I*, s. 90–99). Båda bröderna hade varit gifta, men Magnus blev i åtlydnad av en Birgitta-revelation prästvigd. Efter Vadstena klostrets invigning 1384 blev han dess generalkonfessor och dog i Florens 1396 (DV 88). Johan Petersson ledde uppbygget av klostret och blev munk där och dog 1405 (DV 132), under det att hustrun blev nunna och dog 1401 (DV 111). — Jon Magnusson levde ännu 14/4 1395 (RPB 2765) då han utfärdade ett intyg med vissa kompletteringar till det testamente till Linköpings domkyrka, som givits 27/1 1391 (RPB 2540) av hans syster Kristina Magnusdotter av Svenneby och hennes make (jfr RPB 2392 av 25/4 1389).

Katarina Thoresdotter var i livet ännu 16/3 1421, då hon genom ett brev från Vadstena (RA perg.) bekräftade, att hon skänkt sitt morgongåvogods Jäppestad till capella Marie visitationis i Linköping. Till Vadstena kloster hade hon redan 18/10 1406 (SD 774) givit sitt modernegods Åbyboda i Horns:s:n i Kinda, och hon stadfäste denna gåva 31/9 1409 (SD 1051). Donationen bekräftades efter vissa förvecklingar ytterligare 1/9 1439 (SMR 960) och 17/5 1455 (RA perg., jfr Silfverstolpe, *Vkl j b* s. 75) av Jöns Bengtsson i Svenneby (Lejonansikte, ÅSF I s. 72), som var änka-

ling efter hennes sondotter Katarina Magnusdotter.

De ovan anförda exemplen visar, hur stimulerande den nya utgåvan kan vara för medeltidsforskningen, särskilt rörande birgittinerna.

Jan Liedgren

Furstegenealogier

Ovannämnda företeelse torde vara ett omodernt studieobjekt i vår demokratiska tid, som avskaffat de flesta monarkierna. Även fackhistoriker intresserar sig ju nu oftast för annat än "krig och kungar", och egocentriska genealoger sysslar hellre med inhemsk allmogegenealogi. Icke desto mindre utkommer fortfarande i olika länder då och då verk av växlande värde inom detta ämnesområde (se t. ex. Släkt och hävd 1983, s. 339–343).

Ett mig veterligt i Sverige knappast observerat arbete är Gerald Paget, *The Lineage and Ancestry of H. R. H. Prince Charles, Prince of Wales*, 1–2 (Charles Skilton Ltd: Edinburgh & London 1977; XII + 379 + 548 s.) Dess första del innehåller efter ett förord genealogier för samtliga engelska kungahus (s. 1–50), antavlor i fyra led för alla engelska kungar, drottningar och prinsgemålar sedan Vilhelm erövraren (s. 51–131), genealogier för samtliga engelska dynastigrundares släktingar (s. 133–373; varje släkt inledes med litteraturhänvisningar) och tillägg (s. 377–379). Andra delen innehåller antavla i 18 generationer för prins Charles (s. 1–473) samt komplettering av denna antavla med härledning tillbaka till Karl den store (s. 475) Llewelyn den store av Wales (s. 476), furstar av Armenien och den bysantinska dynastin Komnenos (s. 477), Arpad av Ungern och Harald Godwinsson (s. 478), Vladimir den helige av Kiev, Edmund järnsida av England och Ferdinand III av Kastilien (s. 479), statistik över identifierade och oidentifierade anor samt inavel (s. 480), tillägg och rättelser (s. 481–484) samt namnregister (s. 485–548).

Senare har utkommit *Europäische Stammtafeln. Neue Folge*, herausgegeben von Detlev Schwennicke, I–VIII (J. A. Stargardt: Marburg 1978–1985). Band I (Marburg 1980; Tafel 1–160 + register) behandlar de tyska dynastierna. Band II (Marburg 1984; förord + Tafel 1–206 + litteraturförteckning + register) innehåller de övriga europeiska staternas regerande furstehus. Band III:1 (Marburg 1984; förord + Tafel 1–200 + register + rättelser och tillägg till band II och

III: 2) behandlar dels hertig- och grevesläkter i det tysk-romerska riket, dels andra europeiska furstehus. Band III:2 (Marburg 1983; förord + Tafel 201 a – 400 + litteraturförteckning + register) är ägnat ej ståndsmässiga samt illegitima ättlingar av Europas regerande dynastier. Band III:3 (Marburg 1985; förord + litteraturförteckning + Tafel 401–600 + register + rättelser och tillägg till band II, III:1 och III:2) behandlar dels andra förnämna europeiska släkter, dels illegitima ättlingar till de spanska och portugisiska kungahusen. Band IV (Marburg 1981; förord + Tafel 1–168 + källor + register + tillägg och rättelser) har betitlats "Standesherrliche Häuser I". Band V (Marburg 1978; förord + Tafel 1–160 + register) innehåller ytterligare tyska furste- och grevesläkter. Band VI (Marburg 1978; förord + Tafel 1–160 + litteraturförteckning och register) behandlar släkter i det gamla Lothringen, I. Band VII (Marburg 1979; förord + Tafel 1–168 + litteraturförteckning + register) behandlar släkter i det gamla Lothringen, II. Band VIII (Marburg 1980; förord + Tafel 1–163 + litteraturförteckning + register) behandlar väst-, mellan- och nordeuropeiska släkter.

Av ovanstående presentation av dessa monumentalverk torde framgå, att de kan vara av stort värde som uppslagsböcker för den arbetar med äldre europeisk historia. Man kan givetvis inte utgå från att alla fakta är korrekta i detta myller av uppgifter, men inslagen av litteratur- och källförteckningar kan vara av värde för den intresserades eventuella fortsatta forskning.

De svenska inslagen är i båda fallen obetydliga. I det engelska verket begränsar de sig till enstaka anlinjer för prins Charles. I *Europäische Stammtafeln* ingår genealogier för svenska kungahus ända sedan 900-talet i Tafel 114–119 i band II. I band III:1 ingår genealogier över Folkungaätten och dess grenar Ama (Hama) och Ulv (Tafel 162–164) samt Vasaättens medeltida förfäder (Tafel 165). I band III:2 föreligger i Tafel 396 en släktavla över Folkungaättens illegitima gren (ättlingarna till Birger jarls son Gregers), i Tafel 397 uppgifter om Erik XIV:s, Johan III:s, hertig Magnus', Karl IX:s och hertig Johans av Östergötland illegitima barn, i Tafel 398 en genealogi över grevarna af Wasaborg, i Tafel 399 uppgifter om Sigvard, Lennart och Karl Bernadottes ättlingar och i Tafel 400 en genealogi över prins Oskar Bernadottes ättlingar. Band VIII behandlar grevarna Brahe (Tafel 151–152) och De la Gardie (Tafel 153–154), friherrarna och grevarna Oxenstierna (Tafel 155–157 b) samt grevar-

na Stenbock (Tafel 158–160), alla efter Elgenstiernas ättartavlor.

Hans Gillingstam

Furstebilder

Jan Svanberg, *Furstebilder från Folkungatid* (Skrifter från Skaraborgs länsmuseum 9, [1987], 245 s.).

Med Jan Svanbergs arbete "Furstebilder från Folkungatid" har antalet kungliga porträtt från svensk medeltid ökat. Med exakt hur många är svårt att säga. Det beror nämligen på hur långt man är beredd att följa författaren i hans identifieringsförsök. Till detta återkommer jag strax. Först måste det bli sagt att det är en fascinerande undersökning som här presenteras. Svanberg har lyckats med något så pass svårt som att kasta nytt ljus över det källfattiga 1200-talet och dess kungamakt. Man kan tala om fynd. Som ofta när det gäller svensk medeltid är fynden resultat av idogt arbete och skickliga kombinationer.

Författaren har utnyttjat sina eminenta kunskaper om högmedeltidens historia och konst till ett specialstudium av den sida av gotiken som bestod i förhållandet av kungar och andra furstar. I samverkan mellan kyrkan och en stark kungamakt försågs främst allt 1200-talets kyrkor med olika slags bilder av kungen som stiftare och donator eller allmän välgörare. Runt om i Frankrike och England smyckades sålunda katedralernas västfasader med rader av krönte statyer, s.k. kungagallerier. I kyrkor och kloster, t. o. m. i den stränga cisterciensordens kyrkor, vann bildprydda furstegravar insteg.

Den äldsta bevarade nordiska graven av detta slag är drottning Katarinas i Gudhems kloster, vilken tillkom kort efter hennes död 1253. Något yngre är den s. k. folkungatumban i Varnhem med bilder av Birger jarl, hans son Erik och andra hustru, drottning Mechtilde från Danmark. Stilistiska och ikonografiska studier av dessa praktgravar inleder framställningen om den nordiska furstebilden. Det är här fråga om tidigare publicerade uppsatser, som nu har tryckts om i väsentligt utvidgad form.

Helt nyskrivet är däremot kapitlet om en norsk och en svensk tronkrävares gravbilder. Med den senare avses Holmger Knutsson, som efter sin avrättning 1248 fick en upphöjd grav, en s. k. tumba, i Sko klosterkyrka. Härifrån kommer det kända gravtäcket på Historiska museet. Detta 1400-talsarbete från Albert pärlstickares verkstad i Stockholm anses

vara en pastisch efter en 1200-talskomposition, antingen ett gravtäck eller kanske snarare en konturristning på gravplattan. I så fall en gravsten av samma typ som den norske tronkrävaren hertig Skules, vilken behandlas i samma kapitel. Nära detta kapitel i sak står bokens sista avsnitt om flandriska gravplatser i 1300-talets Norden.

Medan de furstliga gravmonumenten inte tycktes ha stått de utländska efter, var kungabilderna av allt att döma av mer blygsam art. Våra domkyrkor försågs inte med några kungagallerier. Men det fanns andra möjligheter. I England var det t. ex. vanligt att låta krönte huvuden, placerade på olika ställen i kyrkorummet, påminna om kungamaktens roll i både samhälls- och kyrkobygget. Med kännedom härom har författaren tagit sig före att detaljgranska de kungahuvuden som tittar fram lite här och var också i våra kyrkor. Utomlands har en del huvuden kunnat identifieras med hjälp av insignier och/eller karakteristiska fysionomier. Detta har lett in författaren på ett lika intressant som värdefullt studium av de svenska hertigarnas insignier, ett tidigare obehandlat ämne.

En märklig krona bärs av det sandstenshuvud i naturlig storlek från 1200-talets mitt som sitter på höger sida om Kristi törnekrönte huvud i valvet i Varnhems klosterkyrka. Författaren visar att kronan är en kombination av de norska och de kontinentala hertigarnas rosenbesatta s. k. garland å ena sidan och de engelska hertigarnas "coronet" med skaftlösa, treflikiga blad på en smal ring å den andra. Detta leder honom till antagandet att huvudet föreställer Birger jarl, som på den internationella rangskalan var hertig. Det var ju vid denna tid som sveajarlens ämbete gick över i sveahertigens.

Birger jarl hade utvalt Varnhems klosterkyrka till sin gravkyrka, och när kyrkan vid 1200-talet mitt byggdes om bör det ha fallit sig naturligt att ära regenten-donatoren med ett skulpterat huvud på hedersplats. Kopplingen mellan denna "nådens sida" och sigillens "jarl av Guds nåde" har dock inte fog för sig. Det slätrakade ansiktet är förhållandevis personligt med ett kraftigt hakparti och viss asymmetri i dragen kring munnen. Samma beslutsamma drag och f. ö. också samma långa lockiga hår uppvisar huvudet på gravfiguren, vilket dock är tillkommet ett tiotal år efter Birger jarls död och dessutom är skadat. Mer anmärkningsvärd är den stora överensstämmelsen med det kranium som identifierades som jarlens vid gravundersökningen på 1920-talet.

Det torde knappast råda något tvivel om

att Jan Svanberg har gett oss ett porträtt av folkungadynastiens grundare. Till yttermera visso visar han att Henrik III av England på motsvarande sätt finns avporträtterad i Southwell Minster. Med denne brevväxlade Birger jarl. Men om det var genom kunglig förmedling eller tack vare cisterciensordens rika internationella förbindelser som den engelska stenmästaren kom hit förblir en öppen fråga.

Genom Jan Svanbergs insatser kan vi nu också bilda oss en uppfattning om hur Birger jarls äldsta söner har sett ut. Även denna gång handlar det om högklassiga sandstenshuvuden i naturlig storlek. De är rester av utsmyckningen från Skara domkyrka höggotiska kor och är gjorda någon gång omkring 1270. Det ena huvudet med Sveriges kungskrona och en flik av kungamanteln med bröstsmücke har identifierats som kung Valdemars. Det andra med en låg krona av hertigmodell och med ett stycke ringbrynja under hakan som dåvarande hertig Magnus, sedermera kung Magnus Ladulås. Till dessa huvuden, vilka har varit varandras pendanger, finns det direkta förebilder i England, framför allt i Salisbury, men också på närmare håll i Norge, både i Stavanger och Oslo.

De två skarahuvudena är påfallande olika ifråga om ansiktsform, hår och skägg. På kungabilden finns färgspår, som visar kungen har framställts som blond. Författaren kombinerar framgångsrikt porträtten med Erikskrönikans och viss mån sagans utsagor om brödernas utseende. Utifrån dessa rön har han senare låtit göra avgjutningar av de båda ansiktena och rekonstruerat deras målning. En färgbild härav finns i katalogen till 1988 års utställning om medeltiden på Läckö slott (utg. av Västergötlands turistråd). Med porträtten jämförs också det krönte lejonansikte i Uppsala domkyrka som tidigare har identifierats som kung Valdemars och det målade porträttet av Magnus Ladulås i nuv. Riddarholmskyrkan.

Här kommer sigillerna för första gången in i diskussionen, ännu så länge bara som jämförelseobjekt. Så sker också i den utvidgning av undersökningen som handlar om motsvarande porträtt av Magnus Lagaböters och hans söner i norska domkyrkor. Detta för över på den intressanta med svåra frågan om man kan räkna med porträttlikhet hos medeltida sigillbilder. Detta i så fall i motsats till en senare tids, som är hårt stiliserade. Författaren diskuterar visserligen frågan på flera ställen, men en samlad metoddiskussion hade här varit på plats.

En sak är att tidens sigillbeställare och -

gravörer ibland har sett till att inte bara omskriften och ev. insignier utan tydligt också vissa andra detaljer var någorlunda korrekta. Och att det i sådana fall kan vara möjligt att se en viss likhet mellan en sigillbild och t. ex. ett porträtt i sten. Men redan här inställer sig en rad frågor. Blir den bild ett majestätssigill förmedlar trovärdigare, därför att den upprepas på tre olika sigill? Vad säger att de två senare inte bara är en upprepning av det förstas bild, oavsett om denna var mer eller mindre lik majestätet ifråga? Och hur skall man ställa sig till en sigillbild som rekonstruerats med hjälp av flera olika avtryck? Varmt vax är en mjuk materia och ett ansikte kan väl bli mer eller mindre rundkindat beroende på hur omsorgsfullt stampen tryckts ned. Många detaljer har deformerats genom århundradens slitage.

Saken ställs på sin spets i bokens andra huvuddel. Att ett förlorat domsigill kan ha legat bakom det målade porträttet av Birger Magnusson ovanför den landsfördrivne kungens grav i Ringsted är inte någon orimlig tanke. Här är det fråga om själva bildkompositionen, och likheten därvidlag med Magnus Erikssons motsvarande sigill är påfallande. Att en likadan hjälm som på målningen förekommer på kung Birgers sekret gör inte saken sämre. Något svårsmält är däremot antagandet att kungens majestätssigill skulle ha varit förlaga till ett krönt kalkstenshuvud i Örebro Nikolai-kyrka.

Konstaterad likhet mellan detaljer i kungamodern Ingeborg Håkansdotters sigill och en arkadskulptur från början av 1320-talet i Linköpings domkyrka gäller visserligen inte ansiktet utan hertiginnekronan och hår- och slöjarrangemang under denna. Men trots detta blir man inte riktigt övertygad om att det verkligen är hertiginnan och hennes andre make Knut Porse som här har valts att personifiera synden. Även om författaren nog så fyndigt sparat upp en samtida parallell i konstellationen drottning Isabella och hennes älskare Roger Mortimer i Southwell Minster. Ett litet krönt stenhuvud från korskranket i Trondheims domkyrka sägs ha stor likhet med sigillbilden på Magnus Erikssons majestätssigill, fastän författaren är medveten om att detta först tillkom medan kungen ännu var ett litet barn.

Det skall inte förnekas att de olika antagandena i detta avsnitt är försedda med många reservationer och förbehåll och t. o. m. frågetecken ända upp i bildtexterna. Men det har ändå inte avhållit författaren från att hela tiden söka knyta an till kända historiska data. Med hänsyn till hur fragmentarisk kunskap

vi överhuvudtaget har är det orimligt att — såsom konstvetare och andra föremålsforskare ofta tycks göra — tro att allt så att säga skulle kunna gå jämt ut. Att varje bevarat objekt skulle kunna sättas in i ett känt historiskt sammanhang.

Kanske är det ett vetenskapligt hederlighetskrav som har drivit författaren till att gå igenom också dessa och andra 1300-talets kungabilder efter samma kriterier som de äldre. Men med den lite gammaldags disposition med en kronologiskt jämnflytande framställning som författaren har valt, har det inte blivit helt lyckat. En mer probleminriktad uppläggning hade gjort det möjligt att tona ned den delen av undersökningen och presentera dess ganska osäkra resultat mer i skymundan bakom det första huvudavsnittets, som har en helt annan lödighet.

Såsom framgått hörde de i "Furstebilder från folkungatid" behandlade kungaporträtten och furstegravarna hemma i ett större europeiskt sammanhang, både idémässigt och konstnärligt. Samtidigt som boken kom ut i slutet av år 1987 pågick i Royal Academy of Arts i London en stor utställning: "Age of Chivalry. Art in Plantagenet England 1200—1400". Ett omnämnande av den magnifika, rikt illustrerade engelska utställningskatalogen (utg. av J. Alexander och P. Binski) på bortåt 600 sidor i stort format därifrån får bilda en värdig avslutning på recensionen av en bok som har sin första förutäktning i författarens goda internationella orientering.

Birgitta Fritz

Hagunda härad i Uppland under medeltiden

Det medeltida Sverige, 1:6, Hagunda härad av Olle Ferm och Mats Johansson (Sthlm 1988. 206 s.).

Detta viktiga verk, som 1982 överfördes till Riksantikvarieämbetets stat, tycks ha lyckats accelerera utgivningstakten. Efter att 1987 behandlingen av Småland påbörjats med publiceringen av Möre-delen (se PHT 1987, s. 116 ff.), har nu ytterligare ett häfte för Uppland tryckts. Fil. kand. Mats Johansson har bearbetat serien av uppländska s. k. landskapshandlingar i Riksarkivet, medan fil. mag. Olle Ferm, som medarbetat i tre av de tidigare häftena, arbetat med medeltidsmaterialet och docent Klas-Göran Selinge utarbetat översikten över registrerade fornlämningar (s. 20 ff.). Uppland har tydligen — något anakronistiskt — betraktats som en enhet utan att den medeltida folkländsindelningen fått påverka häftesnumreringen; delar

av Tiundaland har sålunda behandlats i häftena nr 2—4, varefter ett par härad i Attundaland fyller häfte nr 5 och föreliggande häradsmonografi fått nr 6, ehuru även Hagunda hörde till Tiundaland.

Hagunda härad omfattade under medeltiden tio socknar. Av dessa var Holm ännu under vikingatiden en ö, som genom landhöjningen växte ihop med Fittja och Kulla socknar i Lagunda härad och genom Lärstaviken var skild från huvuddelen av Hagunda härad. Denna socken överfördes därför under 1540-talet till Lagunda härad. I övrigt hörde under medeltiden till Hagunda samma socknar som senare, dvs. Balingsta, Dalby, Gryta, Hagby, Järlåsa, Ramsta, Tibble, Västeråker och Ålarna. Tibble fick från 1885 namnet Skogs-Tibble, vilket här anakronistiskt fått bli sockenrubriken. Enligt de äldsta landskapshandlingarna var häradet också indelat i sju åttingar, vilkas gränser ej följde några sockengränser.

Olika kyrkliga institutioner ägde under medeltiden mer jord i Hagunda än skattebönderna och det världsliga frälset var för sig (se tabell s. 32). Skatteböndernas jordbesittningar var något större än det världsliga frälsets. Ursprunglig kronojord saknas här liksom i de flesta av de tidigare behandlade områdena i Uppland.

Den viktigaste och mest långvariga medeltida sätesgården i Hagunda var Vik i Balingsta (s. 49 f.), vilket ända från 1300-talets början var sätesgård för medlemmar av släkten Sparre av Vik och sedan via en gren av släkten Bielke ärvdes till medlemmar av släkten Sparre av Ellinge, vars ättlingar ägde Vik ända till 1800-talets början. En karta (s. 51) redovisar omfattningen av godscomplexet under Vik i Hagunda och Lagunda härad 1559. I fråga om Vik saknar man här uppgifter om den ännu delvis bevarade medeltidsborgen och även en hänvisning till B. Schlegels 1876 tryckta bok om Viks historia och ägare.

De övriga femton medeltida sätesgårdarna i häradet tillhörde i allmänhet medlemmar av traktens lågfrälse, och de flesta av dem kan som sätesgårdar endast beläggas under kort tid.

Högfrälset är förutom på Vik endast representerat av Magnus Johansson (Ängel) på Frövi i Balingsta (s. 41) på 1290-talet, vilken jämte sina bröder 1257 och 1268 daterat brev på Väntribrunna i samma socken (s. 52), och av Gregers Bengtsson (Folkungaättens oäkta gren), som kom i besittning av Hammarby i Dalby (s. 61) genom äktenskap på 1440-talet med en dotter till Erik Nilsson (Väsby-ätten).

Endast i några få fall har flera generationer av samma släkt kunnat beläggas ha innehaft sätesgårdar i Hagunda härad under medeltiden, såsom Erik Larsson (kors) 1430–1460 och hans son Peter Eriksson (trädstam balkvis) 1472–1478 och 1510 på Tibble i Balingsta (s. 48), Inge Gulleson (böjd arm) 1444 och hans sonson Jöns Olofsson 1510–1515 i Onsi i Tibble (s. 148) samt Timme Olofsson 1472–1481 och hans son Lars Timmesson (styckad sköld med halv lilja) 1509–1516 samt den senares änka 1529–1555 på Sjö i Holm (s. 112); möjligen var den förstnämnde son till en Olof Larsson i Sjö 1426, och tidigare hade där bott en Peter Larsson 1409 och en Holger Bengtsson 1424, vars hustru hette Kristina Larsdotter. Vreta i Dalby (s. 170) kan beläggas som sätesgård 1291, 1369–1381, 1409 och 1451 för personer utan åtminstone numera påvisbar inbördes släktskap.

Bredsjö i Järlåsa har i sätesgårdsregistret (s. 206) fått felaktigt sidhänvisning (103 i stället för 123) och uppges i nämnda register endast ha varit sätesgård 1352–1365, men av texten framgår, att det även var sätesgård för olika svårkombinerade personer 1391, 1398–1412 och 1467. I min bok Ätten Siöblads medeltida släktförbindelser och äldsta historia (Skr. utg. av Genealogiska föreningen, 4, 1949), s. 62, har jag påpekat, att den Johan Larsson, som 1398–1412 bodde i Bredsjö, måste vara identisk med den person med detta namn som 1419 (SD, nr 2651) bodde på Almö i Västerås-Barkarö, eftersom såväl 1419 års brev som ett brev av Johan Larsson i Bredsjö 1412 (SD, nr 1527) besegels av Folke Folkesson (Rossviksätten), vilken i båda breven nämnes som Johan Larssons måg. Jag har där också påpekat, att Bredsjö enligt genealogen Per Månsson Uters uppgift i Genealogica 41, f. 259v, Riksarkivet, även skall ha ägts av en 1447 i Almö bosatt skånsk frälseman vid namn Johan Gyntersson (Bukhorn), som ärvt Almö efter Johan Larsson (Gillingstam, Siöblad, s. 26) och var styvsvärfar (Gillingstam, Siöblad, s. 31) till den Magnus Eriksson (Ekeblad från Rekarne) som 1467 bodde på Bredsjö.

Enstaka förbiseenden måste givetvis finnas i en bok med så stort faktautbud som den föreliggande. Bland Riksarkivets 1929 genom arkivalieutbytet med Rigsarkivet i Köpenhamn förvärvade pergamentsbrev finns sålunda ett salubrev av den Arent Larsson (Björnlår), som 1426 (s. 148) bytte bort jord i Onsi i Tibble till sin hustru. Det är daterat i Onsi den 30 december 1424, och salubrevets mottagare är Arents bror Bengt, som

var svärson (Gillingstam i Äldre svenska frälsesläkter, s. 20) till den Olof Krok som bott i Onsi 1409.

På s. 26 nämnes ärkebiskop "Jarler". I min biografi i Svenskt biografiskt lexikon, 20 (1973–75), s. 146 f., över den person som sedan länge kallats så i litteraturen, har jag påpekat, att han uteslutande förekommer i latinspråkiga källor och där kallas "Jarlerius", att att "Jarler" är en olämplig försvenskning, eftersom den svenska formen av detta namn i medeltidsbrev är "Jærl" eller "Jærle".

Inte minst personhistoriker väntar med spänning på kommande häften av detta innehållsrika verk, som vederligen saknar motsvarighet i andra länder.

Hans Gillingstam

En studie av principiell och metodisk vikt för forskning i medeltida gods- och personhistoria
I sin 1945 publicerade bok om den södermanländska herrgården Högsjögårds historia (jfr PHT 1946, s. 98 f.) konstaterade arkivrådet Sam. Hedar, att den förste i medeltidsbrev uttryckligen nämnde ägaren av Högsjögård var det till Sverige inflyttade norska riksrådet Ulf Jonsson (Roos), bland vars efterlämnade gods gården nämnes i ett arvskiftesbrev 1415.

Hedar ansåg sig emellertid kunna spåra Högsjögårds öden långt tidigare. Han hade observerat ett endast i en latinspråklig avskrift och en översättning till svenska känt brev från 1343, i vilket intygades, att ett i övrigt okänt "Jngeualshuaruo" alltid hört till "Swartathorp" på herr Svantepolks och herr Mathias Thyrrnissons tid. Ehuru på den från 1500-talet härrörande översättningens baksida finnes en anteckning, att det åsyftade "Swartathorp" är Svarttorp i Regna socken i nordvästra Östergötland, ansåg Hedar, att det måste vara fråga om Svarttorp i Vingåkers socken i sydvästra Södermanland, eftersom intyget utfärdats av kyrkoherden i Vingåker. Då Svarttorp i Vingåker enligt en jordebok från 1514 lydde under Högsjögård, drog Hedar slutsatsen, att även den 1310 avlidne östgötaglammannen Svantepolk Knutsson och hans svärson Mathias Thyrrnisson (hjorthorn) innehaft Högsjögård.

Nyligen har denna konstruktion blivit föremål för kritik. Den härrör från redaktören i Svenskt diplomatarium Per-Axel Wiktorsson, som i Rättshistoriska studier, XIV (1988), s. 125–141, publicerat en uppsats med den för en personhistoriker föga alarme-

rande rubriken *Ett bidrag till kännedomen om landslagens ikraftträdande*. Hans utgångspunkt är ett endast i bristfälligt översättning till svenska från latin känt brev av den 21 april 1351, ett salubrev av Mathias Thyrnissons svärson riddaren Lars Karlsson (Sparre av Aspnäs) till Johan Holmgerrsson (hästhuvud) angående torpet "Suartatorp", vilket salubrev nämner både "gambla lagom" och "Suerigis lag". Detta brev har av bl. a. Hedar ansetts vara en förfälskning av den under 1500-talets senare hälft verksamme Palne Eriksson (Rosenstråle), men Wiktorsson, som är docent i nordiska språk, påpekar, att översättningens paleografi hänför den till 1500-talets förra hälft, och att vissa språkliga drag talar för att den tillkommit senast på 1520-talet. Problemet, huruvida detta i diplomatariet förbigångna brev är äkta, föranleder Wiktorsson att publicera detsamma och granska en grupp på sex brev med proveniens från släkten Rosenstråle från åren 1335–1351 om Svarttorp. Wiktorsson har också observerat, att den latinspråkliga texten av intyget 1343 nämner en Salve bland Svarttorps tidigare ägare, vilket Hedar förbisett. Detta namn kombinerar Wiktorsson med ett likaledes endast i avskrift och översättning känt och i diplomatariet förbigånget brev från 1337, som han också ger ut. Enligt detta sålde riddaren Karl Bengtsson (Oxhuvud) till Folke, Magnus och Johan Salvesöner Svarttorp, som han tidigare köpt av deras numera avlidna syster Margareta. Vidare konstaterar Wiktorsson, att Magnus Salveson enligt två brev från 1350 och ett från 1351 bytte bort gården Svarttorp till sin svärfar Johan Holmgerrsson (hästhuvud), som också var svärfar till Johan Holmstensson (Rosenstråle), mot Vieäng i Regna.

På grund av dessa rön anser Wiktorsson, att kopplingen mellan Högsjögård och Svarttorp i Vingåker 1514 är alltför sen för att Hedars identifiering av Svarttorp 1343 med Svarttorp i Vingåker skall kunna vara riktig. Svarttorp i Regna ligger knappt två kilometer från gränsen till Vingåker, där utfärdaren av 1343 års intyg var kyrkoherde, och Wiktorsson anser därför, att allt tyder på att det är Svarttorp i Regna som åsyftas i intyget 1343, och att Hedars försök att spåra Högsjögård före 1415 är förfelat.

Wiktorssons utredning visar, hur noggrann och försiktig man måste vara vid ortnamnsidentifieringar och forskningar rörande medeltida gods- och personhistoria.

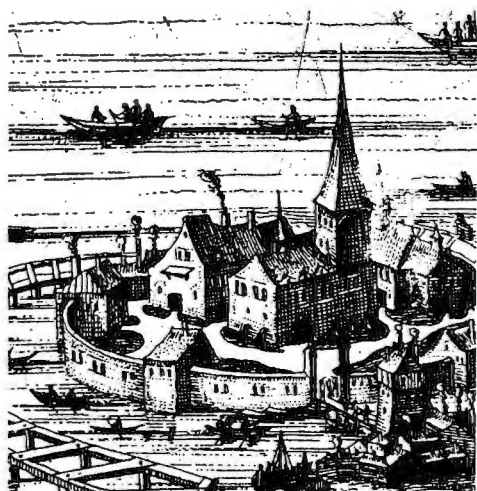
Hans Gillingstam

Medeltidens Stockholm

Göran Dahlbäck, *I medeltidens Stockholm*. Utg. av Stockholms medeltidsmuseum och Kommittén för stockholmsforskning i samarbete ..., Monografier utg. av Stockholms stad nr 81. (Borås 1988, 218 s., trespalrig text, rikt ill., person-, ort- och sakregister).

Blir boken förklarad för 1988 års vackraste svenska? Från historikerhåll lär knappast någon konkurrens kunna uppstå. Utseendemässigt har den "allt": vackert format, bra papper, läckra och många illustrationer, oftast i färg och fint samspel med texten, omväxlande typografi, tabeller och förteckningar, givande bildtexter, nyttiga kartor Framställningen är enligt företalet avsedd att vara "en fördjupningsbok" som komplettering till utställningsmaterialet i det 1986 öppnade Stockholms medeltidsmuseum, beläget under marknivån på Helgeandsholmen. I museets uppställning och utformning har f.ö. Dahlbäck varit djupt inblandad som medeltidsexpert.

I sin första kapitelrubrik "Stockholm, en namnkunnig köpstad" tar förf., trots rubriceringen, fasta på Olaus Magnus' 1555 för en utländsk publik gjorda beskrivning. Från honom citeras "Denna Sveriges förnämsta stad, konungasätet Stockholm" osv., ett av många belägg för att Stockholm uppfattades som rikets huvudstad i modern mening vid Olaus Magnus' tid men också långt dessförinnan, t.ex. i privilegiebrevet 1436. Dahlbäck poängterar stadens centrala belägenhet inom det dåvarande svenska riket med Finland. — För kapitlet om "Stockholms ålder och namn" anknyter förf. rimligt nog till resulta-

Blodbadstavlan

ten och framställningen i den av honom redigerade boken om utgrävningarna 1978–80 "Helgeandsholmen – 1000 år i Stockholms ström" (1982; rec. i PHT 1983:3–4). Han understryker, att holmarna vid strömmen "knappast" varit någon naturlig samlingsplats för en begränsad bygd och att ingenting tyder på att det före stadens tillkomst funnits en "genomgående nord-sydlig landsväg av regional betydelse som här mötte en viktig vattenled". Något skäl att ändra den traditionella tidfästningen av stadens grundläggning till 1200-talets mitt finner inte förf.; Birger jarl ligger onekligen bra till som den som "spelat en avgörande roll vid Mälarinloppets slutgiltiga befästande".

I kapitlet "Krig och politik" löses elegant det besvärliga problemet med att undvika dra upp hela rikshistorien genom en årtalstabell 1252–1523 med givande marginalbilder och med parallella rader för riket och för Stockholm. I avsnittet om "Stockholm i det administrativa systemet" avlivs den gamla myten om att gränsen mellan Uppland och Södermanland gått mitt över Stadsholmen. Landskapsgränsen går i stället söder om Söder. Den suggestiva gränstenen på Västerlånggatan visar fel! Stockholm växte således upp inom Danderyds skeppslag och Solna sockens gränser och tillhörde Uppsala stift. Dahlbäck ger i detta sammanhang viktiga kartbilder som bygger på sammanställningar utförda inom forskargruppen Det medeltida Sverige.

I "Stadsplan, befästningar och befolkning" omtalas de stora bränderna 1407 och 1458 men framför allt den 1419 som förstörde rådhuset med dess arkiv. Även här ges instruktiva bildsidor över befästningarnas omfattning efter Hans Hanssons forskningar, och över Stadsholmens uppdelning i fyra kvarter med de viktigaste medeltida gatunamnen inprickade. Dessa var ofta personrelaterade till en betydelsefull husägare vid gatan eller gränden. För befolkningen är skotteböckerna (redovisningen av för året betald stadsskatt) den givna utgångspunkten. Förf. anser, att de endast upptar hushållsföreståndare (– "rörelseidkare och husägare") men inte småfolket som inte var fastighetsägare och inte hade större inkomster. Att stora grupper av stadsbefolkningen faller utanför skottebokens namnlistor är uppenbart men att i de medeltida skottelängderna dock en hel del "småfolk" tagits med förefaller mig emellertid tydligt. Kortfattat men föredömligt klart redogör förf. t.ex. för de fyra kvarterens skiftande ekonomiska karaktär, för de tre språkgrupperna (svenska, tyska och finska) och för vad

Helgeandsholmsgrävningarnas skelettmaterial berättar om medeltidens stockholmare.

I avsnittet om "Stadens styrelse" ges en planritning av det invecklade rådhuskvarteret. Stadens många tjänstgörande förtroendemän förtecknas principiellt under rubriker som t.ex. rättskipning, vakthållning, handel och hantverk och dess inkomstkällor klargörs: skott, saköre, tullar och avgifter, tomtören, pålpengar, accis m.m. I fråga om de omdiskuterade grunderna för uttaxeringen av skottet anser Dahlbäck att det "sannolikt" utgick med 4 % på den beskattade köpmannens eller hantverkarens "rörelsekapital räknat på lager, pengar, silver, fordringar, skepp och uppburna eller (om man själv bodde i huset) uppskattade fastighetshyror".

"Stadens näringsliv" delas upp på fyra nivåer: 1) internationell handel, 2) interregional, 3) regional (södra Uppland–Södertörn) och 4) lokal. En överskådlig tabell efter 1460 års skottebok har uppställts över 68 yrken och dessas antal och skottesats i medeltal för varje grupp. De har ordnats i fallande skala efter skottebeloppets storlek och inleds med fyra djäknar (dvs. skrivare) och avslutas med en åderlåterska. Bland de många upplysande kartbilderna bör särskilt den över jordnaturen (kronans, stadens, klostrens osv.) i Stockholmstrakten omkr. 1500 framhållas (sammanställningar av Det medeltida Sverige).

Kapitlet "Dagligt liv i den medeltida staden" ger allmänna översikter och konkreta glimtar. En rad foton av vardagsföremål från Helgeandsholmsutgrävningarna och museet ger realism åt bilden. Dahlbäcks egna forskningar presenteras t.ex. i avsnittet "Att bygga ett hus" som utgår från Helga lekamens gilles räkenskaper 1517–18. – Inom partiet "Själslig och kroppslig omvårdnad" behandlas kyrkor, kloster och kapell, byskolan, barmhärtighetsinrättningar, begravningsplatser och begravningskick. – "Livets ljusa och mörka sidor" hängde nära samman. En glad samvaro med gillesdrickning kunde sluta i slagsmål med ofta tillhörande okvädningssord. Böter blev den rättsliga följden. Den hårda bestraffningen av egendomsbrott är påfallande. – Dahlbäck sammanfattar till sist "Livet i staden" som typiskt för en trång stadsmiljö, där alla kände alla och som samtidigt sjöd av aktivt liv.

Denna förträffliga översiktssbok över Stockholms medeltid ger rimligen inte annat än glimt- och exempelvis biografiska notiser. Personregistret upptar c:a 200 namn. Förf. konstaterar att den första namngivna bilden av en stockholmare föreställer Tord murmäs-

tare, som var älderman och vars bild inleder skråets stadfästelseurkund från 1487. Dahlbäck håller för troligt, att porträttet gjorts av Albertus Pictor (Albert målare). I Medeltids-museets utställning spelar de båda herrarna en stor roll. Murmästare Tord tittar fram både här och där och Albertus Pictor har ägnats en utmärkt bildfilm.

Att den lilla vackra och nyttiga volymen också har en överskådlig käll- och litteratur-förteckning, en väl fungerande notapparat och en illustrationsförteckning (upptar 190 nummer) är vad man kunde vänta av denne kunnige författare som förenar sinnet för den karakteristiska detaljen med förmågan till överblick och sammanfattning.

Birgitta Lager-Kromnow

Åländsk historia

1970 togs initiativet till ett vetenskapligt dokumenterat verk i fem band om *Det åländska folkets historia*. Bandet rörande medeltiden har tidigare utkommit i två volymer (I:1 Matts Dreijer, Från stenåldern till Gustav Vasa och I:2 Valdemar Nyman, Ålands medeltida kyrkokonst). Författandet av band II gällande tiden 1523–1718 uppdrogs åt f. d. lektorn Carl Ramsdahl, som vid sin bortgång 1986 efterlämnade ett delvis färdigt manuskript. Detta har sedan av landskapsarkivarien Bjarne Henriksson utarbetats till volym II:1 *Under Gustav Vasa och hans söner samt stormaktstiden* (Mariehamn 1988, 260 s., ill., personreg. saknas).

Boken är tematiskt disponerad i sjutton kapitel med rubriker som "Civilförvaltningen", "Riksdagsdeltagandet", "Lantbruket" och "Folkundervisningen" och erbjuder alltså en bred skildring av Ålands historia under två hundra år. Skildringen grundar sig till stor del på nyforskning i otryckt källmaterial och författaren har en lovvärd strävan att sätta in de fakta han presenterar i sina historiska sammanhang. Framställningen är inte problemorienterad utan rent berättande.

Personhistoriskt intressantast är kapitel 15 om "Frälse—adeln", där Ålands adelssläkter presenteras. Personhistoria förekommer annars rikligt på olika håll i volymen, t. ex. i kapitel 9, "Riksdagsbönderna och -besvärerna", där riksdagsmannen Nils Henriksson (död 1670) i Postad, Hammarlands socken, och hans ättlingar behandlas ganska utförligt.

Anders Winroth

Stockholms stadsplan

Marianne Råberg, *Visioner och verklighet, I. En studie kring Stockholms 1600-talsplan* (272 s. Rikt ill. Personreg.). *Del II. Stockholmskartor från 1600-talet* (82 s. 36 kartblad med kommentarer. Liggande kvartoförmått. Ak. avh. Sthlm. Monografier utg. av Stockholms stad 54:I–II, Borås 1987).

Marianne Råberg har vid sidan av sitt arbete ägnat mångårig forskning "åt detta för Stockholms stadsbyggnadshistoria så grundläggande problem" (företalet). Hon har kunnat göra det från en central position vid Stockholms stadsmuseum, som i sig garanterar sakkunskap, och är nu förste antikvarie vid museets byggnadshistoriska sektion. Det är hennes övertygelse, att regleringsarbetet för den snabbt växande huvudstaden utgått från en övergripande plan som haft slottstornet Tre kronor som geometrisk mittpunkt. Under 1620-talet infördes den s. k. lilla tullen och i samband därmed upprättades tullstaket och tullstationer. Deras läge sammanställt med gatunätens orientering och kyrkornas placering har enligt förf:s mening samverkat med en försvarsteknisk planering och utformats efter renässansens stadsbyggnadsideal. Det stora problemet förf. och läsaren får leva med är att den ursprungliga generalplanen inte återfunnits. Den bör ha tillkommit under Gustav II Adolfs regeringstid och får hänföras till boktitelns tidigare led. Dessvärre har inte heller den senare reviderade version som blev direkt underlag för det stora regleringsarbetet återfunnits.

De inledande båda kapitlen ger en lärd bakgrund om stadsbyggnads- och befästningskonst i renässansens Europa och presenterar den svenska stadsplaneringen under 1500-talets slut och 1600-talets första decennier med särskild hänsyn till Kalmar, Jönköping och Göteborg. Det tredje kapitlet ger en kortfattad översikt av stadens yttre och inre förhållanden under Gustav II Adolfs regering. De för stadsplanen och kartbilderna avgörande händelserna var tullstaketens upprättande och den mycket omfattande branden 1625 på Stadsholmens västra del. Det norra tullstaketet bör ha tillkommit under senare delen av 1622 och det södra 1623–24. Tydligt finns det många osäkra faktorer vid fastställandet av staketens och tullportarnas exakta belägenhet. De ändrades efterhand och kartmaterialet, som ofta har en markering härvidlag, är inte av bästa och tydligaste kvalitet. Branden 1625 blev en naturlig utgångspunkt för reglering av stadsholmens västra del. En karta daterad 1626 visar en

tidig plan för återuppbyggandet, som här endast omfattar det direkt avbrända området mellan Kåkbrinken och Järntorget. Den intressanta frågan om tomtupplåtelse under det första decenniet efter branden tycks inte gå att helt reda ut. Under Hans Nilssons borgmästartid 1624–36 har de inte blivit registrerade tillfredsställande och har inte införts i stadens tänkebok.

Ett huvudkapitel är det fjärde med rubriken "De stora gatu- och tomtregleringarna på malmarna under förmyndarregeringens och Kristinas tid". Goda byggnadsräkenskaper finns bevarade fr. o. m. budgetåret 1636–37. De stora årliga utgifterna för byggnadsväsendet och gatuarbetet (inkl. slussbygget) visade maximala siffror 1642. Efter 1650-talet sjunker siffrorna markant. Listor över tomtöre för Norrmalm, Ladugårdslandet och Södermalm upprättades efterhand under 1640-talet. I princip företog man rättvisa utbetalningar och de ofta förekommande flyttningarna av byggnader utfördes av stadens personal. Tomten åsattes ett visst pris per kvadraten, och den skulle iordningställas av innehavaren, som också skulle ombesörja gatubeläggning till halva gatans bredd. Detta åliggande rationaliserades efterhand bort och ersattes av en avgift.

Stadsingenjören Anders Torstensson ledde den praktiska utformningen av gatu- och tomtregleringarna under överinseende av stadens byggningskollegium. Det var ett styvt arbete att utstaka tomter och ombesörja ersättningar för de indragna. Ägaren erhöll en s. k. designation på sin nya tomt, ett viktigt källmaterial som dock endast är bevarat i begränsad omfattning. Torstensson skulle ha upprättat tomtböcker, men trots påstötningar fick staden vänta på dem och under tiden kunde inte tomtören uppbåras. Först 1651 föreligger det tomtböcker från västra Stadsolmen, se kartboken nr 24. Det dröjde till 1660-talet, innan tomtböcker fanns för Norrmalm och Ladugårdslandet och till 1670-talet för Södermalms del. Att Torstensson hade svårt att hinna med allt är begripligt. Han gjorde dock en enorm insats. Regleringarna genomfördes verkligen och det under en relativt begränsad tidrymd. De drabbade alla kategorier av befolkningen. Ett stöd uppifrån hade han i den nytilfsatte överståthållaren Klas Fleming, som var en utpräglat administrativ begåvning. Regeringen kunde dagligen följa arbetets gång; resultatet blev i Stockholm bättre än i andra städer.

I ett längre avsnitt belyses "Regleringsarbetet genom det bevarade kartmaterialet", som ju föreligger i den vackra och nyttiga kartde-

len. Att klart redovisa de av och till flyttade tullstaketen har sina problem. Att av de s. 108 gjorda fyra karthänvisningarna för staketet på Södermalm två måste vara felaktiga (karta 13 omfattar inte Södermalm och på karta 22 finns inte tullstaketet inritat) är dock snarast ett olycksfall i arbetet. Även hänvisningen till karta 18 måste emellertid vara felaktig. Det är svårt nog ändå för läsaren att följa utvecklingen.

Kapitel 5, "Bebyggelsen", ger intressanta konkreta uppgifter och iakttagelser om den nyskapade stockholmska verkligheten. Man längtar efter mer av detta. Men när det gäller "Stockholm och befästningsfrågan" är man åter ute på de icke befintliga plankartornas sank mark. Förf:s utgångspunkt är att det "knappast är sannolikt att avsikten var att staden skulle förbli obefäst". Att en befästning av staden åsyftades av överheten är i hög grad rimligt, sedan man på 1620-talet på allvar börjat riva de gamla stadsmurarna. Från sjösidan var faran inte så stor med flottans huvudstation mitt i stan och Vaxholm som första spärr. Men Norrmalm eller Norre förstaden (fram till 1636 en egen stad) med sin militärindustriella verksamhet var som förf. påpekar oskyddad på landssidan från norr. Frågan behandlades på högsta nivå i olika omgångar och avskrevs så sent som 1679. Direkta lösningsförslag måste ha skisserats. Intet finns kvar. Karl X Gustavs stor slagna idé från 1658–60 om ett citadell eller befäst slott på Katarinaberget har inte fästs på något återfunnet papper den heller. Stockholmsterrängen bjöd envist motstånd mot den europeiska militärsakkunskapens polygona bastiongördel och den ekonomiska verkligheten kunde inte bemästra dessa gigantiska svårigheter. Redan den förste i raden av duktiga karterare, "generalmatematicus" Anders Bure, ansåg, att de runt Stockholm liggande klipporna inte utgjorde någon helt tilltalande anblick.

Det eleganta matematiska resonemanget i kapitel 9 behandlar redan berörda sakfrågor. Glidningar inom cirkelsektorerna, där passaren satts ner mitt i slottstornet, är begripliga. Vinkelbestämningarna växlar mellan 30° och 22,5° med flera varianter. Följde inte huvudgatorna från Norrmalm och Ladugårdslandet naturligt slutningen ner mot vattnet och eftersom slottet låg, där det låg, blev det centrum? Tullstaketen? De flyttades då och då och är på flera punkter enligt förf:s egen mening ganska osäkra i sin sträckning. Någon fortifikatorisk betydelse kan de knappast ha haft. När inträffade det magiska tillfälle, då tre tullstationer låg just på cirkelranden (s.

165; kanske 1650, se s. 150)? Tullportarna bör ha lagts, där de bästa infartsvägarna var belägna. Därvidlag fanns det säkert inte mycket att välja på kombinerat med möjlighet att lägga en tullplats. Kyrkornas placering? De var både äldre och yngre än den eventuellt övergripande stadsplanen. Att Jean de la Vallée lagt Katarina kyrka i Drottninggatans perspektiv är säkert medvetet estetiskt tänkt — men för övrigt?

Kapitlet "Diskussion kring tillkomsten av en ursprunglig generalplan" är en slutplädering för förf:s resonemang om en sådan plan redan från Gustav II Adolfs tid. När det gäller "upphovsmannafrågan" görs en personhistorisk genomgång av de eventuellt inblandade initiativtagarna. Små separata avsnitt tar upp följande: Gustav II Adolf, Axel Oxenstierna, Klas Fleming, byggningsborgmästaren i Stockholm Jakob Grundel, Anders Bure, hans bror Olof Bure, som var borgmästare på 1620-talet, den tekniske experten holländaren Hans Fleming († redan 1623), generalkvartermästaren Georg Ginther Kräill von Bemeberg, fortifikationsofficeren ingenjören Heinrich Thomé, generalkvartermästaren Olof Hansson Örnehufvud, stadsingenjören Anders Torstensson, generalkvartermästaren Johan Wärnsköld och till sist den store arkitekten Jean de la Vallée, som dock var född så sent som c:a 1624 men som yngling tagits om hand av Klas Fleming.

Vem tvivlar på att Gustav Adolf intresserade sig för stadens utformning och konkret tänkt igenom Stadsholmens problem både i väst och öst? Tullstaket kunde aktualisera tanken på var stadsgräns gick eller var den borde gå. Han måste ha funderat på stadens försvar i enlighet med tidens idéer på området; han måste också ha önskat, att det skulle bli ordning, dvs. enligt rådande doktrin: "regularitet", i förstäderna. Steget är dock långt till en detaljerad plan med slottstornet som mittpunkt i en genom terrängen omöjlig cirkelstad.

Som stadshistoriker har man i samband med denna för Stockholms historia centrala bok lätt att förbise, att den lagts fram som avhandling i ämnet konstvetenskap. Förf. har strikt hållit sig till vad boktiteln utsäger. Det i boken som inte direkt rör sig kring en stadsplanevision från 1620-talet ger definitivt läsaren mersmak.

Mitt slutomdöme: en mycket stimulerande bok av en verklig stockholmskännare men med vissa tveksamma resonemang.

Birgitta Lager-Kromnow

Brukspatronerna och vallonjärnet

Brukspatronerna tillhör en av vår historias märkligaste sociala grupper. Inte minst har deras kulturella intresse under den klassiska bruksperioden uppmärksamats. Men hur fungerade de egentligen som företagsägare? Kalkylerade de rationellt för att nå optimal vinst? Eller hade de andra mål med sitt bruksinnehav?

Frågeställningen gör sig påmind vid läsningen av *Forsmark och vallonjärnet* (Stockholm 1987, 287 s., ill., personreg.), den senaste av Forsmarks kraftgrupps böcker kring det bruk man förvärvade 1975. Tidigare har herrgårdsmiljön vid bruket blivit föremål för en samling uppsatser. Nu är det vallonsmidets villkor som behandlas på liknande sätt av historiker med olika inriktning. Jag kommer nedan i huvudsak begränsa mig till det som har intresse för den ovan skisserade frågeställningen kring brukspatronerna.

Termen "brukspatron" används ofta slentrianmässigt som liktydigt med "bruksägare". Att detta knappast är lämpligt, i varje fall beträffande Forsmark, framgår av Marie Nissers översikt av brukets olika epoker. Under äldsta tid, från 1580, ägdes bruket av kronan och förvaltades av en fogde, Lars Hansson. Produktionen baserades på skattejärn, smeder värvade från Tyskland samt skatteförpliktelser omvandlade till kol och körslor från tre härader och åtta socknar. Arméns och flottans växande behov av krigsmaterial utgjorde grund för en säker avsättning. Denna period i brukets historia varade fram till 1620-talet och karakteriserades således av ett relativt oberoende av marknader för produktionsmedel och avsättning. Istället var driften beroende av dugliga fogdar. Att vara goda administratörer torde ha varit den kompetens som i första hand fordrades av dessa "brukspatroner".

Först genom vallonvärvningen och satsningen på den internationella marknaden kom en ny typ av brukspatron; handelsmannen. Louis de Geer, bröderna de Besche, Peter Rochet och Welam Vervier är några av de holländare som under 1600-talet kom att stå för driften vid bla Forsmark. Genom avsättningens marknadsberoende kom helt andra krav att ställas. Internationella kontakter och handelskapital fordrades nu för bruksdriften vilken genomgick "en industriell revolution i miniatyr".

Marknadsanpassningen i avsättningsledet medförde dock inte en motsvarande förändring i produktionsledet. Handelsmännens organisation av detta skilde sig knappast från de tidigare administratörernas. Inte minst

vallonernas skrämmässiga sammanhållning tyder på det. Även bruksägarna tycks ha velat bibehålla denna för att bevara sitt monopol på tekniken. Metoderna att erhålla kol och körslor var liksom tidigare i hög grad av administrativ art. Att statsmaktens inflytande levde kvar över produktionen visar f.ö. Bo Molander i en uppsats om Forsmarks stångjärnsstämpel. Samtidigt med anpassningen till en expanderande världsmarknad byggde kronan upp en administrativ kontroll av järnets kvalitet. Marknaden skulle inte ges tillfälle att justera bristerna.

Detta mönster — med en produktion baserad på administrativa regleringar och en marknadsanpassad avsättning — fortlever i stort på 1700-talet. För denna period bidrar Kurt Samuelsson med en kortversion av sin avhandling kring de stora handelshusen. Jonas Norrby har kompletterat med kortare artiklar kring några av seklets "brukspatroner"; Frans och John Jennings, Robert Finlay, Charles de Geer, Claes och Adolf Ulric Grill, Jean Lefebure, Samuel af Ugglas och Carl Christoffer Arfwedsson. De flesta av dessa blev bruksägare genom sin omfattande handelsrörelse. De var således väl kvalificerade att organisera den kapitalkrävande exporten av järnet. Men i vilken utsträckning kan dessa brukspatroner betecknas som verkliga "industrimän"? Försökte de kontrollera och rationalisera kolning, körslor och valonsmide? Anpassades dessa arbeten till inhemska marknader för råvaror och arbetskraft?

Det allmänna intryck man får är att bruksägarna saknade kompetens för detta p.g.a. ett omfattande mångsyssleri. Vid sidan om handelsrörelsen framstår politik och vetenskap som främsta intressen. John Jennings ansågs som en av hattpartiets stöttepelare, Charles de Geer blev internationellt ryktbar som entomolog, Adolf Grill anlade 1783 ett zoologiskt museum som blev den förnämsta enskilda djursamlingen i Norden. Givetvis innefattade mångsyssleriet även förbättringar av tex masugnar — John Jennings fick karakteristiskt nog Vetenskapsakademiens guldmedalj för en sådan insats — men driftens organisation ändrades ej. I detta fall var även 1700-talets handelsmän administratörer av samma typ som 1500-talets fogdar. Kolprivilegier och skråreglerat smide fjärmade bruksägarna från direktkontroll över produktionen.

Slutsatsen förstärks av Wilhelm Ekman's artikel om vallonjärnet. Inte ens 1700-talets svenska metallurjer hade medel att objektivt fastställa kvalitetsegenskaperna hos

det exporterade järnet. Istället övertog vetenskapsmännen den terminologi som de engelska smederna utvecklat. Stångjärnsproduktionens karaktär av smideshantverk framstår tydligt. Bruksägarnas väg att nå kontroll över smidet begränsades i hög grad av de fåtaliga metallurjerna. Några av dessa beskrivs i kortare artiklar: Emanuel Swedenborg, Sven Rinman — som har kallats den svenska bergshanteringens fader — N. G. Sefström och Gustaf Ekman.

Det är först på 1800-talet som vissa av vallonbrukens ägare framträder som industrimän. Om 1700-talet karakteriserades av ett nära samband mellan handelsrörelse och bruksäggande tycks 1800-talet ha inneburit en större självständighet för det senare. Arthur Attman redogör för vallonjärnets avsättning på världsmarknaden 1800–1914 och även denna uppsats kompletteras med artiklar över bruksägarna: Tamm, de Geer, af Ugglas, Bedoire, Benedicks, Brahe, Oxenstierna, Reuterskiöld. De kom under 1800-talet att inneha en självständig position visavi handelshusen, framför allt representerade av Tottie & Arfwedson.

Vissa av bruksägarna genomförde också en verklig nydaning av produktionen. Gustav Tamm (1838–1925), en utbildad metallurg, är ett exempel. Han introducerade 1869 den Huntsmanska degelstålsmetoden vid Österby och bildade 1870 Dannemora Gjutstålsbolag. Gustav Benedicks (1848–1918) var student vid bergsakademin i Freiburg och vid bergsskolan i Falun. 1873 blev han disponent vid Gysinge där han gick i spetsen för utexperimenterandet av tekniska nyheter. Bl.a. byggdes landets första elektrostålugn 1899. Dessa förändringar innebar en frigörelse från de sekelgamla hantverksmetoderna. De möjliggjordes genom att bruksägarna skaffade sig direktkontroll över produktionen.

Inkomsterna av stångjärnstillverkningen i Forsmark användes emellertid inte för några mer markanta investeringar i verksamläggningarnas utbyggnad. Det vallonsmidda stångjärnet var fortfarande lönsamt och framställdes på samma sätt som tidigare av yrkeskunniga smeder och med hantverksmässiga metoder.

Brukets ägare kring seklets mitt, Ludvig af Ugglas (1814–80), kunde också ägna sig åt mycket annat; 1850 blev han kabinettssekreterare hos Oscar I, 1856 överste för Livregimentets dragonkår, han studerade nationalekonomi och statsrätt i Uppsala samt utgav samhällspolitiska skrifter. Han var aktiv riksdagsledamot såväl före som efter representationsreformen. Han förde "en grandseigneurs

liv" med en betydande tjänstestab. Då han vid ett tillfälle fann att regementsövningen skulle förkortas till förfång för utbildningen, höll han under några dagar regementet samlat på egen bekostnad. Vid hans död befanns emellertid ingen av sönerna lämpliga att överta bruksdriften och detta kom att medföra en stegvis nedläggning av vallonsmidet på Forsmark under 1880- och 90-talen.

Boken avslutas med en artikel av K. C. Barraclough kring svenskt järn och sheffieldstål. Han ger bl.a. en bakgrund till det vallonsmidas stångjärnets gynnsamma avsättningsvillkor långt fram under 1800-talet. Slutintrycket blir därför att det var just vallonsmidets exceptionella kvalitet som utgjorde något av en bromskloss för bl.a. Forsmark. Bruksägarna tvingades inte under vare sig 1700- eller 1800-talen till kvantitativ eller kvalitativ vidareutveckling. Detta förutsatte direktkontroll över arbetet. Istället var det fullt möjligt att ägna sig åt "stormannaliv" och låta smederna använda traditionella metoder.

Forsmark och vallonsmidet är en vacker bok med ett utmärkt bildmaterial. De skiftande uppsatserna ger utan tvekan tankeväckande uppslag för den som är intresserad av vårt lands långa industrialiseringshistoria.

Per-Arne Karlsson

Stockholmsförorten Tranebergs antecedentia

F. d. förste arkivarien fil. dr Holger Wichman, som i många år var chef för Riksarkivets sektion Kammararkivet, har som pensionär kommit att bl.a. studera ursprunget för stockholmsförorten Traneberg, där han bodde 1942–48, innan han flyttade till sin nuvarande bostad i det närbelägna Ulvsunda. Dessa studier har resulterat i tre uppsatser i hembygdstidskriften Brommaboken.

Den första av dessa uppsatser har rubricerats *Traneberg före Trana* (Brommaboken 1986, s. 16–38). Där korrigeras en ännu 1982 i det moderna standardverket Stockholms gatunamn återkommande uppgift i Sixten Rönnows till Ulvsunda villaägareförenings 50-årsjubileum 1957 utgivna historik Ulvsunda förr och nu. Enligt Rönnow skulle Traneberg vara uppkallat efter en krögare Nils Trana, som omkring 1740 hade värds- hus där. Wichman visar, att denne traktör inte hette Nils utan Bengt Trana och tidigast kunnat beläggas i Bromma mantalslängd och födelsebok 1729. Namnet Traneberg förekommer 1733, men krogrörelsen nämndes redan 1724, då enligt Bromma födelsebok

"traktören Lundbergs barn uti Ulvsunda färjestad" döptes. Detta färjekarlstorp har Wichman kunnat följa tillbaka till 1704 års mantalslängd och till en karta från 1701, men det förekommer möjligen redan i mantalslängderna 1677 och 1682, ehuru det saknas i 1690-talets mantalslängder. Redan då fanns alltså en färjeförbindelse från nuvarande Traneberg till Hornsberg på Kungsholmen. I jordeböckerna fr. o. m. 1731 och i 1745 års mantalslängd kallas samma torp "Färjekarls- eller Guldmedstorp", och den sistnämnda benämningen förekommer redan i en 1722 tryckt roddartaxa. Bakgrunden till ifrågavarande benämning visar Wichman vara en där i mantalslängderna 1717–1722 nämnd guldarbetare Jörgen Letzlei. Bengt Tranas hustru hette Anna Gertrud Schmidt, och deras vigsel har Wichman funnit i Stockholms tyska församlings vigselbok 1728, där hon uppges vara änka efter en Jochim Hinrich Borchers. Brudens flicknamn kan kombineras med att en Conrad Smidt skrevs på samma torp 1725 och möjligen är identisk med en från Lübeck till Stockholm 1719 inflyttad bryggare Conrad Schmidt. Anna Gertrud Schmidts vigsel med köpmannen Jochim Hinrich Borchers har nämligen påträffats i S:t Maria församling i Lübeck 1699 liksom hennes födelse 1678.

Wichmans närmast följande uppsats är betitlad *Traneberg på traktören Tranas tid* (Brommaboken 1987, s. 47–67). Där meddelas bl.a. ett antal uppgifter om Bengt Trana och hans hustru som vittnen vid dop av bönders och torparens barn i bl.a. Alvik och Smedslätten, några gånger tillsammans med befallningsmän vid Ulvsunda och en gång hos komministern i Bromma tillsammans med bl.a. ägaren av Åkeshov, vilket ger inblickar i parets sociala kontakter. I vissa fall är det möjligt, att de blivit dopvittnen därför att dopgillet hållits på Tranebergs värdshus. I ett par fall uppges i vigselboken, att vigsel ägt rum där.

Ytterligare upplysningar om Traneberg på Bengt Tranas tid har Wichman lyckats avvinna Ulvsunda ägare riksrådet Ture Gabriel Bielkes arkiv i Bielkesamlingen i Riksarkivet. Där finns ett kvitto från 1733 angående arbetslön för snickarearbete för den nya byggnaden på Traneberg. Ännu viktigare uppgifter möter oss i ett memorial från 1734 i samma samling angående husesyn vid Traneberg. Där omtalas erforderliga reparationer vid två gamla byggnader, varvid kunde användas material från "den tredje gamla byggnaden"; om den sistnämndas skorsten borttoges, skulle risk bortfalla för att "den stora nya bygg-

ningen" skulle skadas av brand. I en bilaga till memorialet nämnes, att en dubbel källardörr och ett fönster med tolv rutor insatts i "nya byggningen". I "gamla stugan uppe på gården" hade Trana enligt samma källa inlagt ett golv och inköpt takkrokar, varjämte han uppsatt en gärdesgård kring en liten kålgård utanför fönstret åt skogen. I "den andra byggningen" hade ett litet fönster med en ruta insatts mitt på dörren i "lilla kammaren", varjämte en dörr gjorts i köket, elva små järnstänger lagts till galler för fönstren och golvet belagts med sandsten. "Ett litet kontor" hade uppsatts av Trana med en enkel bräddörr ut mot köket. För stallet, fähuset, vedboden och hemlighuset hade anskaffats gångjärn och haspar.

I en dombok från 1735 i Svea hovrätts arkiv i Riksarkivet ingår protokoll från rannsakning om ett slagsmål på Tranebergs värds-hus mellan ett sällskap, som ätit i en kammare i "nya byggningen", och ett annat, som dansat både inne i "gamla stugan" och utomhus. I en annan kammare i "nya byggningen" dansade några av greve Bielkes tjänare med sina kvinnor. I samma hus fanns också en kammare, som användes som kontor, där man betalade hos värdinnan. Ett äkta par med barn och piga övernattade i ett rum i samma byggnad. Fönstren till det först nämnda sällskapets rum vette mot sjön. På vägen ned från nya byggningen mot bryggan passerades "hörnet av den ena gamla byggningen öster på gården". Vid bryggan lade gäster till, som båtledes kom från Stockholm. Av en likvidation över Ulvsunda arrende 1740–1741 i Bielkesamlingen framgår, att en ny köksbyggnad då var under uppförande vid Traneberg.

På en karta från 1743 i Lantmäteriverket markeras vid det övre huset vid Traneberg en kryddgård, som Wichman vill identifiera med den i memorialbilagan nämnda kålgården. Han anser detta hus vara identiskt med en först på 1930-talet riven byggnad, som ansetts vara det gamla Guldsmedstorpet och på en plan över Tranebergs gård från 1920-talet betecknas som flygel till manbyggnaden.

I Bielkesamlingen finns också arrendekontrakt för Traneberg från 1734 med tillägg 1744 och ett utkast till nytt kontrakt 1754. Av det sistnämnda framgår, att Bengt Trana, som blivit änklings 1746, nu på grund av ålderdom ej längre förmådde sköta värdshuset, varför ny arrendator utsågs, som utan betalning skulle föda honom och förse honom med kläder och en kammare på Traneberg med ljus och värme. Denne arrendator, Johan Gustaf Cederquist, förekommer emeller-

tid ej i mantalslängden 1755, som upptar en arrendator Jan Lindquist. Enligt Bromma dödbok dog traktören Bengt Trana "från Stockholm" 1762 i en ålder av 82 år.

Wichmans tredje artikel har rubriken *Några tidsbilder från Traneberg på traktören Bengt Tranas tid* (Brommaboken 1988, s. 17–34). Där relateras tre händelser med anknytning till Traneberg.

Först refereras protokoll från rättegången om det förutnämnda slagsmålet 1735 mellan en auskultant Martin Esseens och en handlande Anders Rotstens sällskap.

Vidare skriver Wickman om löjtnanten Olof Hermelin (jfr SBL 18, s. 701)¹ beskyllning mot kapten Carl Gustaf Hasselgréen (jfr SBL 18, s. 326) för klockstöld på Traneberg 1740.

Det tredje avsnittet handlar om hur vice häradshövdingen, sedermera lagmannen i Lappmarken Lars Qvist 1740 på Traneberg gifte sig med handelsmannen och brukspatronen Paul Timms i Stockholm dotter Greta Stina utan föregående lysning och utan hennes föräldrars vetskap och vilja. En utförligare version av sistnämnda skildring har Wichman med fullständig källredovisning publicerat i *Svensk juristtidning* 1987, s. 172–186, under rubriken *Kärleksbesvär på 1700-talet*.

Hans Gillingstam

De historiska svenska riksdagsprotokollen

Prästeståndets riksdagsprotokoll. På riksdagens förvaltningskontors uppdrag utg. av *Axel Norberg*. 9. 1738–39 (Stockholm 1986. 986 + 7 s.).

Bondeståndets riksdagsprotokoll, utg. av *Sten Landahl*. 13. 1778–1779 (Stockholm 1986. 219 + 7 s.).

Prästeståndets riksdagsprotokoll, utg. av *Stefan Lundhem*. 25. 1786 (Stockholm 1987. 354 + 14 s.).

Den elake kan genast konstatera att redan omfånget på de tre volymerna illustrerar ständernas politiska deklination under 1700-talet. 1738–39 stod riksdagen på sin höjdpunkt som politisk maktfaktor, inledningen till partiväsendet i dess organiserade form och ständerväldets parlamentarism. Det är

¹ Wichman (s. 27) upprepar Elgenstiernas åttartav-lors påstående, att denne Hermelin "blev förvisad ur riket som inblandad i konspirationer mot det rådande statsskicket", men förbiser därvid, att jag i SBL med hjälp av numera förste arkivarien Ulla Johansons excerpter om revolutionsförsöket 1756 visat, att Elgenstiernas uppgift beror på förväxling med hans kusin Carl Johan Hermelin.

nu hattar och mössor färdigorganiserats som *partier* och innan riksdagen avslutats skulle de riksråd som inte hade majoritetens förtroende tvingas lämna sina poster.

Annat var det minsann 1778–79. Kungen tillsatte då sin förtrogne, förste expeditionsekreteraren Elis Schröderheim som bondeståndets sekreterare, och med dennes goda råd fann ståndet omgående att kungen även borde tillsätta deras talman! En av de sekreterare Gustav III sände dit lystrade till det inte okända namnet Carl Michael Bellman och skulle snart nå annan berömmelse.

Vid 1786 års riksdag var motståndet mot kungen oväntat högljutt och dovt. Ändå hade kallelsen skett i hemlighet och nästan kuppattat. Vistelsen i Stockholm blev bara en sommarsejour och redan efter 7 veckor var prästeståndets delegater och deras andra kolleger på väg i häst och vagn hem igen.

Men även textförhållandena är remarkabla. Axel Norberg rör sig i frihetstidens flödande riksdagsmaterial, för de stora riksdagarna väl meriterande för en flitpeng för den som orkar igenom dem — enbart utskotten 1765–66 består av c:a 175 volymer av i många fall nätt och jämt bärbar tyngd i varje enskilt fall. Bondeståndets politiska nullitet 1778–79 markeras egendomligt nog även arkivaliskt: endast 4 protokoll och 6 utdrag finns kvar från c:a 50 plena! Om de ens existerat vet vi inte! Landahls redovisning s. I. ff., 11 ff. av hur man manövrerar metodiskt via bevarade inlagor och andra källor är en gammal 1700-talskännarens lärorika uppvisning för yngre generationer. Då är Stefan Lundhems källäge bättre: han är för övrigt värd en extra eloge för att i sin debut förstått att komplettera de renskrivna protokollen med koncepten; därmed sparar han inte bara forskarna arbete utan hjälper de alltför många som brukar glömma beakta även dessa källor!

För varje nytt band riksdagsprotokoll får man nya läsoplevelser i deras frodiga glimtar från gångna tiders Sverige. Tvärt emot vad man kanske skulle tro dominerar partikampen inte Norbergs del — snarare avslöjas den bara för dem som förstår att tolka den i t. ex. Nyköpingsprosten Jacob Serenius' inlagor och oförskämdheter eller omröstningarna. I protokollens irrgångar löper i stället de mest oväntade utflöden av det samtida Sveriges samhälls- och kulturliv: sameundervisningen och Lapplandsmissionen, änglasyster i Hälsingland, svenska kyrkan i London och pietism på Stora Bjurum i Västergötland o. s. v. Prästeståndet 1786 befattade sig mera med en ny biblisk natural-historia och ett

latinskt-svenskt lexikon, skollärarnas löner, straff för barnamord, svenska språket och Akademien än protokollsdokumenterad demonstration mot överheten.

I bondeståndet 1778–79 gick arbetet trögare redan av det skälet att man drabbades av det välbekanta tvåspråkproblemet. De finska bonderepresentanterna kunde som så ofta under perioden inte svenska utan måste ha tolk för att hänga med. När sekreteraren vid ett tillfälle skulle kommunicera med dem, visade han sig "lika så okunnig i deras finska som de i hans svenska språk" och en finlandssvensk bonde måste kallas dit som tolk (s. 49, jfr. 89). Annars var ståndets huvudintresse som alltid riktat mot allmogens ekonomiska förhållanden i deras olika perspektiv, ibland i allians med den gammallutherska moralen som när man ville stoppa en del av marknadsunderhållningen, särskilt då man "uppfördt comoedier, wisat biörnar och markattor, som dansat, med flere utländske kreatur, öfwat taskspelerie och andre onyttiga gycklerier" (s. 172).

Man bör verkligen prisa förmånen att detta centrala källmaterial blir tillgängligt i vetenskapligt tillförlitliga och kunnigt utförda utgåvor — endast den som själv slitit med dessa bumlingar i Riksarkivet inser förmodligen detta till fullo! Särskilt vill man betyga sin tacksamhet för de genomarbetade registren (person-, ort- och sakregister). Möjligheten att kombinera dessa utgör den verkliga finesen som många personhistoriker förstått utnyttja. Svenska arbeten brukar annars och till skillnad från t. ex. anglosachsiska vara ogina med sakregister, sannolikt i missriktad perfektionism: visserligen är de alltid osäkra och ofullständiga men enligt min mening en värdefull hjälp till läsaren.

Dessa protokoll lyser alla tre som ett ovanligt gränsmärke mellan två editionsepoker, de markerar ett vaktombyte. Fenomenet Sten Landahl avslutar över ett halvt sekels utgivningsverksamhet: han har inte bara under många år med sin kunskap och serviceinställning samlat generationer av tacksamma forskarkvänner, varav rec är en; när andra gick hem för fritid och sömn, satte sig Landahl vid skrivbordet med sina protokoll. Från 1932 växte så fram 26 bastanta volymer på över 20000 sidor — jag har tidigare (PHT 1983) haft anledning hylla denne märklige utgivare, väl värd de hedersbetygelser han genom åren fått tillsammans med sin medarbetare under 30 år sedan 1956, Richards Ritums.

Om det är riktigt att Sten Landahls avsevärt yngre svårson, arkivchefen i AB Nordstjernan Axel Norberg, med denna volym

också lämnar leken, har man all anledning beklaga detta. Hans historiska kunskaper och välkända arbetsförmåga hade blivit en tillgång i ett effektivt utgivningsarbete av klass.

Ändå vill man slutligen hedra riksdagens förvaltningskontor och riksdagsbiblioteket för att man så resolut tagit ansvar för sina historiska serier, något som inte alla institutioner visar. I enlighet med den nya tiden tycks det mänskliga biträdet, en Richards Rittums eller Brita Norberg, ersättas av ordbe-handlaren, men den nya utgåvan visar snarare att man bemödat sig om att vårda traditionerna: textvarianter från konceptprotokollen, generösa bilageurval och genomarbetade register präglar Stefan Lundhems volym i Sten Landahls, Nils Stafs och Axel Norbergs efterföljd. Förhoppningsvis tar ambitionen inte luften ur riksdagens positiva historiska satsning ens på sikt — sekretä utskottet under frihetstiden väntar t. ex. på sin editor!

Ingemar Carlsson

Sveriges största släktbok

År 1758 gifte sig bondsonen Erik Persson från Tormansbyn i Ärtemarks socken i Dalsland med den 15-åriga bonddottern Cathrina Bågenholm från Gäserud i Håbols socken. Brudens far, som senare blev riksdagsman, ägde ett dussintal gårdar, bl. a. Håbols Stom, där de nygifta slog sig ner. Enligt traditionen blev friaren ursprungligen avvisad av den tilltänkte svärfadern men fick sin vilja igenom tack vare sin envishet. Han kom att själv bli en förmögen jordägare. I äktenskapet föddes tretton barn, av vilka tio nådde mogen ålder, sju söner och tre döttrar. Sönerna, som alla blev bönder i bygden, lät mycket tala om sig. De var högresta, fysiskt starka, självmedvetna och handlingskraftiga — ett slags dalsländsk motsvarighet till huvudpersonerna i Aleksis Kivis roman *Sju bröder*. En av dem, en veritabel slagskämpe, dog på ett fängelse-sjukhus i Karlskrona. "Håbolssläkten" — termen möter i tryck 1852 — har blivit föremål för flera genealogiska studier och skönlitterära skildringar. Åtten blev talrik. Alla tio syskonen bildade familj, och nio av dem har ättlingar än idag. En av bröderna gifte sig tre gånger, alla gångerna med herrskapsdöttrar, och kallades därför Mamsell-Erik.

En av de många ättlingarna är docent Jan Vegelius i Uppsala, född 1941 i Steneby i Dalsland och uppvuxen i Dals Rostock. Till följd av ingiften härstammar han från fem av de sju bröderna. Med hjälp av ett antal medarbetare har han gjort en jättelik insats ge-

nom att insamla uppgifter om Håbolssyskonens ättlingar i Sverige, Norge och USA. Pengar har anskaffats genom banklån, borgensförbindelser och subskription. Resultatet har blivit en mäktig, rikt illustrerad volym på 821 sidor; den får knappast plats på en ordi-när bokhylla. Dess titel är *Den sägenomspun-na släkten. Om Håbolssläkten från Dalsland* (Infograf och Håbolssläktföreningen, 1987). En del texter publiceras på både engelska och svenska.

Utöver ett antal tillbakablickande genealo-giska utredningar och tabeller, som på vissa linjer för anorna tillbaka till 1500-talet, in-rymmer boken 3227 tabeller över familjer härstammande från Erik Persson och Cathri-na Bågenholm. Någon skillnad mellan agna-tisk och kognatisk härstamning göres inte. Tabellerna är ordnade i en sinnrik bokstavs-följd, som är att rekommendera för släktböc-ker med mycket stort omfång. De 29 barn-barn till Erik och Cathrina, som har fått ätt-lingar in i nutiden, tilldelas var sin bokstav, och sedan får deras barn, barnbarn och barnsbarnsbarn etc. nya bokstäver (AA—AAA—AAAB etc., BC—BCE—BCEA etc.). Nu levande familjer är försedda med fem eller sex bokstäver (t. ex. AAABCA, JFE-ACA). En fördel med detta system är att man mycket lätt flyttar sig mellan släktleden. En annan fördel är att beteckningarna i princip är definitiva. De rubbas inte genom tillkoms-ten av nya familjer, och systemet kan byggas ut hur långt som helst. En nackdel är, att beteckningarna blir ganska tungrodda, när man kommer ned i femte, sjätte eller sjunde led.

Ingen invändning kan riktas mot samman-förandet av agnatisk och kognatisk släktföljd. Det är däremot inte helt problemfritt att be-teckna alla 3227 familjerna såsom tillhöriga Håbolssläkten. Jan Vegelius själv presenteras så, att han på fädernet och mödernet "till-hör" flera olika släkter, av vilka tre namnges: en av dem är Håbolssläkten (s. 5). Det är mera adekvat att säga att han tillhör släkten Vegelius och dess agnatiska föregångare och att han på mödernet härstammar från bl. a. Håbolssläkten. Biologiskt sett är det rakt uppstigande fädernet inte viktigare än andra härledningar, men av praktiska skäl och i klarhetens intesse bör ingen anses tillhöra mer än en släkt. Endast drygt 200 av de 3227 familjerna tillhör Håbolssläkten i denna strikta agnatiska mening.

Liksom de flesta svenska släkter står Hå-bolssläkten på bondegrund; stamfäderna är närmast att beteckna som storbönder. En del av ättlingarna har stannat kvar i ursprungs-

miljön, bl. a. på några av de gamla släktgårdarna. Inslaget av kyrkovårdar, nämndemän, kommunalordförande, landstingsmän och även riksdagsmän är påfallande stort; lantmannapartisten Petter Andersson i Högkil (1838–94) är den mest kände av dessa förtroendemän. Liksom i andra bondsläkter skedde dock en viss proletarisering, så att bondbarnen blev torpare eller backstugusittare. Relativt få blev industriarbetare. Däremot möter i de senare släktleden åtskilliga lägre tjänstemän och småföretagare samt under 1900-talet ett växande antal lärare, läkare, ämbetsmän och andra yrkesutövare med akademisk utbildning.

Mycket påfallande är den geografiska spridningen. Enligt en av Vegelius gjord kalkyl, som omfattar samtliga släktled, har 27 % av familjerna haft sina hem i Dalsland eller bor allttjämt där mot 33 % i det övriga Sverige, 20 % i Norge — därav nära hälften i Östfold — 19 % i USA — i första hand Minnesota, därefter Californien och Illinois — 1/2 % i Canada och 1/2 % i Danmark, Västtyskland m. fl. länder (s. 32). I nuläget är det dalsländska inslaget mindre och de utländska andelarna större. Därtill kommer, att emigranterna — trots beundransvärda framgångar i fråga om deras uppspårande — måste vara underrepresenterade. Slutsatsen blir, att mer än hälften av Håbolssyskonens nu levande ättlingar befinner sig i Norge eller Nordamerika. Dalslands nästan unika situation, med en betydande gränsutvandring till Norge och samtidigt en transocean emigration som säkerligen överstiger alla andra svenska landskaps utom möjligen Ölands, kommer här tydligt fram.

Det var emellertid ganska sent som Håbolsättlingarna drogs in i denna emigration. Tre torparbarn från Nössemark som for till Norge 1844 (senast), 1846 och 1850, står ganska isolerade i släktboken, och föga är känt om deras vidare öden (s. 141, 151). Från tiden 1860–70 finns däremot ganska många fall (s. 116 f., 141, 416, 438, 568, 682, 692). En torparson från Nössemark blev dräng i Halden 1860 och flyttade något eller några årtionden senare till USA (s. 682). Att norrmän genom giftermål med Håbolsättlingar kom att flytta till Dalsland var sällsynt (ett exempel s. 726).

Bland Amerikaemigranterna torde två gästgivaresöner från Skuggetorp i Steneby, som utvandrade 1869 och 1870, vara de tidigaste, jämte en hemmansägaredotter från Ör som for 1870 för att förena sig med sin man som rest året innan (s. 168, 376). Ett fåtal exempel är kända från resten av 1870-talet (s.

183, 327, 595, 633, 650). Först på 1880-talet drogs Håbolsättlingarna på allvar in i den transocean massutvandringen.

Som ett för storbönder karakteristiskt inslag kan nämnas de inom de tidigare generationerna vanliga giftena med kusiner eller andra närskyllda. Jan Vegelius, som själv på modernet är en produkt av dylika ingiften, har kommit fram till att spädbarnsdödligheten inte blev särskilt hög inom dylika äkten-skap men att man däremot möjligen kan tala om relativt korta medianlivslängder i de fall, där föräldrarna var kusiner med varandra (s. 23).

Några speciella temperaments- eller begåvningsinslag som kan följas från generation till generation kan knappast skönjas. Möjligen kan man tala om starka musikaliska aktiviteter, som i viss mån förts över till Minnesota (s. 469 f.).

Jan Vegelius' släktbok är den största i sitt slag på svenskt område. Den imponerar inte bara genom sitt omfång och sin stoffrikedom. Den kännetecknas också av allmän vederhäftighet, teknisk konsekvens, noggrann dokumentation och källkritisk medvetenhet.

Sten Carlsson

Släktforskarförbundets årsbok 1988

Båtsmän, ryttare & soldater. Släktforskaren och de militära källorna. Sveriges släktforskarförbund. Årsbok 1988. Redaktionskommitté: Lars Ericson och Bengt Hjörd (Stockholm 1988, 263 s.; ej personreg. Ej i bokhandeln).

I Släktforskarförbundets första årsbok upptas mesta utrymmet dels av material- och forskningsöversikter, dels av två längre historievetenskapliga uppsatser. De förstnämnda anknyter alla till bokens militärhistoriska tema. Inledningsvis resonerar Erik Norberg om amatörsläktforskningens betydelse för den professionella militärhistoriska forskningen. Han framhåller med rätta, att den månghövdade amatörforskningen kan skapa ett material som den resursknappa etablerade forskningen inte själv förmår åstadkomma, men som den kan ha stor nytta av.

Därefter ger Lars Ericson en kort översikt av vad krigsarkivet kan erbjuda släktforskarna. Presentationen av flottans rullor är kanske något kursiv. Man saknar också ett omnämnande av serien regementsräkenskaper — 1723, som bl. a. innehåller rullor. Ulf Söderberg vägleder forskaren bland arméns stamrullor, viktiga särskilt för forskning om fast anställt manskap omkring

1860–1945. Detta är en föredömlig arkivpresentation, som klart anger materialets möjligheter och begränsningar. Stig Svenson orienterar om krigsarkivets stora fotografisamling, innehållande porträtt, gruppfoto, materielbilder m. m.; det äldsta porträttet synes vara en daguerrotyp av underlöjtnanten A. T. J. Ingelotz, död 1841. Samlingen har endast delvis hunnit ordnas. Antalet porträtt från 1940-talet och senare är få. Svenson påpekar, helt riktigt, att detta inte torde vara ett för krigsarkivet specifikt problem. Björn Gäfvert belyser krigsarkivets innehav av finskt material. Uppsatsen kan ses som en utmärkt komplettering till Ericsons allmänna översikt.

Lars Otto Berg, som anknyter till egna förut publicerade uppsatser, presenterar landsarkivens bestånd av handlingar med militär anknytning. Det rör sig om ett omfattande material, som ofta kompletterar det som finns på krigsarkivet. Berg citerar några soldatbrev ur Uppsala domkapitels arkiv. Det äldsta anförda brevet är från 1638; från Karl XII:s tid finns en hel mängd. Även riksarkivet har naturligtvis många handlingar av militär proveniens med intresse för personforskaren, t. ex. meritförteckningar. Någon översikt av detta material finns tyvärr inte i föregående bok.

Björn Lippold berättar om den omfattande dokumentation av invånarna i Skaraborgs läns soldattorp 1685–1901, som bedrivs som arbetsmarknadsprojekt vid Soldatregistret på Stifts- och landsbiblioteket i Skara. Omkring 35 000 soldater av ett beräknat totalt antal om 50 000 är idag registrerade. Uppgiftsinsamlingen är inriktad på upplysningar "kring familjen och soldatens 'civila' liv, dvs. den verksamhet som bedrevs hemma på torpet" (s. 72).

Med början 1985 har krigsarkivet sökt insamla uppgifter om pågående forskning rörande indelta soldater och befäl. Lars Ericson redogör för utfallet. Uppenbarligen pågår en synnerligen omfattande amatörforskning på området.

Ericson har också författat nästa uppsats, som är en bibliografisk vägledning för soldatforskaren, nyttig och användbar även för den i litteraturen hemmastadda. Emellertid kan man förstås, liksom beträffande alla selektiva bibliografier, diskutera urvalet. Bland de omnämnda regementshistorikerna saknar jag ett av de bästa verken: "Kungl. Första livgrenadjärregementets historia" (1926–1962), med Gustaf Petri som huvudförfattare. Carl Herlitz' "Svenska arméns regementen. Regimentstraditioner" (2:a uppl. 1970) kunde ha

nämnts som ett, låt vara ofullkomligt, komplement till Gurli Taubes regementshistoriska bibliografi från 1949.

I den ena av bokens två historievetenskapliga uppsatser diskuterar Agneta Guillemot de indelta soldaterna i det sena 1800-talets samhälle. Studien, som bygger på Guillemots doktorsavhandling,¹ gäller särskilt förhållandena i Västerbotten. Syftet är att belysa "den militära sektorns roll i den sociala omvandlingen i Sverige under 1800-talet" (s. 99). Hon anlägger dock oftare ett individ- eller kollektivperspektiv än ett samhällsperspektiv. Ifråga om den sociala rekryteringen skilde sig Västerbotten från några sydsvenska län, varifrån jämförbara undersökningar föreligger. En stor andel av soldaterna kom nämligen från bondehem. Ett resultat, som stämmer dåligt med gängse föreställningar om indelningsverket, är att många soldater bodde i en annan by eller t. o. m. i en annan socken, än den där deras rote fanns. Guillemot behandlar också soldaternas utbildning inom rekryt- och underbefälsskolorna, som hon tillmäter stor betydelse. Av 1860–1901 års västerbottensrekryter fick närmare 1/4 fullständig korpralsutbildning och därmed en för deras sociala nivå avancerad skolning i bl. a. läsning, skrivning och räkning (med geometri). Guillemot menar, att ständiga knekthällets betydelse för soldatkollektivet framförallt bestod i att "de fick en mer omfattande utbildning än sina jämnåriga och att det hos somliga skapades en bildningstradition, som kunde visa sig betydelsefull i nästa generation" (s. 144).

Bokens andra historievetenskapliga studie, med helt nya rön, är Ann Hörsells undersökning av fångar och arresteranter i Kristianstads fästning från omkring 1750 till 1862, då fästningsfängelset upphörde. Ämnet väcker särskilt intresse, eftersom forskningsläget beträffande de svenska fängelsernas historia är föga uppmantrande — standardöversikten är från 1895!² Hörsell granskar allsidigt förhållandena i fästningsfängelset: lokalerna, antalet fångar, deras geografiska och sociala bakgrund, deras brott och ådömda straff samt deras genomsnittliga strafftid. Det är dock svårt att göra fallstudier inom områden där litteraturen är knapp. Hörsell understryker, att fästningsfångarna i Kristianstad bara är

¹ Agneta Guillemot: Rask, Resolut, Trogen. De indelta soldaterna i det svenska agrarsamhället. Västerbotten 1860–1901 (1986).

² Sigfrid Wieselgren: Sveriges fängelser och fångvård från äldre tider till våra dagar. Ett bidrag till svensk kulturhistoria (1895).

en liten del av alla dem, som suttit fängslade under perioden, och att deras representativitet inte kan bedömas. Hennes studie är emellertid en intressant ansats, som bör tas till utgångspunkt för fortsatt forskning.

Guillemots och Hörsells analyser följs av lättare inslag, vari Egon Prahl och Nils Blomkvist kåserar om militära släktingar i gången tid. Volymens sista uppsats — utanför det militära temat — är ett prov på avancerad medeltidsgenealogi: Jan Liedgrens studie av kammarmästaren Ingemar Ragvaldsson (död senast 1392) och hans arvingar. Sist följer några recensioner och en författarpresentation.

I föreliggande arbete är några personnamn felaktigt återgivna, vilket med tanke på bokens personhistoriska inriktning icke må anses vara för obetydligt för att påpekas. Således kallas överstelöjtnanten och militärhistorikern Einar Bensow för "Einar Benson" (s. 92), översten och GCI-föreståndaren Gustaf Nyblæus kallas "G Nybléus" (bildtexter, s. 101 ff) och generalen Carl Nathanael af Klercker får heta "C. N. af Klercher" (s. 58). Löjtnanten "Zachan" (s. 184) torde vara identisk med Fredrik (Friedrich) Zachow (Zachau).³

Släktforskarförbundets medlemmar har anledning att vara nöjda med sin första årsbok. Bidragen är läsvärda. Därtill är volymen ovanligt vackert utformad. Det blir en svår men stimulerande uppgift för de ansvariga att i kommande årsböcker bibehålla en så hög standard.

Björn Asker

Svenskarna på Nya Zeeland

Sten Aminoff: *Svenskarna i Nya Zeeland. Den svenska utvandringen till Nya Zeeland fram till 1940* (Emigrantsinstitutets vänners skriftserie, 2. Växjö 1988, 464 s.).

Först från mitten av 1800-talet har belägg påträffats för att svenskar bosatt sig på Nya Zeeland. De första var sjömän.

En ny epok inleddes med upptäckten av rika guldfyndigheter. Under guldrushens höjdpunkt 1863–1866 beräknas mellan 4000 och 5000 skandinaver ha funnits på gruvfälten på Nya Zeelands sydö, och bland dessa torde svenskarna ha varit i majoritet. Efter 1867 lämnade dock de flesta guldgrävarna landet, och den rest som bevisligen blev kvar — cirka 700 personer — torde knappast ha utgjort mer än 30 procent av antalet svenska guldgrävare under guldrushens högkonjunktur.

I slutet av 1860-talet torde i stort sett all tillgänglig för jordbruk direkt användbar mark på Nya Zeeland ha tagits i anspråk av brittiska immigranter. Då började myndigheterna förvärva landområden, som innehades av landets infödda polynesiska befolkning, maorierna, och som skulle kunna uppodlas av nya immigranter. Många av dessa var mindre lämpade för jordbruk och delvis täckta av tät urskog, som briterne inte var villiga att avverka. Landets finansminister Julius Vogel hade besökt Amerika och fått kännedom om att särskilt norrmän och svenskar ansågs som idoga och driftiga, beredda att arbeta hårt. Nya Zeelands immigrationsagent i London instruerades därför att besöka Norge och Sverige för att undersöka förutsättningarna och villkoren för en immigration till Nya Zeeland därifrån. De första grupperna utvaldes noga och fick resan betald, medan senare immigranter fick betala en del av resekostnaderna själva. Under åren 1871–1876 ökades antalet skandinaver på Nya Zeeland med omkr. 4500, varav c:a 750 svenskar, mest lantarbetare från Skåne, Bohuslän, Dalsland och Värmland. 1875 konstaterades emellertid, att tillräckligt många immigranter kommit från England, Irland och Skottland. Bemyndigandet för immigrationsagenten i London att teckna nya kontrakt för skandinaver drogs därför tillbaka.

De höga resekostnaderna gjorde, att Nya Zeeland därefter ej längre var något attraktivt emigrationsmål. Enligt Statistiska centralbyråns summariska folkmängdsredogörelse emigrerade från 1877 till första världskriget från Sverige sammanlagt endast 191 män och 64 kvinnor till Nya Zeeland, varjämte som utvandrade dit antecknades 40 sjömän, som var bosatta där och begärde utflyttningsbetyg. Av dessa sena immigranter återvände minst ett trettiotal till Sverige.

Under mellankrigstiden blev den svenska immigrationen till Nya Zeeland ännu mer marginell. Antalet nu levande svenskfödda utgjorde där 1980 endast omkring 300, men antalet svenskättlingar inom området torde för närvarande uppgå till åtminstone 10000.

Svenskarna har varit spridda över hela Nya Zeeland. De flesta har varit sjömän, som — om de bildade familj — gifte sig med brittiska kvinnor. Endast under perioden 1871–1876 utgjorde kvinnornas andel av de svenska immigranterna ungefär 40 procent. Genomsnittligt kom andelen kvinnor inte att bli högre än knappt 10 procent av den svenska

³ Jfr Ulla Johanson: Rulla över befälskärerna vid Sveriges armé och flotta 1755 (1976), s. 111.

immigrationen till Nya Zeeland. På de få platser, där en viss anhopning av svenskar kom till stånd, fanns i regel även danskar och norrmän, mest danskar.

Det ovanstående utgör ett försök att sammanfatta huvudresultaten (s. 12–76) av Sten Aminoffs – svensk ambassadör i Wellington på Nya Zeeland 1974–1979 (jfr PHT 1980, s. 72f.) – imponerande och på ett enormt källmaterial på Nya Zeeland men även i Sveige, Norge, Danmark och Västtyskland grundade bok. Den består till största delen (s. 104–446) av en alfabetiskt uppställd lista över samtliga i källorna påträffade svenskar på Nya Zeeland intill 1940, inalles 3 290. Där finns särskilda kolumner för födelse-, naturalisations- och dödsdata, födelseförsamlingar och födelseän, ankomsttid, civilstånd och yrken, varjämte en särskild anmärkningskolumn meddelar uppgifter om föräldrar och äktenskapspartner. Boken avslutas (s. 447–464) med alfabetiskt födelseortsregister, inalles omfattande 721 svenska församlingar. Det vittnar om hur grundligt författaren penetrerat de svenska kyrkoböckerna och den personhistoriska litteraturen med utgångspunkt i födelseuppgifterna i källmaterialet på Nya Zeeland. Den svenska lokalhistoriska forskningen torde ha åtskilligt att hämta i detta register.

En rad intressanta immigrantöden har blivit föremål för särskilda kommentarer. Framför allt meddelas utförligare uppgifter om två svenskar, som gjort bestående kulturella insatser på Nya Zeeland, nämligen konstnären Claes Edward Friström (1864–1942) och sjökapten Carl Esaias Nilsson alias Tare Nelson (1829–1909), som var son till den svenske zoologen och arkeologen professor Sven Nilsson i Lund och studerade maoriska ord och uttryck, sedvänjor, traditioner och historia (s. 43–46).

I övrigt vill jag särskilt fästa uppmärksamheten på den detaljerade käll- och litteraturförteckningen (s. 77–90), till vilken ansluter kommentarer till källmaterialet (s. 91–101) och uppgifter om primärkällor på Nya Zeeland, som ej utnyttjats (s. 101–102). Författarens uppgifter om arkiven på Nya Zeeland orienterar om källmaterial som väl knappast tidigare presenterats för svensk publik, men även hans redovisning av annars sällan citerade serier i t.ex. det svenska riksarkivets bestånd från kommerskollegium och utrikesdepartementet torde komma att bli viktig för framtida forskning.

Det enda i boken som jag reagerar mot är att den inledande översikten (s. 12–76) ej försetts med notapparat, som i detalj preci-

serar, varifrån t.ex. de allmänt orienterande på litteratur grundade uppgifterna hämtats. Litteraturförteckningen gör, att den intresserade torde kunna leta sig fram, men en notapparat skulle nog ha sparat tid för framtida forskare.

Hans Gillingstam

Carl Curman och nygöticismen

Bo Grandien: *Rönndruvans glöd. Nygöticismiskt i tanke, konst och miljö under 1800-talet* (Nordiska museets handlingar 107, ISBN 91-7108-276x, 394 s., rikt illustrerad).

Ett citat ur Tegnér's Flyttfåglarna har givit rubrik till denna närmast idéhistoriska översikt över fornnordismen i det svenska 1800-talet. Studien utgör den sista delen i en trilogi om 1800-talets kultur och arkitektur med böcker om Carl Georg Brunius och Fredrik Wilhelm Scholander (Drömmen om medeltiden resp. Drömmen om renässansen) som tidigare delar. Bo Grandien har valt att inte kalla denna bok Drömmen om det fornnordiska, och ett av skälen är, anger författaren i förordet, att titeln är upptagen; Drömmen om sagatiden är namnet på ett verk i två delar av Jöran Mjöberg (1967–68).

Denna bok skiljer sig från Grandiens tidigare delar av trilogin genom att det inte är en person som står i självklart fokus. Det gör att de personhistoriska aspekterna ställs i bakgrunden för det konst- och arkitekturhistoriska materialet. Men som alltid hos Grandien är det de mera allmänt kulturhistoriska frågorna som intresserar honom mest, och till dessa hör människorna.

Centralgestalten är dock given: badläkaren och anatomiprofessorn Carl Curman (1833–1913), företrädare för hygienismen, initiativtagare till Malmtorgsbadet och Sturebadet i Stockholm och byggherre till tre villor i Lysekil, vilka enligt författarens uppfattning ”bildar höjdpunkten i serien nygöticismiska hus från 1870-talet”. Grandien konstaterar att Curman är en person som förekommer i olika sammanhang ”i den svenska konsthistoriens utkant”, men aldrig har blivit föremål för någon biografi. På nära 40 sidor får man nu en fyllig beskrivning av honom, hans bakgrund, hans liv och hans villor i Lysekil (där Curman var chef för havsbadanstalten sedan 1864 och läkare). Det fornnordiska utgjorde en pol i hans bildningsideal, det klassiska den andra.

E. G. Geijer och Viktor Rydberg, August Malmström och M. E. Winge är som sig bör andra betydelsefulla personer bland gruppen

författare och konstnärer i Grandiens galleri. Men särskilt tydligt tecknas profilen av kulturpersonligheter som Lorentz Dietrichson och S. A. Hedlund, som samtidigt framträdde som byggherrar till fornnordiska villor. En tredje, kanske mindre känd företrädare för denna grupp är professorn vid Karolinska institutet Axel Key (bl. a. s. 233–47).

Att förklara de fornnordiska villorna från årtiondena kring 1870 har varit ett viktigt syfte med boken. Avsnittet om dessa villor utgör också bokens största kapitel; de tidigare kapitlen Skandinavisk upptakt, Tillbakablick och Nygöticismen kan i viss mån ses som en bakgrundsteckning till dem. Men den riktigt stora behållning som boken ger är nog ändå att man får en helhetsbild av en betydelsefull kultursfär i svenskt 1800-tal.

Fredric Bedoire

En dalabondes liv

Backåkers Eriks dagbok 1861–1914 med inledning och register utgiven av John Svenske, 1–5. Folklivsskildringar och bygdestudier utgivna av Gustav Adolfs akademien, 12, (L + 1975 s., Eskilstuna 1987).

I Nordiska museets regi pågår en inventering och kopiering av bondedagböcker, vilka uppmärksammats som viktiga källor för etnologisk och historisk forskning. En ovanligt omfattande representant för denna källkategori är ovannämnda dagbok, som citerats i Sam Rönnegårds sockenmonografi 1957 om Garpenbergs socken, där vissa utdrag meddelas. Den är av mycket stort intresse på grund av sitt omfång och sin enhetlighet genom åren.

Författaren till denna dagbok, Backåkers Erik Johansson (1833–1916), var morbror till snickaren Wilhelm Johansson (1868–1939), som bl. a. skildrade sin hembygd i boken *Från södra Dalarnas finnbygd* (se vidare Svenskt författarlexikon 1900–1940, 1942, s. 370). Erik ägde efter sin far Backåkersgården i byn Hummelbo i Garpenbergs socken i sydöstra Dalarna, en by med sju gårdar, de flesta tillkomna redan på 1600-talet genom arvsdelning av en sedan 1500-talet känd gård. Backåkers Erik hade s. k. läshuvud och gick 1850–1854 med goda betyg i Falu högre lärdomsskola, enligt muntlig tradition för att bli präst, men måste återvända hem till Hummelbo för att övertaga fädernegården. Den ekonomiska situationen var nämligen dålig. Hans far, Backåkers Jan Ersson (1804–1886), var fiolspelman och hade tidigt blivit så alkoholiserad att han satts under

förmyndare redan 1837, då sonen Erik endast var fyra år gammal.

Den bokliga bildning, som Backåkers Erik fått, kom till nytta, då han av grannarna blev ombedd att skriva inlagor åt dem till tinget och till länsstyrelsen. 1884–1886 var han nämndeman, och han hade också en del kommunala uppdrag. Länge var han en av dem som skrev traktens bouppteckningar, och han anlätades ofta som auktionsropare.

Främst kom emellertid Backåkers Eriks skrivkunnet till användning i dagboksskrivandet, som skildrar hans verksamhet under ej mindre än 54 år, från 18 januari 1861 till 31 december 1914, och resulterade i en handskrift på mer än fyra tusen sidor, av den nuvarande ägaren, den sonson som ärvt gården, inbunden i fyra band omkring 1970. Den handlar mest om det dagliga arbetet, smärre resor och kontakter med grannar. Då författaren vill sekretessbelägga händelser av intim karaktär, skriver han på tyska, så att familjen inte ska kunna läsa vad han skrivit.

Denna märkliga dagbok har nu i sin helhet utgivits av lektor John Svenske i Eskilstuna, som kommit i kontakt med dess ägare, då han tillbringat somrarna i trakten. I en femtiosidig inledning har han meddelat bakgrundsfakta för förståelsen av dagbokstexten samt orienterat om dagbokens innehåll och språk samt dess användbarhet som källskrift. I slutet av editionen meddelar Svenske ord-förklaringar (s. 1938–1958), topografiskt register (s. 1959–1965) och ett tyvärr alltför summariskt personregister (s. 1966–1975), vilket saknar sidhänvisningar och alltså endast är en orientering om de personer som oftast förekommer i dagboken. Denna begränsning har han (s. 1937) motiverat med det stora antalet omnämnda personer och författarens benägenhet att alternera mellan olika beteckningar vid personernas omnämnande. Särskilt om man som recensenten härstammar från Hummelbo (jfr Släkt och hävd 1952, s. 103) och har släktingar omnämnda i Backåkers Eriks dagbok, beklagar man nämnda begränsning. Utgivaren uppger, att utarbetandet av fullständigt register skulle ha medfört "ansenlig tidsutdräkt till förfång för dagbokstextens tillgänglighet inom överskådlig tid". Man får vara glad över att han lyckats genomföra det mastodontiska editionsarbetet.

Hans Gillingstam

Litteratörer och kulturkonsumenter i Västerås
Åke Åberg: *Västerås mellan Kellgren och Onkel Adam*. (Västerås kulturnämnds skriftserie, 15. Akad. avh. Västerås 1987. 446 s., personreg).

Fil. dr Åke Åberg, f. d. bibliotekarie i Västerås och f. lektor vid Bibliotekshögskolan i Borås, disputerade våren 1987 på en mäktig lärd och grundlig avhandling om den litterära kulturen i Västerås. Avhandlingens titel *Västerås mellan Kellgren och Onkel Adam*. Studier i provinsens litterära villkor och system ger läsaren en otillräcklig föreställning om arbetets art och ämne, speciellt som de nämnda herrarna inte hade något med Västerås att skaffa utan markerar tidsramarna. Mer adekvat är titeln på den tyska sammanfattningen "Literarische Kultur in Västerås 1790—1850."

Boken är vackert inbunden. Den gråtonade pärmens framsida prydes av en tidig 1800-tals-litografi av staden, och boktitel och författarnamn är inramade i en krans av tecknade pegaser, som gör eleganta luftsprång, ett prov på förf:s mångsidighet. Åke Åberg gör en omsorgsfull och mycket detaljerad kartläggning av den litterära Västeråskulturen, sedd ur varje tänkbar synvinkel. Arbetet inleddes med en översikt över stadens skolväsen, speciellt det berömda gymnasiet, och de blivande kulturkonsumenternas estetiska fostran. I följande kapitel "Böckerna" redogör författaren för bokhandel och bokhandlare, bibliotek och läsesällskap samt bokägande och lån från enskilda. Teatern avverkas på ett par sidor, medan de fem Västerås-tidningarna och deras redaktörer behandlas ingående. Under rubriken "Mötesplatser och röster" belyser förf. det kulturella umgängeslivet. Västerås var vid 1800-talets början en småstad med c:a 3000 invånare och hade en övervägande borgerlig prägel. Adel och ståndspersoner var få, landshövdingar och biskopar levde mestadels mycket tillbakadraget. Ett stort personhistoriskt intresse har avsnittet "Samhället och dikten", likaså kapitlet "Konflikter mellan lokalkultur och rikskultur". Arbetet avslutas med "De utövande: två biografier", som ingående behandlar "Prosten Johan Fredrik Muncktell och muserna" samt "Prostinnan i Skinnskatteberg och muserna".

Det faktaspäckade arbetet är mycket givande för personhistorisk forskning men inte lättillgängligt. Alla uppgifter är noggrant dokumenterade. Först några siffror. Huvudtexten omfattar 333 sidor, noterna drygt 50 sidor, källor och litteratur 22 sidor samt registret 50 spalter. Enligt förf. upptar registret

mellan 500 och 600 personnamn, som är relevanta för framställningen medan övriga namn är författarnamn hämtade från litteraturhänvisningarna. Person- & ortnamnsförteckningen kompletteras med ett slagordsregister som tar upp ord som högläsning, kvinnofrågor, moral, borgerlig kultur, kommunikationer etc., vilket underlättar läsarens möjlighet att orientera sig i det rika materialet. Notapparaten innehåller ett mycket rikhaltigt personhistoriskt stoff, som ej bör förbises.

Författaren har givit sina läsare ett muntligt råd: börja läsningen bakifrån dvs. med biografierna. Prosten Johan Fredrik Muncktell (1764—1848) i Sedvalla och Irsta är väl känd som författare till Västerås Stifts Herdaminne och en dagbok, som han förde 1814—29 och som utgivits av fil. dr Magdalena Hellquist 1980—83. Förf. granskar den omfattande och omsorgsfullt förda dagbokens notiser om prestens läsning. Han var enligt förf. en "läshäst". Man får en ganska gripande bild av den outsläckliga lästörst och kunskapsbegär som driver Muncktell att vid varje tillfälle läsa och låna böcker av släkt, vänner och resande gäster. På bjudningar söker han upp en lugn vrå med en bok hellre än att konversera med gäster. "Dock stal jag mig oftast till att läsa något artigt." Han läste allt som han kom över: teologi, jordbruks- och trädgårdslitteratur, historia m. m. samt rese-skildringar som avkoppling. I brist på annat läser han de romaner döttrarna fört hem till prästgården, men då får han samvetsqual och anför religiösa och moraliska betänkligheter.

Hans livsverk var Västerås Stifts Herdaminne, 1—3 (1843—46), och man kan genom dagboken följa arbetets gång. Han började tidigt samla material och fick bl. a. övertaga domprosten Herweghs samlingar, klipper nekrologer i Stiftstidningen och inhämtar material från stiftets prästerskap. Huvudkällor är domkyrkoarkivet och gymnasiebibliotekets samlingar. Eftersom det var omöjligt att vintertid forska i oeldade och mörka arkiv och bibliotek, fick han låna hem erforderliga arkivalier, ett för tiden normalt tillvägagångssätt. Som han i stort sett saknade eget bibliotek, är det en bragd att han under dessa förhållanden lyckades genomföra arbetet med herdaminnet.

Den andra storläsaren är Katarina Ulrika (Ulla) Borelius, f. Böttiger (1794—1883), dotter till apotekaren Carl Fredrik Böttiger. Efter dennes bortgång kom hans änka och tolv barn på obestånd. Ulla försörjde sig en tid som guvernant men gifte sig 1820 med den 22 år äldre Jacob Borelius (1772—1851),

som efter ett par år blev kyrkoherde och prost i Skinnskatteberg. Ulla skriver kort efter hans död "Den redan då gamle brudgummen blef gammal gubbe och blef mig mera kär ju äldre han blef." Äktenskapet blev knappast lyckligt — dåtida Västeråsare skattade inte prosten högt. Förf. konstaterar att äktenskapet medförde ekonomiska och sociala fördelar, "ett rikt hem med en präktig byggnad, bohag, bibliotek och tjänstefolk och därav följande fritid". Och framförallt fick hon den högt älskade sonen Johan Jacob, senare professor i filosofi i Lund.

Liksom Muncktell förde hon dagbok som bevarats för åren 1841–62 och 1867–80. Viktigast i detta sammanhang är att hon förutom dagens händelser noga redovisar allt hon läser samt när och hur. En så fullständig redovisning av 25 års läsning är både sällsynt och värdefull. Förf. utnyttjar materialet för åren 1847–51, då hon antecknat 157 lästa arbeten, åtskilliga i flera delar, förutom andaktsböcker, predikosamlingar och tidningar. Prostinnan odlade högläsning som skön konst. Hon läste högt för pigorna, när de sydde eller spann och lät sonen och gäster läsa högt för sig. På bjudningar ingick högläsning i underhållningen. Förf. konstaterar att Ulla Borelius var högt begåvad och hade ett rörligt intellekt "men att hennes bildning var grund". Som hon läste fyra främmande språk och studerade teologi, Geijers och Hegels skrifter etc. är omdömet väl hårt. Hon var väl förtrogen med skönlitteraturen från Kellgren till Onkel Adam och föraktade inte underhållningsromaner. Hon var fördomsfri men höll på religiöst dekorum. F.ö. framgår att hon kunde läsa världslig litteratur och dansa på sönadagar. Hon hade god tillgång på böcker och redogör för alla lån och inköp. Sonen och brodern Carl Wilhelm Böttiger försåg henne med litteratur. Hon var en aktiv humor och fyllde en prästfrus alla åligganden. Som änka flyttade hon till Kalmar 1851 och hade under 12 år hushåll tillsammans med sonen, som var lektor där, tills han som professor bosatte sig i Lund.

Sedan övergår läsaren till författarens huvudtext och får stifta bekantskap med ett myller av Västeråsare, vars levnadsdata och verksamhet noga redovisas. Förf. har under 20 år samlat ett oerhört omfattande person-historiskt material rörande kända och mindre kända ordsbor. Med hänsyn till PHT:s utrymme tar jag endast upp några personer som inte alls eller endast obetydligt behandlats i den biografiska litteraturen samt några problem.

I kapitlet "Böckerna" behandlas bokhand-

larna, som stundom också var boktryckare, samt bokhandelns förutsättningar. Under perioden märktes bland bokhandlarna Johan Laurentius Horrn — far och son — Per Krafft, Thure Reinhold Björkbom och Johan Gustav Björnståhl. De kämpade med stora svårigheter att få rätta förlagskontakter, hade brist på transportmöjligheter före ångbåtarnas tid och led av konkurrensen från boklådorna i Stockholm och Uppsala m.m. Förf. söker utröna omfattningen av bokhandelns lagerhållning av den samtida litteraturen. Han antecknar alla boktitlar, som bokhandlarna erbjuder i lokalpressens annonser under perioden och jämför resultatet med uppgifter om den totala utgivningen i olika bibliografier. Metoden är vanskligheten och flera moment osäkra, vilket förf. är medveten om. Han konstaterar, att böckernas kvalitet stiger men att bokhandlarna ofta hade svårt att följa den nyaste utgivningen.

Till kapitlet om "Böckerna" fogas ett innehållsrikt avsnitt om avskriftssamlingar och deras betydelse för forskningen som källmaterial. De har givetvis observerats men inte analyserats närmare. Johan Fredrik Kallerman (1772–1837) var en avskriftssamlare av stora mått, och det bevarade materialet omfattar 11 inbundna volymer. Dylika samlingar hade ett mycket blandat innehåll av skiftande kvalitet. Här finns prov på skaldekons- tens alla genrer från klassiker till amatörpoesi, historiska dokument, naturvetenskapliga skrifter, familjenotiser etc., ett material som cirkulerade mellan olika samlare. Kallerman började som bokhållare, avancerade till syssloman för lasarettet och blev slutligen den förste redaktören för Västmanlands Läns Tidning. Han var en aktiv man som deltog i det mesta som skedde i staden och en glad sällskapsbroder, dessutom en mycket produktiv poet och författare. Åberg har utförligt beskrivit innehållet i samlingarna och sökt utreda Kallermans källor och hans väg till dessa källor.

Bibliotekens roll som bokspridare var inte stor. Visserligen var gymnasiets bibliotek ett av landets främsta efter KB och universitetens bibliotek. Dess berömmelse grundades på det stora bokbeståndet med många bibliofila rariteter, som med stolthet visades upp för framstående gäster. Det förvarades i oeladade svåråtkomliga lokaler i domkyrkotornet. Bibliotekarien, en äldre lektor Reinhold Scheringsson var föga tjänstvillig och vägrade avgå trots påstötningar. Akademibibliotekarien Johan Henrik Schröder i Uppsala, själv västeråsare, yrkade på att biblioteket skulle hållas öppet för "bildningens följesvenner"

en dag i veckan, åtminstone några dagar i månaden. Bristen på relevant och nyare litteratur var påfallande. När en av bokhandlarna på 1820-talet öppnade ett lånebibliotek underlättades situationen. Dessutom förekom en mycket omfattande utlåning privatpersoner emellan.

Åberg har nedlagt ett betydande arbete på detaljstudier av lokalpressen som inte alltid ger lön för mödan. Under perioden fanns fem, icke alltid samtida tidningar: Västerås Stifts Tidning, Westerås Posten, Westerås Tidning (med varierande titlar (1813–28), Westerås Annonce-Blad och Vestmanlands Läns Tidning från 1831. För varje tidning redovisas redaktion, medarbetare, upplaga och prenumeranter. Upplagorna var små, flera hushåll prenumererade på gemensam tidning. Ur personhistorisk synpunkt har abonnemangslistorna stor betydelse. Förf. kan identifiera en rad prenumeranter och dela upp dem på olika yrken.

Förf. utreder hur stor del av tidningarnas innehåll som ägnas vitterheten. Han har summerat det spaltutrymme tidningarna ägnat åt olika intresseområden och finner, att vitterheten erhåller 7,7% av det totala utrymmet. Under de tidigare decennierna placerades dikter, speciellt minnes- och hyllnings-dikter på bästa plats i tidningarna. Under perioden minskas diktningens andel av texten, och förf. konstaterar att poesien var på reträtt, främst den "rena" lyriken.

Det var gott om skaldar i dåtida Västerås. Johan Olof Wallin återkom till sin skolestad som domprost 1816–18. Han led av depressioner och råkade i konflikter med prästerskapet och borgare och upplevde Västeråstiden som ett misslyckande. Av alla omnämnda vitterhetsidkare har endast Julia Kristina Nyberg, pseudonymen Euphrosyne, lyckats få in en fot i gängse litteraturhistorier. Hon var en uppburen skaldinna i nyromantisk anda. Förf. har tagit fram åtskilliga litteratörer ur glömskan och är speciellt fängslad av Elof Jedeut (1782–1841). Han var son till en domprost och var v. lektor vid gymnasiet. Han betecknas kort och gott som en skandalöst usel lärare, helt alkoholiserad. Han ägde en påfallande poetisk begåvning och var en mycket skicklig översättare av antika auktorer och samtida tyska romantiker. Han skrev centrallyrik, naturlyrik, satirer och epigram samt en strid ström av tillfällesdikter och författade hyllningsdikter till kungliga personer och vid lokala jubileer, bröllops- och begravningskväden, de senare stundom med en pornografisk anstrykning osv. Han var som poet högt uppskattad i Västerås med omnejd men

blev även där bortglömd inom några decennier. Förf. refererar hans verk och analyserar honom med en utförlighet han knappast är värd.

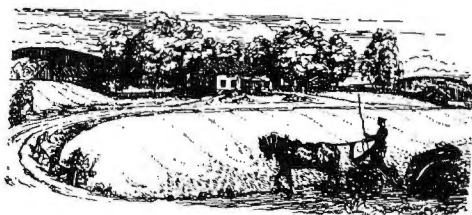
Intressantare är lektorn Thomas Järta (1802–41), son till politikern och landshövdingen Hans Järta. Han var en lovande framtidsmän men avled tidigt. Man hittar sparsamma notiser om honom, främst i historio-grafisk litteratur. Järta var under 12 år lektor i Västerås. Brevväxlingen mellan honom och fadern, på 30-talet bosatt i Falun, utgör ett fängslande källmaterial. Fadern var lidelsefullt engagerad i sonens framtid och råder, förmanar och varnar honom bl. a. för att bli en "borgerskapsdiktare" som Jedeut. De planerade omsorgsfullt hans karriär. Han skulle bli professor skytteanus och erhålla plats i Svenska akademien. Han var en mycket mångsidig och gedigen begåvning, uppskattad av professorerna i Uppsala, sina elever och den borgerliga societeten i Västerås. Han hade vunnit ett pris i Svenska akademien för ett äreminne över drottning Kristina. Äreminnen var en förläggad form. 1835 kom akademien i beråd. Karl XIV Johan hade skänkt 100 dukater till en tävlan om ett äreminne över ämnet: en jämförelse mellan Gustav II Adolf och Karl X Gustav. Sekreteraren Bernhard von Beskow måste försäkra sig om att ha en pristagare till hands och uppmanade Järta att skriva äreminnet. Han vann det kungliga priset. För att meritera sig för professuren måste Järta ta tjänstledighet och bege sig till Uppsala. Det var omöjligt att, som han uttryckte det, forska på "boklös ort." Han utnämndes 1839 till professor skytteanus och avflyttade från Västerås.

Som icke fackman kan jag inte yttra mig om avhandlingens litteraturvetenskapliga betydelse, men kan konstatera att förf. ger värdefulla bidrag till andra forskningsområden: pressens resp. bokhandelns historia, folkbildningens utveckling m. m. Man får en ingående skildring av Västerås liv och invånare under 1800-talets förra hälft. Och som biprodukter ett mycket rikhaltigt personhistoriskt material till glädje för genealoger, hembygdsforskare och andra personhistoriker. Arbetet präglas av stor akribi.

Elise Adelsköld

Om Selma Lagerlöf

Två amerikanska litteraturvetare, Sandra Gilbert och Susan Gubar, gör i sin bok "The Madwoman in the Attic" en 700-sidig studie av den kvinnliga författaren under arton-

"En liten herrgård", Mårbacka. B Lybecks ill. till Nils Holgerssons underbara resa.

hundratalet. En av deras bärande teser är att hennes text i långt högre grad än den manliga författarens är en s. k. 'cover text' och att det är under ytan, i undertexten, man kan finna det verkliga budskapet, det personliga tonfallet och de egna smärtpunkterna uppfläkta och synliggjorda.

Den feministiska forskning som Gilbert och Gubar företräder utgår från att den patriarkala maktstruktur som då rådde (och fortfarande råder), mer eller mindre handgripligt, mer eller mindre subtielt, hindrade den kvinnliga författaren att öppet skildra hur specifikt kvinnliga problem sammanhänge med denna maktstruktur, hur strategier för kvinnlig frigörelse kunde se ut och vilka hinder ett samhälle, genomsyrat av patriarkala värderingar, reste mot den typen av uppbrott.

Den danske litteraturvetaren Henrik Wivel hänvisar visserligen inte till den ovan nämnda teoribildningen i sin bok om Selma Lagerlöf, *Snedronningen. En bog om Selma Lagerlöfs kaerlighed* (Köpenhamn 1988, 308 s. ill. personreg). Men det är svårt att bland dagens Lagerlöf-forskare finna någon som lika långtgående och konsekvent som Wivel, använder sig av just de feministiska tolkningsinstrument som Gilbert och Gubar visat fram och som idag många kvinnoforskare prövar att vidareutveckla.

När Wivels spelöppning i "Snedronningen" blir Selma Lagerlöfs Nobelpristal i Svenska Akademien år 1909 och dessutom en egen fråga till läsaren: "Hvad vil hun med den gamla løjtnant Lagerlöf i hans himmelske gyngestol?" då gaspar läsaren förstulet och tänker "Inte Selmas älskade far en gång till!" Men allt eftersom fadersbilden ur Wivels framkallningsbad träder fram alltmer konturskarp blir också dess komplexitet allt tydligare och dess symbolbärande betydelse alltmer omfattande. Wivel finner hur Selma Lagerlöf hela tiden brottas med de patriarkala strukturer som inte bara bestämde hennes eget öde som kvinna och som författare utan som ock-

så utgjorde det starka bålverk som både arbetar- kvinno- och freds rörelser slog sig blodiga mot.

Wivels upptakt är förutom Nobeltalet till fadern Selma Lagerlöfs tre minnesband, Mårbacka 1922, Ett barns memoarer 1930 och Dagbok 1932, i vilka "faderns skygge... luder ind over det meste". En poäng med Wivels förfaringsätt är att han redan från början kan påvisa hur hon i sina sena – och sista – verk nu återvänder till de ur-scener och de smärtpunkter som hon i bok efter bok alltför Gösta Berlings saga gestaltat och bearbetat.

En av dessa ur-scener är barnets häftiga upplevelse av ett faderligt svek, ett svek som därefter kommer att litterärt förkläddas med stort raffinemang. I Gösta Berlings Saga lyfter hon kniven högt och hatiskt mot den maskulina förförelsen som hittills har styrt så mycket och fått så mycket att gå överstyr. I Herr Arnes Penningar är den bild hon gör av Solberga prästgård en av de mest förfärliga hon har tecknat av den rigorösa och patriarkala världen. I Liljecronas hem lyfts en älskad fadersfigur ned från sin piedestal till att bli en patetisk svikare och i Kejsarn av Portugalien blir den galne Jan i Skrolycka en parodi på ett ödelagt patriarkat, en tom och ihålig emblematik, en klar parallell till kavaljererna i Gösta Berlings Saga. Wivel fortsätter med att visa hur Lagerlöfs uppgörelse med de maskulina bärsärkapprinciperna accelererar i Bannlyst. Där porträtteras prästen Rhänge som en man med så djurisk och självsk maktvilja att hans hustru måste låtsas död för att undkomma hans utspel. Och till sist är det prästen Karl Arthur i Anna Svärd och Charlotte Löwensköld som kläds av sina manliga emblem och får visa sig i hela sin ynkliga deformation.

Den feministiska formel som Wivel använder för att få oss att se hur Selma Lagerlöf på detta sätt destruerar ett maskulint översitteri är självfallet bara en av de många han använder sig av. Lagerlöfs litterära värld är unik, hon är i oavbruten rörelse och som forskare har man inte hunnit avtäckat en sanning förrän denna sanning i nästa textstycke ifrågasätts. Wivel har en beundransvärd skarpsblick för dessa litterära förvandlingsnummer. Han har också förmåga att se hur i Lagerlöfs rika register hennes ur-scener och smärtpunkter oavslutligt utkristalliseras. Låt oss stanna för det som Wivel kallar Selma Lagerlöfs dubbelblick.

Den dubbla blicken är central för förställesen av Selma Lagerlöf, menar Wivel. Han har givit sin bok namnet *Snedronningen* efter

H.C. Andersens berättelse med samma namn. Det berömda glassplittret, skärvan i ögat, anden med isögonen förekommer här. Den lånar Lagerlöf ut till Marianne Sinclair i Gösta Berlings Saga "... vad hon än gjorde, stod liksom ena hälften av hennes jag och såg på med ett kallt hänlöje".

Det är denna dubbla blick, att dels vara i verkligheten, dels registrera den eller, som den också kan uppfattas, befinna sig i fantasins rike i full färd med att omskapa och förklåda den verklighet man är i, det är denna ur-upplevelse som enligt Wivel iscensätts gång på gång i Lagerlöfs författarskap. Den vredesscen där Lagerlöf låter prästdottern i Liljecronas hem ålägga sig att isande behärskat bara betrakta odjuret vreden, inte leva ut den, återkommer i barndomsskildringen där hon beskriver den lilla Selmas kamp med samma fenomen. Även Jan i Kejsarn av Portugallien kan vara i två världar samtidigt. Hans dubbelblick beskrivs som schizofren. Nu blir blicken till en fantasins formel, en skapande kraft. I Körkarlen hamnar David Holm, den druckne huvudpersonen, i ett mellantillstånd av liv och död och kan se sig själv med samma dubbelblick. Likaså finns dubbelexponeringen i Herr Arnes Penningar där leksystemen svävar livlös som Elsa Lills hämdlystna skugga.

I och med att Wivel beskriver detta dubbla seende som författarskapets centrala psykologiska iakttagelse är det logiskt att han också förankrar bokens huvudtema därvid. Det lagerlöfska kärleksbegreppet. Här får han enligt min mening svårigheter.

Han följer Lagerlöf tätt i spåren alltifrån Gösta Berlings Sagas älskande kvinnor, 1891, till den löwensköldska trilogins "samfundsmoder", Anna Svärd, 1925. Han borrar sig oavslutligt in bakom de litterära forskansningarna och finner att Lagerlöf använder sig av kärleken i alla sorts syften. I Gösta Berling förvandlas passionen till insikt om kärlekens tragiska villkor. Kvinnorna sätter — trots smärtan — den egna frigörelsen framför den uppslukande erotiken. Marianne Sinclair har sin dubbelblick att tacka för den utvecklingen. Eller förbanna! För tragiskt är det — och förblir det. Dock — ur sublimeringen föds konsten.

Jerusalem, del I, inleds med scener där kärleken tycks dra det längsta strået. Men i bokens huvudkapitel blir det kärleken som får stryka på foten för att rädda en älskad gård. Ännu ett exempel på patriarkatets framfart och den kärlekens ödeläggelse som detta för med sig.

I ett kapitel kallat Kärlekens födsel ser

Wivel problematiken kärlek contra skapande uppspaltad på de två huvudpersonerna Ingrid och den galne spelmannen Hede. Det är bilden av konstnären som narr men också bilden av den livgivande symbiosen, av den androgyna dubbelmänniskan, som närmar det manliga och det kvinnliga, det skapande och det älskande subjektet. Utan att alls nämnas Julia Kristeva, den franska litteraturvetaren och psykoanalytikern, närmar sig ändå Wivel just här hennes omdiskuterade teorier. Det är lika med död och vanvett att tränga ner till de mycket tidiga minnena, det kan betyda kaos och psykosens mörker. Där har också mycket riktigt musikern Hede hamnat. Men konsten, i detta fall musiken, kan dock om den rätt konstruerar ett uppfattbart konstnärligt språk, leda den förvillade upp till verklighetens yta igen, fungera terapeutiskt. Ingenstans har Selma Lagerlöf varit mer självbekännande än i En Herrgårds-sågen, menar Wivel, den bok där Ingrid och Hede förekommer.

I Herr Arnes penningar är kärleken bara ett bländverk, i Liljecronas hem förenas de båda älskande men den skapande konsten kommer alltid att vara en komplikation dem emellan. I Kejsarn av Portugallien framvisar Wivel den demoni som ligger i kärlekens skapande kraft och i Körkarlen och Bannlyst är det kärlekens död som utgör det förfärande tema Lagerlöf nu ser sig tvungen att behandla. Det är krig ute i världen. Året är 1918. Bannlyst är likens roman. Hur hon här predikar kärleken med hela sin själ så existerar ändå kroppen bara som ett tomt hölje.

Wivel får svårigheter, skrev jag. Så länge de lagerlöfska texterna kan avslöja en uppgörelse med patriarkatet och de komplikationer detta för med sig har en lagerlöfsforskare tillgång till ett biografiskt material som är omfattande. Texterna kan då avläsas mot denna fond av kunskap. Men vill man skildra, hur Lagerlöf tematiserar kärleken, och ur det skrivna försöka skaka fram de lagerlöfska hemligheterna därvidlag då är man illa ute. Man hamnar oundvikligen i den biografiska fällan om man tar ett enda snedsteg under denna balansakt. Wivel är farligt nära när han skriver att bakom kärleken i Körkarlen och Bannlyst, den kärlek som blivit kallare än döden (i fiktionen alltså) lurar den konstnärliga vanmakten. Selma har själslig feber. Hon är sjuk. Dödssjuk (i verkligheten alltså).

Trots många lysande iakttagelser finns alltså en vaghet i det kärleksbegrepp Wivel tillskriver Selma Lagerlöf. Den vagheten har sin grund i det ovan antydda enligt min mening. Och med detta metodiska tillvägagångssätt

kan han inte dra någon annan slutsats än den han gör i slutkapitlet. Selma Lagerlöf är en förtorkad mumie och Mårbacka är en vitkal-kad grav.

Det låter sig helt visst sägas även om denna hårt arbetande, världsberömda kvinna att hon var kokongomspunnen, ensamhets-präglad. Men man får trots allt inte glömma att hon vid hög ålder fortfarande var högsta instans på ett omfattande och levande jord-bruk, att hon varje dag inspekterade kalvar, grisar och kor, att hon organiserade lant-bruksmöten, tog del i kommunalangelägen-heter och visste allt om andelsslakterier. Des-sa fakta utelämnar Wivel helt.

Trots Wivels i mina ögon alltför inkapslade sätt att se den åldrande Selma Lagerlöf kan jag inte annat än beundra merparten av hans tolkningar. Han presenterar också mycket prestigelöst en rad andra lagerlöfsforskares uppslag och idéer, bl. a. Vivi Edström och Birgitta Holm. Kjell Wahlström och Ulla Brita Lagerroth hör också till hans inspiratörer.

Det är dessutom få forskare förunnat att på ett så smidigt och lustfullt språk röra sig över ett så rikt och spännande associationsfält. Henrik Wivels Lagerlöfsbok är viktig inte minst för dagens kvinnolitteraturforskning. Den borde översättas.

Ulla Torpe

Gripsholms restaurering

Lars Ljungström: ... *aendnu gamblare*. Fredrik Lilljekvists restaurering av Gripsholms slott och 1890-talets restaureringsdebatt (Södermanlands museum, Nyköping — Gripsholmsföreningen, Mariefred. Sörm-ländska handlingar 45. Nyköping 1987 278 s. personreg.).

Att Sveriges historia är dess konungars har varit en historisk sanning av mindre oppor-tunt slag under ett par årtionden. Som ett återfall i artonhundratalsromantikens före-ställningar om folkets roll i världshistorien sköts personligheten åt sidan: massan, aldrig den enskilda människan, utgjorde historiens dynamo.

Gripsholm är på många sätt det främsta monumentet i Sverige över individens betydelse för utvecklingen. I själva slottets murar förnimms konungar och stormän, i salarna och på folkhögskolan hänger de kungliga pa-radtavlorna och de många bemärkta svenskar som är representerade i Statens porträttsam-ling.

Att Gripsholm duger som underlag för ett viktigt kapitel i svensk restaureringshistoria,

där just de enskilda personerna träder fram som urskiljbara agerande, har Lars Ljung-ström visat i sin väl dokumenterade och ele-gant skrivna avhandling om Gripsholmsre-staureringen på 1890-talet och den livliga debatt som åtgärderna gav upphov till. Som sig bör är arbetet väl illustrerat med instruktiva ritningar och äldre fotografier som gör det lätt att följa framställningen.

Avhandlingen är uppdelad i en genomgång av vad som skedde under Gustaf Upmarks d.ä:s och Fredrik Lilljekvists restaurering 1892–99 samt en idéhistoriskt präglad översikt. Den förra som detaljerat skildrar de yttre händelserna och ger en rum-för-rumre-dogörelse skall här inte närmare beröras. In-tressantare är Gripsholmsrestaureringen som konsthistoriskt tidsfenomen. Den kom ju att bli katalysator för den största restaurerings-debatten någonsin i Sverige. Som sådan utgör den en brygga mellan den normativa restau-reringsideologien och en ny syn efter 1900 på byggnaden som historiskt-estetiskt fenomen.

Den normativa stilriktningen hade utkris-talliserat sig som en reaktion på de starka tendenser till stilblandning som förordades av vissa arkitekter. Man skulle enligt dessa inte gå efter en kanon, utan låta behovet alstra form och dekor. Svagheten låg i att man, trots allt, ändå måste använda sig av ett hi-storiskt formspråk, eftersom tiden inte för-mått alstra en ny huvudstil.

Även den organiska riktningens fiender, som föredrog en stilhistorisk korrekt behand-ling, skulle ta större intryck av funktionsidea-len än man öppet gick med på. Den norma-tiva eklekticismens främste arkitekt i Sverige var Helgo Zettervall, båda vad gällde nybygg-nader och restaureringar. Mera konsekvent än E.-E. Viollet-le-Duc och G. G. Scott ge-nomdrev han utan känsla för den historiska dimensionen, ett renodlande av idéen att en äldre byggnad skulle uppvisa den gestalt som den en gång haft utan stilvidriga tillägg. Då ytterst få av de större byggnadsverken helt genomförts i en enhetlig "stil" tvingades man radikaliserat sin föreställning med det inte oväsentliga tillägget att en historisk byggnad borde återställas "till en helhet, sådan den måhända aldrig på en gång har ägt, men som den vid någon viss tidpunkt har kunnat och bort äga, om den blifvit fullföljd i sin egen stil", som Zettervall översatte Viollet-le-Ducs text. Ljungström biter sig här olyckligt fast i tanken att Zettervall ställde sig "i den platonska idealismens tradition". Någon filo-sofisk anknytning torde aldrig ha föresvävat Zettervall. Den normativa skolans strävan-den, som de kom till uttryck, för snarare tan-

karna till artonhundredalets ingenjörskonst med dess naturliga krav på precision, symmetri och upprepning som estetisk följdfenomen. Dock bör det påpekas att Zettersvall som överintendent var för att Adelcrantz' operahus räddades och direkt motarbetade de senare kungamördarna vid Gustav Adolfs torg.

Den riktning Zettersvall företrädde var dock vid fullt liv hela nittioåret med Carl Möller som fullföljare. Kristine kyrka i Falun, färdig först 1906, blev riktningens sista manifestation i Sverige, trots att Gripsholmsdebatten visat mot en omorientering i enlighet med de italienska principer för restaurering av historiska byggnader som fått ett genombrott på kontinenten.

Mycket kunde således tyda på en förändring redan på nittioåret mot större pietet och starkare inriktning på det historiskt värdefulla i varje byggnad, framför skolmästaraktig korrigering av historien. Ändå skedde inte detta. Ljungström lägger stor vikt vid teckningen av bakgrunden och ett förlopp som ledde till att den patriotiska manifestationen sakta sjönk ihop: när restaureringen avslutades 1899 röntes den inte någon större uppmärksamhet. Hur gick det så på mindre än tio år?

Utgångspunkten för restaureringen var den vanliga. Sedan arbetena på Kalmar slott genomförts 1881–91 efter ritningar av Zettersvall och Möller var det självklart att även Gripsholm skulle svaras upp. Metoden blev till en början den ovan angivna, även om Zettersvall inte direkt hade med denna restaurering att göra. Redan 1887 ställde Lilljekvist ut sina första restaureringsplaner på Konstakademiens elevutställning, efter att ha mätt upp delar av slottet de två föregående somrarna på uppdrag av Upmark. Primus motor var således denna gång ingen av de vanliga restaureringsarkitekterna, utan chefen för Nationalmuseum. Restaureringen som helhet bedömer Ljungström som ett gemensamt arbete. Åran bör dock fördelas så att den unge Lilljekvist mera var ett redskap, om än flitigt och uppslagsrikt, medan Upmark framstår som den egentlige ledaren. Ingen av dem hade något annat att falla tillbaka på i restaureringshänseende än den Zettersvallska doktrinen på gott och ont. De italienska idéerna synes inte ha varit kända. Ljungström förutsätter snarare bekantskap med de svärmiska tankar som John Ruskin stod för. Oavsett hur mycket man var insatt i de engelska föreställningarna blev dock hela restaureringen en halvmesyr. Mot bakgrund av att det var just Upmark som i det ofta citerade föredra-

get "Stilenlighetens faror" gav det intellektuella underlaget för det generalangrepp på artonhundredatalseklekticismen, som skulle nå sin ännu levande höjdpunkt i gotikhatet, är det egendomligt att Upmark inte förmådde leda arbetet efter sina nya tankegångar.

Förklaringen till att det bara blev ett halvt steg framåt torde åter vara av personlig art: Upmark var museiman och debattör, inte pragmatiker. Dessutom blev han i viss mån förblindad av sin ambition att omvandla Gripsholm till en stilepokernas och porträttens museum. Han var således å andra sidan mera mottaglig för argument än en fullfjädrad restaurator med lång erfarenhet skulle ha varit. Ljungström skildrar också Gripsholmsrestaureringen som ett isolat, utan anknytning till nya idéer utomlands och utan konsekvent ledning. Bland de många inläggen under och efter den egentliga Gripsholmsdebatten 1892–93 är det tidigare egentligen bara Verner von Heidenstams poetiska utbrott i "Modern barbarism" 1893 som uppmärksammas.

Lilljekvist arbetade till en början vidare i Zettersvalls anda, men med successiva, allt mindre förändringar i normativ riktning mera efter ett friare associerande. Samma collagemetod skulle senare de nationalromantiska arkitekterna använda sig av i sina nyskapelser. Som restaurator blev Lilljekvist mera skapande, än normativt operosonlig visavi monumentet. Medan man sålunda sparade mera än man tänkt sig på skisstadiet, nyritade Lilljekvist dock dekorativa inslag, ofta efter rena förlagor, som Ljungström visat samt kompletta "stilinteriörer", också de kombinerade med bevarade äldre inslag.

Slutinttrycket blev emellertid att inte en fläck lämnats obearbetad – och all autenticitet därmed förskingrad. Senare skulle resultatet delvis omintetgöras av en ny smakrestaurering som denna gång riktade sig mot Lilljekvists insatser! Även om Gripsholmsrestaureringen inte blev det radikala brott med Zettersvalltraditionen som de upplysta, men säkert inte etablissemangen, önskat lede bråket fram till något helt nytt.

1897 avlade Johnny Roosval och Sigurd Curman studentexamen på Norra Latin i Stockholm. De tog tidigt intryck av tidens nationella strävanden; för båda var den nit-tionalismen inom svensk litteratur en levande näring. Samma år efterträdde Zettersvall som överintendent av A. T. Gellerstedt som hade en helt annan inställning till äldre svensk arkitektur. Till dem som tagit intryck av hans arkitekturundervisning hörde Möller, som blev överintendent 1904. Möller hade suttit

med i den restaureringskommitté som Konstakademien tillsatt vid sekelskiftet. Till hans förtjänster hörde en följsamhet inför tidens smakväxlingar som den ampre Zettervall saknat. Trots sin egen förankring i den Zettervallska doktrinen lät han knyta den unge Curman, som lanserat de nya kontinentala idéerna, till restaureringen av Strängnäs domkyrka 1907–10. Även denna gång stod Lilljekvist som arkitekt, uppenbarligen ett lika opersonligt verktyg som under det tidigare samarbetet med Upmark.

Till skillnad från intendenten på Nationalmuseum hade Curman en bredare utbildning som naturvetare och arkitekt innan han 1912 disputerade för Roosval i konsthistoria. I motsats till nittioalets många kombattanter – alla redovisade av Ljungström – hade Curman också en internationell skolning. Främst var det under sina år i Italien han tillägnade sig den historiserande syn som så väl sammanföll med nittioalets ideal. Autenticitet – äkta eller falsk! – blev nu ledstjärnan.

Möllers koncilians och Curmans omfattande utbildning och personliga känsla för det historiskt sanna och sköna när han ställdes inför praktiska arbetssituationer ledde åter till en personligheternas insats i utvecklingen. Att tidsandan på åttiotalet var för Zettervall, men tjugo år senare för Curman, gör inte nittioalet och Gripsholmsrestaureeringens idag diskutabla resultat mindre intressanta. Säkert var Gripsholmsdebatten en förutsättning för att den doktrin som Curman gjort sig till talesman för så snabbt accepterades.

Krister Malmström

Brev kring ett kvinnoliv

Att läsa andra människors brev anses förkastligt, men som arkivarie och ordnare av privatarkiv lär man sig att sätta sig över denna moralregel. När det gäller brev som är mer än 100 år gamla och dessutom utgivna av en släkting, får väl regeln anses ha upphört att gälla.

Med stort nöje har jag återupplivat minnena av förtjusningen från mina första yrkeserfarenheter, för ca 25 år sedan, då jag vid genomläsningen av helt okända människors brev kom dem nära in på livet, lärde känna dem som gamla vänner och deltog i deras liv med dess sorger, bekymmer och glädjeämnen för länge sedan.

Sonja Bratt ger i boken *Aurore Strandberg, 1818–1903, brev kring ett kvinnoliv*

(Stockholm 1987, ill., person- och ortregister) en fin tids- och miljöskildring av en borgerlig familj på 1880-talet. Huvudpersonen Aurore Strandberg, född Palm, var gift med författaren Carl Wilhelm August Strandberg, mera känd för oss under författarsignaturen Talis Qualis. Boken är ingen traditionell brevutgåva, dvs. en brevväxling mellan två personer eller alla brev, man funnit, som skrivits av en person till många andra, utan snarare en levnadsskildring av Aurore med stöd av långa citat ur brev till och från henne, hennes syskon, barn och andra anhöriga. Det är brev från människor som står varandra nära och som har behov av att anförtra sig och meddela sig med varandra. Aurore Strandberg är visserligen huvudperson och utgångspunkt men bokens uppläggning ger oss lika mycket inblickar i de andras liv och tankar.

Boken är uppbyggd i tematiska kapitel som: Aurore. Barndom och ungdom. Skalden Talis Qualis. Sjukdomar, behandlingar och kurer. Sommarliv, familjeliv, släktingar. Ekonomi, försörjning. Kvinnorätt, samhälle, litteratur. Detta splittrar helhetsbilden av Aurore men gör i stället skildringen mera livfull och omväxlande.

Det är före telefonens tidevarv och man skrev långa brev till varandra, ofta och om stort och smått. Förekomsten av tjänstefolk gav dem också tid att ägna sig åt brevskrivning. När man bodde långt ifrån varann och träffades sällan var det också ett sätt att umgås och dela varandras liv. Man skriver om vardagen, om sig själv och andra. Det är mest släktens kvinnors brev vi får ta del av och det är kvinnors liv och värld som skildras.

Det finns alltför lite material publicerat, som ger oss den direkta inblicken och närvarokänslan i denna värld och vi har all anledning att vara Sonja Bratt – Carl Wilhelm August Strandbergs brorsons dotterdotter – tacksamma för att hon lyft fram breven och gett oss tillfälle att ta del i dessa människors värld, känslor och liv. – Boken har försetts med släkttabläer, namn och ortregister, vilket ytterligare ökar dess värde.

Bodil Ulate Segura

Almqvist och de visuella konstarterna

Cecilia Sidenblad: *Ty så roar mig att måla C. J. L. Almqvist och de visuella konstarterna* (Värnamo 1987, 173 s., personreg.).

Ett välkänt citat ur pjäsen Ramido Marinisco – ”Så jag målar, donna Bianca, ty så roar mig att måla” – har gett titelrubriken till Cecilia Sidenbladhs avhandling, nyligen ventilerad vid Uppsala Universitet. Ämnet

är litteraturhistoria men greppet är uttalat tvärvetenskapligt och författarinnans utgångspunkt det romantiska allkonstverket som det tar sig uttryck i Carl Jonas Love Almqvists (1793–1866) författarskap. Anslaget är ambitiöst och man hälsar ju tack-samt varje bidrag till rivandet av konstlade skrank mellan de humanistiska disciplinerna. Dock är det ett ämne som tenderar att svälla i olika riktningar, varför förf. fått begränsa sitt studium till åtta av Almqvists litterära verk, representerande olika perioder och genrer i hans författarskap. Boken, vars enda färgbild är omslagets "Kvinna i morgonsol" – här kraftigt beskuren, vilket inte uppges – av den tyske romantikern Caspar David Friedrich, är rikligt illustrerad med bildkonst och konstbilder från de mest skilda områden: svenskt och utländskt måleri, grafik i alla slags tekniker, skulpturer, inredningsdetaljer, scenbildsskisser och teckningar, alltifrån antika porträttbyster och medeltida altarskåp till Eugène Delacroix och danskt guldålders-måleri.

De åtta verk förf. valt ut är, förutom några Songes, romanerna Hermitaget, Hinden (egentligen ett slags ramberättelse till Törnrosens bok) och Gabriële Mimanso, novellen Målaren, sagocykeln Sviavigamal samt dramerna Amorina och Ramido Marinesco, om-spännande en tidrymd av nära 30 år (1821–1849). Materialet är klart och överskådligt disponerat. I det första kapitlet tecknas bilden av Almqvist som ett mångsidigt barn av sin tid, dvs. romantiken, som i sin diktning låter transformera såväl synintryck från bildkonstens och teaterns värld som musik- och färgupplevelser till textliga "bilder". Författarinnan skiljer mellan s. k. ikoniska projiceringar och ekfraser – bäggedera finns hos Almqvist, ibland kombinerade – det förra innebärande att diktaren på ett medvetet sätt använder "bilder" i texten, t. ex. konstverk eller ikonografiskt välkända motiv eller helt enkelt beskriver en scen på ett uttalat bildmässigt, "målande" sätt. Ekfras däremot (det grek. ekphrasis användes som teoretiskt begrepp redan under antiken) betecknar inom modern textforskning, om jag uppfattat det rätt, en litterär beskrivning av ett enskilt konstverk, som går att identifiera. Almqvist tänker i bilder, gärna dramatiska sådana, och han använder ofta teatern som metafor. Han var ju musikaliskt begåvad och teaterengagerad, verksam både som kompositör och dramaturg; allkonstverket opera borde som konstform ha passat honom väl, och han hade också, får vi veta, planer på att själv skriva operalibretti.

Kapitlet Två konstnärsskildringar berör Almqvists syn på konstnärens uppgift och samhälleliga roll såsom den avspeglas i hans teckning av dels Don Juan-gestalten i Ramido Marinesco, dels den äldre Elias i Målaren, i det ena fallet ett aristokratiskt-elitistiskt ideal, hemmahörande i romantiken med dess genidyran, i det andra ett folkligt-demokratiskt som mera pekar framåt, mot realismens syn: ingenting ur verkligheten anses olämpligt eller alltför trivialt för konstnärlig behandling. I kap. om Hermitaget tas upp olika aspekter på färgsynestesier hos Almqvist, hans användning av färgsymbolik och förhållande till Goethe, vars färglära han med all sannolikhet kände till. Här berörs också det starkt teatraliska draget i både rörelsemoment och optiska fenomen, något som förf. härleder ur påverkan från den då hypermoderna franska dioramatekniken. Detta tema vidareutvecklas, våltaligt och övertygande, i slutkapitlet om Gabriële Mimanso.

Ytterligare ett samtida fenomen ifrån teaterns utmarker påtalas som inspirationskälla i kap. Hinden, nämligen de tableaux vivants eller "attityder", dvs. sceniskt-plastiska framställningar av kända konstverk, som Henriette Hendel-Schütz m. fl. turnerade med i Europa, en genre som blev ytterst populär i kulturella kretsar på 1820-talet även i Stockholm och Uppsala. Därutöver har Almqvist för olika klassiska gestalter och situationer ofta hämtat inspiration från antik skulptur, vilket väl inte är vare sig originellt eller överraskande. Man kan inte ta miste på författarinnans förtjusning när hon i Lusthuset i Amorina, som gett kapitlet dess namn får demonstrera ett riktigt praktexempel på ekfras, nämligen "Vilan på flykten till Egypten" av Rembrandt-eleven Ferdinand Bol, en målning som i litografisk återgivning bevisligen fanns i familjen Almqvists ägo. I Amorina återfinns den som väggdekoration i nämnda lusthus, ett alls inte ovanligt motiv men med vissa karakteristika som gör resonemanget troligt.

Vad gäller inspirationskällor, slutligen, till den fornnordiska Sviavigamal framhålls Carl Wahlboms teckningar samt den s. k. Odenfriesen, föreställande Asarnas intåg i Sverige och komponerad 1829 av Hjalmar Mörner för Röda salongen i Rosendals slott på Djurgården. Förebilden är särskilt intressant som Almqvist tidigare med beundran kommenterat densamma (i novellen Målaren), men förf. framhåller påpassligt en avgörande skillnad: klassicisten Mörners fornnordiska scener saknar det som är mest karakteristiskt

för romantikern Almqvists götiska vision, nämligen landskapsskildringen.

Man kan ha en del invändningar mot denna trots allt originella och ambitiösa bok, alltifrån påpekanden av enkla fel och missförstånd till grava brister och diskutabla slutledningar. Exempel på sakfel är påståendet att Pehr (felstavat!) Hilleström brukade göra dekorationer till Gustaf III:s historiska pjäser. Hilleström har, i efterhand, återgivit scener ur diverse samtida skådespel men vederligen inte själv verkat som scenograf. Ett annat exempel är kommentaren (s. 44) till omslagsbilden; på varje fullodig reproduktion av Friedrichs målning framgår tydligt att solen just stiger upp bakom fondens bergskam och alltså inte befinner sig i jämnhöjd med den bortvända kvinnans huvud utan – vilket är änmer "romantiskt" – vid hennes hjärta. Till missförstånden räknar jag ett Almqvistcitat i förordet – "Målen, sjungen, skriven allt, allt – blott, blott – icke *tråkigt*" – vilket förf. tolkar som att skapelseprocessen bör vara lustbetonad. I själva verket är det naturligtvis inte *konstnärens* känslor som här åsyftas utan mottagaren/konsumentens! Ett slags missförstånd är väl också tolkningen av Delacroix' målning "Friheten på barrikaderna", som förf. hänför till kategorin konstverk, där i jämställdhetens namn kvinnor kämpar sida vid sida med männen. Den barbröstade kvinnan, som med trikoloren i hand anför massorna är förvisso ingen "barfota arbetarkvinna" (s. 139) utan en allegorisk gestalt, som de "verkliga" figurerna på målningen helt följdriktigt ser förbi eller rakt igenom; tavlans kompletta franska titel är för övrigt (ung.) "Den 28 juli: La Liberté i spetsen för folket". I samma kapitel, bokens sista och enligt min mening bästa, skildras också en ytterst dramatisk förlisningsscen ur romanen Gabriële Mimanso, vars förebild förf. söker hos den engelske konstnären William Turner. Personligen associerar jag snarare till fransmannen Théodore Géricaults målning "Medusas flotte", men det är inte det, som är den springande punkten – det finns gott om skeppsbrottsframställningar i romantikens konst – utan författarinnans övertygelse att det *måste* föreligga visuellt påverkan bakom ett visuellt övertygande litterärt verk. På många ställen i avhandlingen framkommer detta, och jag anser det vara en grov underskattning av diktarens skapande fantasi, särskilt som förf. tydligt menar att inte ens bildens art eller kvalitet skulle ha någon avgörande betydelse: "En svartvit bild som författaren har framför ögonen när han 1841 sitter vid sitt skrivbord i Stockholm och

skriver romanen Gabriële Mimanso är förmodligen viktigare än den största målning han sett ett år tidigare på Versailles" (s. 143).

Jag tror precis tvärtom: en konstnär har större förutsättningar att i fantasin framkalla och med penna eller pensel framställa en upplevelse som just genom att den enbart existerar i hans minne eller fantasi är utan begränsningar. Av samma skäl tror jag inte heller att "[...] det snabbt ökande bildutbudet under början av 1800-talet ... fick Almqvist och andra författare att tänka i bilder [...] och [...] på sikt medförde att hela folkets fantasi utvecklades mot det visuella" (s. 21). Det är lika orimligt som att hävda att människor efter Gutenberg's uppfinning började tänka i bokstäver. Däremot ansluter jag mig helt till författarinnans åsikt att teaterföreställningar, framför allt vad han kunnat se under sin Parisvistelse, betytt oerhört mycket för Almqvists bildspråk, men som *direkt* fysisk, rumslig och koloristisk upplevelse, absolut inte i form av platta, svartvita litografier eller usla återgivningar i diverse tidskrifter och magasin.

Sammanfattningsvis anser jag att förf. gjort en vetenskaplig insats, när hon dragit in fransk avantgardistisk teaterkonst i diskussionen om svensk romantik, ett alltsedan Gösta M. Bergmans tid föga bearbetat forskningsfält. Vad man skulle önska är en betydligt större fördjupning i det teaterhistoriska materialet, som ju egentligen bara ligger och väntar på Drottningholms teatermuseum. Dessutom saknar jag i källförteckningen Gösta M. Bergmans postumt utgivna "Lighting in the Theatre" (1977) liksom Per Bjurströms "Teaterdekoration i Sverige" och "Kungliga teaterns repertoar 1773–1973". Efter det att avh. gått i tryck har åtminstone två för ämnesområdet viktiga verk utkommit: Bo Grandiens "Rönndruvans glöd" och Inga Lewenhaupts avhandling om skådespelerskan Signe Hebbe. Jag skulle också vilja efterlysa Denis Diderots konstkritiska skrifter; förf. nämner bland viktiga äldre teoretiker både Wackenroder, Schlegel och Lessing men endast i förbigående Diderot, vars moralistiska konstuppfattning Almqvist ändå tycks ha delat. Det är ett svårt ämne författarinnan förelagt sig, åtskilligt förblir hypotetiskt och är, som det också påpekas, "lätt att motsäga, som alla jämförelser mellan ord och bild".

Eva Sundler Malmnäs

Arméofficerare under omorganisation (1860–1920)

Åke Bernström: *Officerskår i förvandling. Den svenska arméofficerskårens rekrytering, utbildning och tjänstgöringsförhållanden från 1860-talet fram till 1920* (Akad. avh. Stockholm 1988, VI+370 s; ej personreg.).

Förutvarande översten Åke Bernströms doktorsavhandling innehåller två större avsnitt. I det första behandlas rekrytering och befordran av officerare, medan det andra gäller utbildningen till officer samt officerares vidareutbildning vid de militära högskolorna.

I avsnittet om rekrytering och befordran visar Bernström, hur regementschefernas inflytande över officersrekryteringen, som vid periodens början var mycket stort, efterhand begränsades. Han undersöker också officerskårens personaltillförsel ur kvantitativ synvinkel. Fram till sekelskiftet förelåg vid de flesta förband en överrekrytering, som gjorde att nyblivna officerare kunde få vänta i flera år på att få lön på stat. Genom de stora statökningarna efter 1901 uppstod i stället betydande vakanser, som dock fylldes vid införandet av 1914 års ännu mer personalkrävande härordning; de vakanser som då uppstod kunde ej täckas.

Officerskårens kvalitativa rekrytering undersöks genom en jämförelse mellan studentbetygen för officersaspiranter och dem för samtliga studenter. Undersökningen visar, att de blivande officerarnas betygsnivå omkring 1880 låg något under övriga studenter. Den höjdes dock fortlöpande och låg vid första världskrigets inledning något över genomsnittet, trots det ökade rekryteringsbehovet. Andelen abiturienter med intresse för officersbanan låg fr. o. m. 1890-talets början vid 10–15%, med ännu högre siffror vissa år (1915: 19,2%). Vid 1910-talets slut var emellertid rekryteringen såväl kvantitativt som kvalitativt otillfredsställande (andelen abiturienter med intresse för officersbanan 1919: 3,3%). Bernströms analys är intressant att ställa mot liknande undersökningar avseende 1940-talets slut och åren kring 1960; de officerare som då tillsfördes armén låg i betyghänseende klart under genomsnittet. Bernström godtar användandet av gruppens betygsnivå som ett ungefärligt mått på dess intellektuella standard.

Skiftningarna i antalsmässigt och kvalitativt rekryteringsutfall kopplas dels till förändringar i officerskårens materiella villkor, dels till krigsmaktens ändrade ställning i det allmänna medvetandet. Resonemanget förefaller rimligt.

Sambandet mellan socialt ursprung och militär karriär vid befordran till majors grad eller högre undersöks också. Bernström menar att befordringar, där officerare med högre social bakgrund gynnats, i huvudsak ägt rum före år 1900. Den ännu vid periodens slut stora andelen adelsmän i högre grader skulle snarast avspegla ett äldre rekryteringsläge. Här tycker jag inte att Bernström övertygat helt. Det hade varit befogat med en mer ingående analys, t. ex. en s. k. kohortundersökning av vissa krigsskoleårgångar. Man kan också ifrågasätta relevansen i att, med en så sen undersökningsperiod, huvudsakligen rikta in analysen på förhållandet mellan adel och ofrälse. En indelning efter fädernas yrken skulle varit svårare att hantera än den formellt sett tydliga skillnaden mellan frälse och ofrälse, men mer relevant för perioden.

Tydligt är ändå, att de socioekonomiska hindren för den som väl kommit in på officersbanan var mindre än dem, som helt uteslängde de flesta ynglingar från en sådan karriär: kravet på studentexamen, de stora utgifterna under krigsskoletiden, de dåliga ekonomiska villkoren i lägre grader och kravet, som visserligen försvagades, att på förhand godtas av någon regementschef.

Bernström analyserar också de ändrade principerna för befordran av officerare. Huvudtendensen är att ancienniteten försvagas som befodringsgrund till förmån för visad duglighet. Samtidigt utjämnades befodringsförhållandena mellan olika förband inom truppslagen, och regementschefernas inflytande försvagades till förmån för de högre chefernas. Generalstabstjänst och militär högskoleutbildning tillmättes allt större vikt. En undersökning av sambandet mellan studentbetyg, framgång på krigsskolan och militär karriär visar att en korrelation fanns, dock långt ifrån absolut.

Bokens andra huvudavsnitt, om officerarnas utbildning, innehåller inte lika intressanta resultat som det första. Historikern Bernström har här fallit till föga inför yrkesofficern Bernströms intresse för officersutbildningens olika aspekter. Ur historievetenskaplig synvinkel är framställningen onödigt utförlig; en fullt så stor detaljrikedom hade inte behövts för att åskådliggöra förändringarna mot en mer praktisk utbildning, där allt större vikt lades vid trupptjänst och fältövningar. Förändringarna sammanhänger med den förlängning av de värnpliktigas övningsstid, som efter 1901 gjorde officersyrket till en helårssyssla. Bernström kan också visa hur man nära följde utvecklingen vid motsvarande skolor i Tyskland, särskilt Preussen – ett

exempel på den dåtida officerskårens tyskorientering.

Föreliggande studie lämnar samhällets civila sektor väl mycket åsido. Inte bara samhällsförändringarna i stort, utan även försvarspolitiken, är alltför litet beaktade, vilket påverkat undersökningens resultat. Bernström har t.ex. inte kunnat klarlägga, varför reformeringen av beföringssväsendet "kom sent igång" (s. 313), dvs. vid 1800-talets slut, trots att bristerna var gamla. Det skulle dock ligga nära till hands att söka förklaringar i förändringen av samhällets sociala uppbyggnad, i den starkare oppositionen mot de statsbärande grupperna och i allmänna tendenser inom samhällets organisationsformer, belysta inom byråkratiforskningen.

Det kunde också varit givande om Bernström ytterligare bearbetat temana om kårens tjänstgöringsförhållanden och ställning i samhället — båda berörs vid en intressant undersökning av officerarnas bisysslor och deras yrkesval efter avslutad militär karriär (s. 123 ff). Det finns spännande uppslag, som inte utvecklas: arméns användande vid oroligheter och strejker (s. 190) och den försvarsfientliga propagandans spridning inom försvaret (jfr s. 88). Något som inte alls omtalas är den inflammerade debatt om militärt maktmissbruk som ledde till att en särskild justitieombudsman för militära ärenden — militieombudsmannen (MO) — tillsattes 1915.¹

Bernström menar att "intresset från politikernas sida i de frågor som jag tagit upp var förhållandevis ringa". Som aktörer bakom reformerna ser han främst "ett antal officerare, huvudsakligen tillhörande generalstaben" (s. 309, jfr 17 f). Först 1891, uppger Bernström, kom officersrekryteringen och arméns beföringssystem att behandlas av riksdagen (s. 54, 172, 180, 310). Han har dock inte närmare undersökt beslutsprocesserna och har knappast tillräckliga belägg för sin tes om arméofficerarna som pådrivare; bland dem fanns uppenbarligen också konserverande krafter.

Beskrivningen av riksdagens roll bör nyanteras och kompletteras. Debatter om officerskårens rekrytering, utbildning eller beföringssförhållanden kan beläggas i riksdagsprotokollen ända sedan 1660 års höstriksdag. Inskränker man sig till tiden efter 1809, vilket ju är rimligt i detta sammanhang, finner man att dessa frågor behandlats vid ett flertal riksdagar. Särskild intresse rönt länge krigsakademien på Karlberg och den roll akademien borde spela (eller inte spela) i officersutbildningen. Problemet uppmärksammades mest

inom adeln (första gången 1823), med dess starka inslag av aktiva och förutvarande officerare, men motioner väcktes också inom bondeståndet (1850/51, 1853/54) och borgarståndet (1856/58, 1862/63). Vid riksdagen 1840/41 förenade sig ständerna i en anhållan om omorganisation av krigsakademien. En förnyad framställan, som gjordes 1859/60 (11 aug. 1860), är en del av bakgrunden till 1861 års lantförsvarskommittés förslag i frågan.² Riksståndens framställan återopas naturligtvis i kommitténs betänkande 1862, som anslöt sig till de framförda önskemålen om omändning av officersutbildningen. Hos Bernström framstår dock den huvudsakligen av officerare sammansatta kommittén som själva upphovet till reformen (s. 51). Ständernas framställning 1860 nämns i förbigående, utan att dess sammanhang med lantförsvarskommitténs uppdrag och betänkande framgår (s. 223).

Efter krigsakademins omorganisation 1863–66 tycks officerskårens rekrytering, utbildning och karriärbetingelser för en tid ha försvunnit från riksdagens dagordning. Utbildningsfrågan togs emellertid upp i andra kammaren 1880, då kyrkoherden Ewald Åkeson Lundegård förgäves motionerade om krav på studentexamen före antagning till officersaspirant. I debatten deltog framträdande politiker som Carl Ifvarsson och S A Hedlund.

1891 väckte så skolföreståndaren Johan Nydahl frågorna om breddad officersrekrytering och om förändring av beföringssystemet. Under återstoden av Bernströms undersökningsperiod uppmärksammades officerskårens utveckling vid flera tillfällen i riksdagen, vilket också framgår av hans redogörelse. Inte minst verksamma var före detta officerare med liberal åskådning, som försäkringsdirektörerna Sven Palme och Edvard Wavrinsky. Även ledande politiker med civil bakgrund, särskilt liberaler som Adolf Hedin och David Bergström, engagerade sig i frågorna.

I ett fall övervärderar Bernström riksdagens insats. Nydahls motion i andra kammaren 1891 om breddad officersrekrytering fick

¹ Rolf Nygren: Disciplin, kritikkraft och rättssäkerhet. Studier kring militieombudsmannaämbetets (MO) doktrin- och tillkomsthistoria 1901–1915 (1977).

² Sigvard Ekstrand: Kungl. krigsakademiens och Kungl. krigsskolans historia 1792–1936 (1937), s. 63, 65, uppger felaktigt att ständerna även 1847 framfört önskemål om omorganisation av krigsakademien.

en välvillig utskottsbehandling, och utskottsutlåtandet antogs av kammaren. Emellertid föll förslaget i första kammaren — vilket har undgått Bernström — sedan generalmajoren Oscar Björnstrjerna talat emot det ("Jag kan icke dela motionärens åsikt — — — få länder lära kunna framte en så utmärkt officerskår som den vi hava"). En strax därpå utfärdad kungörelse i ämnet kan därför inte "ses som ett svar på riksdagens framställning" (s. 55); någon sådan hade ju inte avlåtits.

Ake Bernströms bok innehåller således intressanta rön om den svenska arméofficerskåren under årtiondena kring sekelskiftet; en svaghet är att utom militära förhållanden inte beaktats tillräckligt. Från personhistorisk synpunkt är boken något svåränvänd, eftersom den saknar personregister. Namn överflödar inte heller i framställningen, även om vissa kända officerare, som Lars Tingsten, Carl Otto Nordensvan och Gustaf Uggle, får sin verksamhet belyst. Avhandlingen har en del formella brister, t.ex. vad gäller överensstämmelsen mellan notapparat och litteraturförteckning, men är skriven på en klar och tydlig svenska.

Björn Asker

100 års litteraturkritik

Per Rydén: *Domedagar. Svensk litteraturkritik efter 1880* (Lund 1987, 583 s.).

"Kritiken var en livsfarlig parasit, torrt intellektuell och oförmögen till eget skapande".

Orden är Artur Lundkvists från en intervju 1984 där han ser tillbaka på debatten på 1940-talet. Lundkvist hade då medverkat i den debatt som sattes i gång av dem som hyllade den Croceinspirerade stilistikerskolan och som krävde större uppmärksamhet för ett verks strukturella helhet och en satsning på välutbildade yrkeskritiker. Lundkvist höjde sin röst för att betona att den akademiskt präglade stilanalysen, som Croceskolan förespråkade, inte nödvändigtvis var allena saliggörande. Själv räknade han sig som autodidakt och såg en fara i att t.ex. 30-talets proletärförfattare skulle analyseras av enbart akademiskt skolade kritiker.

En senare generations kritiker, Karl Erik Lagerlöf, har understrukit kritikerns roll som samtidshistoriker

... "det är hans uppgift att söka det essentiella i tidens förändringar och att underordna det han ser under ett större perspektiv. Kritikern är moralist. När han tar ställning till ett författarskap tar han, positivt eller negativt, ställning till ett sätt att leva och fungera i gemenskapen"

Ovanstående är exempel på hur kritikernas uppgift och betydelse analyserats och värderats. Med all rätt, eftersom kritikerns makt kan vara stor. Makten överskattas dock tidvis och kanske är den kritiker som, likt Klara Johanson, minst bekymrar sig om sin samtida betydelse, den som har störst betydelse för eftervärlden.

Domedagar är en imponerande översikt över den moderna svenska litteraturkritiken, över 100 års ställningstaganden till svensk skönlitteratur i dagspress, i första hand stockholmstidningar. Det är ett jättelikt material. Omkring hundra tusen recensioner är bearbetade. Det är naturligt att huvuddragen har fixerats i kvantitativa termer: antal recenserade böcker, avstånd mellan bokutgivning och recension, kritikerkårens storlek, tidningarnas antal osv.

Boken består av 27 separata, systematiskt och kronologiskt ordnade studier där hela den svenska kritikerverksamheten kartläggs från 1880, året för den moderna svenska litteraturens och också dagspressens genombrott och fram till 1980 med dess förändrade förutsättningar. Fackpress, tidskrifter, TV, radio, film och video finns i dag som konkurrerande medier.

Den första studien innehåller en redogörelse för hur man under de gångna 100 åren ställt sig till kritikerverksamheten och författaren visar hur kritik, som förutsättningslös granskning, levt sida vid sida med nedgörande bedömningar. Här finns en diskussion om själva definitionen av kritik och en översiktlig tillordning av material från Henrik Schück till Anders Olsson. I den avslutande studien summerar författaren sina rön. Genom att presentera ett antal kritikerporträtt ger han en sammanhängande exposé över den moderna litteraturkritikens historia.

De mellanliggande studierna ger läsarna en utmärkt bild av det litterära klimatet under åren, om de stora debatterna och de litterära fejderna, kritikerna i deras egenskap av diktarkritiker, publicistkritiker eller lärda kritiker.

Några kritiker är ingående presenterade. Författaren har lyft fram ett antal recensioner, som han finner strategiska, analyserat dem minutiöst och med dem som utgångspunkt format helpporträtt av några av de mest betydelsefulla litteraturkritikerna. Det är Carl David af Wirsén, Fredrik Böök, Anders Österling, Klara Johanson, Göran Palm och några till som på detta sätt hamnar i centrum. Fredrik Bööks recension av Pär Lagerkvists bok *Det eviga leendet* från 1920 förmedlar en bild av ett möte mellan en ledande diktare

och ledande kritiker och är en skildring av olika estetiska hållningar. Carl David af Wirséns recension av Strindbergs "Till Damas-kus" visar hur Strindberg, en av Wirséns huvudmotståndare blir den analyserade recensionens måltavla. Anders Österlings recension av Sten Selanders "En dag från 1931" visar en diktarkritikers arbetssätt. Österlings betydelse som just diktarkritiker har senare sammanfattats av Olof Lagercrantz: "han är den mycket insiktsfulle, kritikern med diktares kunskap, helt innanför sitt ämne och lugnt förtrogen både med hant-verkssidan av dikten och med den spontana ingivelsen" ... "Han är en introduktör som själv är en del av det han skriver om" (DN 18.11.1952)

I Domedagar tecknar författaren även pressens historia. Han preciserar hur och när litteraturkritiken finner sin form i dagstidningarna. Hur tidningarna växer fram och utvecklas och blir fler och fler, billigare och mer spridda och skapar underlag för en kår av yrkeskritiker. En del anges i tabellform, överskådligt och användbart särskilt för kommande forskare som vill ägna sig åt tidningarnas kulturmaterial. Inga tabeller från modern tid presenteras, vilket är synd och medför att det är svårt att skapa sig en helhetsbild. En förteckning över kritikerkåren finns, men tyvärr endast från åren 1891–1894.

Domedagar är ett storverk och kommer säkerligen få betydelse för kommande forskning. Texten är ibland tung och författaren onödigt mångordig, men verket skall ju inte läsas från pärm till pärm utan användas som ett standardverk för dem som vill skaffa sig information om svensk litteraturkritik under de senaste 100 åren.

Tulla Grünberger

Hjalmar Söderbergs författarliv

Bure Holmbäck: *Hjalmar Söderberg. Ett författarliv* (Stockholm 1988, 631 s., person-reg.)

Bo Bergman gav med Hjalmar Söderberg. Minnesteckning (1951) den första samlade bilden av vännens dikt och liv. Sedan dess har Söderbergs böcker varit föremål för ett antal monografiska studier, de grundläggande är Sten Reins Hjalmar Söderbergs Gertrud (1962) och Bure Holmbäcks Det lekfulla allvaret. En Hjalmar Söderbergstudie (1969). Båda dessa har också en biografisk inriktning. Efter att i mer än trettio år till och från ägnat sig åt forskning kring Hjalmar Söder-

berg ger Bure Holmbäck oss nu ett nytt porträtt i helfigur av författaren och människan.

Hjalmar Söderberg föddes på Östermalm i Stockholm den 2 juli 1869 som son till Emilia Theresia och Fredrik Söderberg. Fadern var tjänsteman vid Kammarkollegium. I hemmet fanns också den tre år äldre system Frida samt mormodern Hedvig Wiberg. Modern var "strängt religiös" (27), men det är ett faktum att sonen var mycket fäst vid henne. Att Hjalmar Söderbergs fritänkande hållning ingalunda var konfliktfri och lättvindig syns ju i hans skrifter, och det är naturligt att se förhållandet till modern som en viktig bakgrund.

Hjalmar Söderberg tog studenten vid Nora Latin. Ungdomsårens författare var framför andra Herman Bang och Georg Brandes samt Viktor Rydberg och August Strindberg. Efter studenten 1888 var han en tid anställd vid Generaltullstyrelsen. Ett par månader före examen hade han också debuterat med ett par dikter i familjetidningen Hemvännen, och 1889 publicerades novellen Skilda vägar i Dagens Nyheter och han fick sedan en del recensionsuppdrag där. Hösten 1890 påbörjade han studier i statskunskap och latin i Uppsala, men avbröt studierna redan efter en termin. Sedan han förgäves sökt fast anställning vid Dagens Nyheter antog han en tjänst i december 1891 i Kristianstad vid Nyaste Kristianstadsbladet och där blev han kvar ett halvår. Under de följande åren blev han en allt flitigare medarbetare i tidningar och tidsskrifter och 1895 kom debutboken Förvillelser. Från och med 1897 var han anställd på Svenska Dagbladet som journalist och kulturmedarbetare. Hans litteratur- och teaterkritik under andra hälften av 90-talet har av många framhållits som särskilt värdefull. Åren på Svenska Dagbladet gav också den inspirerande kontakten med Oscar Levantin.

1899 ingick Hjalmar Söderberg äktenskap med Märta Abenius och paret fick i ganska snabb följd tre barn. Hustrun var dotter till en grosshandlare, men välståndet var inte så gediget och det blev inget av det ekonomiska stöd Söderberg hoppats på. Ekonomiska bekymmer och hustruns tilltagande ohälsa kom att prägla äktenskapet och omöjliggjorde långa tider hans skrivande. Åren 1902 till 1906 utspelades den kärlekshistoria som är bakgrunden till skådespelet Gertrud och romanen Den allvarsamma leken, men som Holmbäck också kunnat spåra i andra texter. Våren 1906 brast både äktenskapet och kärleksförhållandet och Söderberg flydde till Köpenhamn. Där kom han att i princip stanna resten av sitt liv, så länge barnen var små

tillbringade han dock vintrarna i Stockholm med dem. Han träffade en ung danska, Emilie Voss, redan 1907 men de kunde inte gifta sig förrän 1917. Med henne fick han en dotter. Efter Den allvarsamma leken 1912 kom hans författarskap att domineras av religions- och samhällskritiska frågor. Den våldspolitik som behärskade tiden — första världskriget och nazismens framväxt — gick honom djupt till sinnes. Han avled i hjärnblödning i Köpenhamn 14 oktober 1941. Den sista tiden hade han övervägt att ta sitt liv.

Holmbäck är en polemisk levnadstecknare. Gång efter annan slår han ned på vad han uppfattar som felaktigheter i bilden av Söderberg. Och i denna ambition drar han sig inte ens för att korrigera den bild av Söderberg som Bo Bergman givit, främst i sin minnesbok. Bo Bergman, som en av de närmaste vännerna, har naturligtvis en särställning då det gäller att teckna Söderbergs liv. Men då Holmbäck menar: "Draget av enstöring spelar en genomgående roll i Bergmans karaktäristiker av vännen" (70) och vill hävda en annan uppfattning, är detta utan tvekan centralt för hela bilden av Söderberg. Gymnasisten Hjalmar Söderberg blir något helt annat än en ängslig och skygg figur. I skolans kulturförening Sällskapet Concordia var han en "flitig deklamator och talare" (51). Och den 17 oktober 1887 uppträdde han t. o. m. som förste inledare vid en debatt om kriget: var det endast av ondo eller kunde Sverige ha något att vinna på krig? Att Holmbäck haft den lyckan att finna så utförliga diskussionsprotokoll blir ett rättfärdigande av hans invändningar mot Bo Bergman. Det har så länge varit svårt att sammanjämka den i Köpenhamn boende samtidskritikern Hjalmar Söderberg med den lyriske stockholmskildraren. Björn Sundberg har i sin avhandling Sanningen, myterna och intressenas spel. En studie i Hjalmar Söderbergs författarskap från och med Hjärtats oro (1981) bidragit till en insikt om att det finns en lång kontinuitet i Söderbergs samhällskritik. Med Bure Holmbäck får vi det som ett ovedersägligt faktum, att vid sidan av den skygge Hjalmar Söderberg som skrämdes av livet, fanns det alltid en stridbar Hjalmar Söderberg som inte tvekade. Det här är något av det mest givande i hela boken. Samhällskritiken får i Bure Holmbäcks teckning ett djup och en omfattning i Hjalmar Söderbergs liv och författarskap som framstår som det enda rimliga.

Redan i debutnovellen Skilda vägar i Dagens Nyheter 1889 går det att se den rationalistiska Kristus-syn som resulterar i böckerna Jesus Barabas (1928) och Den förvandlade

Hjalmar Söderberg självporträtt 1895

Messias (1932). Dreyfusaffären förekommer på flera ställen i Hjalmar Söderbergs skönlitterära produktion och vid en ytlig läsning kan anspelningarna förefalla endast vilja ge en tidsbakgrund. Men Dreyfusaffären var en stor principfråga: en konflikt mellan moral och nationalism. Och den kritiska granskningen av nationalismen var en uppgift som Söderberg bestämde sig för att axla. Den engagerade honom, och var han i grunden blyg tvingade den honom att träda fram många gånger. Vi kan med Holmbäck se en het dreyfusard som skriver inlägg, initierar översättningar och håller tal om Zola. Det var fullt naturligt att han, då den svenska försvarsbatten fick nationalistiska övertoner, gav sig in i debatten. Och då Heidenstam försökte dra med honom i yran kring bondetåget 1914 svarade han privat, men han trädde också ut i offentligheten: "Vad betyder en smula sunt förnuft ..." formulerade han synbarligen resignerat. Men han var inte resignerad, han underkastade sig inte; han utmanade — provocerade — anföraren Sven Hedin: "Vad betyder en smula sunt förnuft mot ett världsrykte, en briljanterad kraschan och en bred trut!" (391)

Första världskriget kom att beröra honom starkt och han argumenterade för fred både i brev till vännerna och i tidningsartiklar.

Hans oro fick honom t. o. m. att göra försök att via Ernest Thiel påverka den svenska regeringens politik. Bure Holmbäck citerar Söderberg och skriver sedan sammanfattande:

”Två saker ha gripit mig djupare än allt annat i mitt liv — en olycklig kärlekshistoria (1902—1906) och året 1914.” (8.12.1922)

Sammanställningen kan förefalla överraskande, men här anar man en förtvivlan som kan existera alldeles oberoende av de politiska och ideologiska ställningstaganden han redovisade. Jag tror att det är viktigt, för att rätt förstå Hjalmar Söderbergs personlighet, att man observerar denna syntes av emotionell och intellektuell reaktion. Den kyliga analysen, de rationella resonemangen och den väl avvägda, precisa stilen får inte hindra oss att förstå att det bakom detta fanns ett patos, en känslighet och en förmåga till medkänsla, som kan beskrivas som den kanske viktigaste drivkraften i hans författarskap” (427 f).

Hjalmar Söderberg uppfattade det tydliga som ett ansvar för en intellektuell att i tider då fosterlandskänslorna blev för heta hävda respekten för människan. Men det är en ödmjuk och tolerant sanningssägare som Bure Holmbäck vill att läsarna ska uppfatta. Söderbergs starka engagemang hindrade honom inte från att hålla fast vid de vänner som under kriget 1914—1918 intog en motsatt ståndpunkt. Och den förment prästhataren hörde med respekt, i en episod berättad av dottern Betty, hennes katolska svärmerier.

30-talets utveckling Tyskland var i mycket den extrema konsekvensen av företeelser som Söderberg alltid bekämpat. Hans känsla av moraliskt ansvar gjorde att han inte kunde tillåta sig skriva vad som helst. Carl Laurin ville att han skulle skriva något idylliskt men Söderberg hänvisade till tiden. Bure Holmbäck har lagt ned stor energi på att redovisa brev och artiklar från de här åren. Artiklarna i GHT kommenterade författaren i ett brev till K O Bonnier 1939 i samband med sammanställningen av Sista boken: ”Några av dem hör till det, som jag sätter mest värde på i mitt obetydliga författarskap” (547). Ett ytt-
rande som kan väcka förargelse, då det kommer från en författare som efter 1912 inte längre figurerar i de litteraturhistoriska handböckerna. I litteraturen kring Söderberg är det här brevet ingen nyhet, men i Holmbäcks teckning har det fått en skarpare relief. Holmbäck vill understryka de sista årens intellektuella skärpa. Och inte vittnar texterna de här åren om någon skröplighet, tvärtom kan man inte låta bli att förvåna sig över den juvenila profilen. Den Söderberg som vi

känner för hans lågmälda, väl harmonierande och nyansrika språk står inte riktigt att känna igen: ”Tysklands nyaste historia, som mer och mer utvecklar sig i riktning av film- och kriminalroman” (559); världskriget omtalar han som ”den europeiska rövarromanen” (563); han kommenterar den tyske filosofen Oswald Spenglers ”rovdjursmänniskor”: ”Fängelserna och till en del hospitalen äro fulla av de sunda rovdjursinstinkternas människor, av viljemänniskor och viljetänkare. Och ibland händer det, att en och annan av dem slipper ut och uppnår en hög ämbetsställning i en diktaturstat, vilket dock inte behöver minska hans utsikter att bli hängd” (519).

Det är en ny röst. Och den är fascinerande därför att den vittnar om en håg för att byta skepnad och om en bestämd motvilja mot att låta sig kuvas. (Rädslan för att ett självmord skulle uppfattas som defeatism var också ett skäl som avhöll honom från att ta sitt liv.) Den här Söderberg har aldrig tidigare framträtt så blodfullt, i det avseendet har Bure Holmbäck även lyckats ge oss en ny Söderberg. Hjalmar Söderberg är ju upphovet till många aforismer, en god sådan finns i slutet på en artikel i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning den 2/8 1935: ”Vad skall man göra för att hindra, att statsmakten i ett land en vacker dag faller i händerna på ett band bovar” (524).

Bure Holmbäck har låtit Hjalmar Söderberg formulera kapitelrubrikerna. I en efterskrift säger han, att han ett tag övervägde att kalla biografin ”Hjalmar Söderberg. Ett vänporträtt”. Och han tillägger: ”Tanken skall inte missförstås. Det var en bruksanvisning, inte en anspråksfullhet” (580). Det är en personlig förklaring som känns befogad. Holmbäck har i ovanligt hög grad satt författarens texter i centrum för denna levnadsteckning. Det går inte att komma ifrån att det ibland vid läsningen smyger sig på en känsla av att det är Hjalmar Söderbergs bild av Hjalmar Söderberg som biografen framställer. Påpekandet är inte avsett som något försåtligt grundskott. Men det är en reservation.

Holmbäcks presentation och diskussion av Söderbergs skrifter är utan tvekan av stort värde. Han betonar i Hjalmar Söderbergs ordkonst en ”bestående spänning mellan sinnets allvar och formens lekfullhet” (134). För Holmbäck är det väsentligt att förstå vad Söderberg säger. Inte för att ge någon absolut tolkning — det aktar han sig för — men för att det är Söderbergs tankar som gör texterna så rika. Redovisningen av Hjalmar Söderbergs förbindelse med Maria von Platen har

företagits för att ge en bakgrundsteckning till skådespelet Gertrud och romanen Den allvarsamma leken. Holmbäck har i biografen fört denna redovisning vidare, och den blir till en roman i sig. Det förefaller också oundvikligt att man berörs av vad det kostat Söderberg att skriva sina böcker. Å andra sidan kan man inte slå ifrån sig en liten undran över den första hustruns öde. Hjalmar Söderberg hade som författare en möjlighet att uttrycka sin smärta, men vem bryr sig om den som inte kan uttrycka sig? För den finns ingen biograf. Ingen tolkar hennes känslor framför de stängda dörrarna; varken hos maken eller barnen blev hon insläppt. Det är en existentiell fråga, men också ett evigt dilemma för de röststarka levnadstecknare.

Holmbäck visar trots allt vilka nyanser en förtrogenhet med författarens liv kan lyfta fram ur texterna. Där finns en dramatisk komplexitet – till bokens stora förtjänster hör alla de många betydelser Holmbäck uppenbarar. En biografisk inriktning möts inom dagens litteraturvetenskap inte av någon odelad förtjusning. Med Holmbäck kan vi verkligen höra någon som talar genom Hjalmar Söderbergs verk, det finns ett subjekt. Det är befriande – och framför allt mänskligt.

Göran Leth

Ny litteratur om och av Bror von Blixen-Finecke

Isak Dinesen (författarnamn), friherrinnan Karen von Blixen-Finecke, Tanne i familj och vänkrets (1885–1962) uppnådde litterärt världsrykte. Hon blev mycket omskriven i engelskspråkiga biografiska och litteraturvetenskapliga verk, t. ex. av Judith Thurman, Isak Dinesen. The life of a storyteller, 1982, svensk övers. 1986. Hennes make Bror von Blixen-Finecke (1886–1946) – äktenskapet varade 1913–1922 – har av dem som inte förstod bättre skildrats i nedlåtande och mindre smickrande ordalag, en föralldel charmfull playboy och jägare både gällande kvinnor och fyrfota villebråd. Han kunde dessutom misstänkas ha smittat sin hustru med venerisk sjukdom, som medförde så mycket lidande för henne.

För svensk publik skrev Blixens gudson och vän, Ulf Aschan, själv Afrikasvensk en utmärkt, väl dokumenterad och illustrerad bok Baron Blixen, 1986 (se PHT 1987: 3–4), som verkligen gör rättvisa åt denne märklige man. Blixen eller Blix, som han vanligen kallades, står själv för två böcker om sitt Afrika

Nyama, 1936 (även engelsk övers.) och Brev från Afrika, 1943. Den förstnämnda boken fick en stark överarbetning av en annan författare. I den senare manifesterar sig Blixen som en skriftställare av betydande slag. Breven är skrivna till hans andra hustru Cockie Birkbeck (eg. Jacqueline Alexander 1892–1988) och till vännen Richard (Dick) Cooper och gäller i huvudsak hans safaris. Under decennier genomkorsade Blixen stora delar av "Afrique noir" från kust till kust. Han skaffade sig en enastående kunskap om land och folk i dåvarande belgiska och franska Kongo, Kenya, Tanganyika (Tanzania) och Uganda. Amerikanska och brittiska naturhistoriska museer anlätade honom för vidlyftiga expeditioner för insamling av zoologiskt material. I Brev från Afrika ger Blixen med elegant och levande berättarkonst skildringar från Central- och Östafrika, från höglandets ackasiastepper, Serengetti plains och Kongos urskogar. Det är en märklig läsning som förtjänar att bli internationellt känd, om än mycket hänt i dessa länder sedan Blixens dagar: någon framgång, mycket lidande och elände för folken samt hotande utrotning av vilda djur.

Det är därför mycket tacknämligt att Blixens systerson Gustaf (Romulus) Kleen tagit sig för att till engelska översätta Brev från Afrika, samlingen utökad med brev till hans syster Ellen Kleen: *Bror Blixen, The Africa letters. Ed. and with an introd. by G. F. V. Kleen* (New York, St. Martins Press, 1988, 197 s. ill.).

Vad som gör denna utgåva särskilt intressant, är den initierade biografiska teckning av Blixen som inleder boken. Kleen har förvisso varit rätt man att utföra en sådan, vilket inte på minsta sätt förringar Ulf Aschans prestation. Kleen kom i unga år till Afrika med pionjärandan i blodet, blev kaffefarmare och slutligen kapten i brittiska armén. Som sådan deltog han i det etiopiska fälttåget och på andra krigsskådeplatser under andra världskriget. Under en god del av 1920- och 30-talet umgicks Kleen ständigt med Blixen och dennes krets. Förhållandet dem emellan blev med tiden mer kamratligt än morbroderligt. Författaren har en klar blick för de relationer som Blixen hade till sin omgivning, inte minst till de kvinnor som kom innanför hans trollkrets. Kleen menar att Bror och Karen var alltför olika till temperament och åskådning för att i längden kunna leva tillsammans, allraminst som båda var ovanligt starka personligheter. Beträffande Karens sjukdom betvivlas Blixens skuld. Han var själv hela sitt liv ovanligt frisk. Syfilis hör

man inte talas om hos de icke så få damer som han under årens lopp visat sin artighet. Karen blev för övrigt mycket sorgsen då Blixen, efter att ha träffat Cockie Birkbeck, begärde skilsmässa, fastän de inte på länge levat tillsammans.

Äktenskapet blev nog strapatsrikt för den spirituella och charmfulla Cockie. Under ett safaribesök tillrättavisade prinsen av Wales, möjligen något skämtsamt, sin värd med följande ord: "I say, Blixen you oughn't to let your wife live in a tumbledown place like this".

Som efterträdare till Cockie stormade så en ny, denna gången svensk, kvinna in i hans liv. Eva Lindström (1905–1938) var befryndad med en välkänd svensk Kenya-familj med samma namn. Efter sitt äktenskap med godsägaren Olle Dickson, gjorde hon sig känd som en skicklig och totalt oförvägen bilförare. Hennes överdådiga färd genom svårframkomliga öknar, skildrad i hennes bok *En Eva i Sahara* (1933) väckte mycken uppmärksamhet. Enligt Kleen blev Eva Dickson, trots sin obestridda charm och äventyrslystna sinnelag, aldrig accepterad eller omtyckt av Blixens vänner, som ogillade hennes försök att kuva och behärska honom. Ett pikant inslag i bilden är att Blixen i enrum anförtrodde Kleen att Eva och han inte var formellt gifta, men "då det roar henne att kalla sig 'baroness Blixen' så gör det mig just detsamma". Eva, som lyssnat vid dörren, kom inrusande och sade hårda ord till Blixen, anklagande honom att ha brutit ett löfte. Förhållandet till Eva Dickson upphörde så småningom. Blixen lämnade Afrika, där hans safarivänner, spårare, bössbärare och många andra länge skulle minnas legenden Blix.

Det är en god tjänst Romulus Kleen har gjort sin vän och frände genom en konturskarp minibiografi och genom att göra hans afrikanska brev tillgängliga på ett världsspråk.

Wilhelm Odelberg

En paradgata

Carl Olov Sommar: *Strandvägen* (Bonnier: Västerås 1987, 118 sid., personreg. saknas.)

I en med foton rikt illustrerad volym skildras för första gången i ett sammanhang tillkomsten och betydelsen av denna paradgata i Stockholm – både till det yttre och som något som representerade en livsstil. En medveten begränsning har författaren gjort i och med att han behandlar den "egentliga" Strandvägen, nr 1–57, och utelämnar den

del som ligger efter svängen förbi Storgatan. Denna bit drogs ut först ett stycke in på 1900-talet.

Boken har tio kapitel; de fyra första följer huvudsakligen ett kronologiskt mönster och behandlar gatans tillkomst och bebyggande, dess byggherrar och arkitekter. Övriga kapitel är övervägande tematiska och tar upp Strandvägen som symbol, dess innevånare och deras liv, institutioner vid gatan samt vad den betytt och representerat för stockholmarna i stort.

Beslutet att en strandgata skulle byggas tillkom 1861 – någon sådan fanns inte här tidigare utan de nuvarande tvärgatorna löpte ända ned till vattnet. Utfyllnads- och gatuarbetena till Djurgårdsbron var färdiga 1876 och den sista delen till dåvarande Skogsinstitutet (i Nobelparken) blev klar 1896. Bebyggelsen påbörjades under 1870-talets början och pågick i stort sett kontinuerligt fram till 1897, året för Stockholmsutställningen. 1904 och 1910 fylldes de sista hålen i husraden. – Endast en byggnad har sedan rivits och ersatts med ett nybygge i början av 1960-talet. Det är således en gata med en ännu mycket enhetlig bebyggelse som skildras.

Ett tämligen stort utrymme ägnas de personer som har anknytning till gatan, dels byggherrar och arkitekter, dels ägare och hyresgäster. En av de mest framträdande byggherrarna var den originelle grosshandlaren Isaak Hirsch (1843–1917) som medverkade vid tillkomsten av tio av gatans fastigheter. Hans huvudintresse blev tidigt tomt- och byggnadsverksamhet och 1873 köpte han sin första tomt vid Strandvägen. Han visade med detta liksom så många gånger tidigare sitt goda väderkorn för vad som skulle bli en god affär. Hirsch stod som byggherre till de tre husen öster om Narvavägen, där han också var bosatt i hörnhuset; ovanför portalen till detta finns fortfarande ett monogram med hans initialer.

Till skillnad från Hirsch hörde Carl Oscar Lundberg (1837–1900) till dem som både var finansärer och byggmästare. Han var bondson från Kolbäck och var byggnadssnickare i Stockholm, innan han gifte sig rikt och lyckades arbeta sig upp till positionen som en av Stockholms största fastighetsägare med många hus på Östermalm. Han ägde det sista huset, nr 57, av dem som beskrivs. Fredrik Bünsow (1824–97) och Clarence von Rosen (1867–1955) var två byggherrar som i första hand uppförde sina hus för att själva bebo dem. Både det Bünsowska huset (nr 29–33) och det von Rosenska palatset (nr 55) blev sannskyldiga äreminnen över sina ägare och

samtidigt monument över de resurser de kommit i besittning av, Bünsow som pionjär vid sågverksutbyggnaden i Norrland, von Rosen som mottagare av stora arv och gåvor.

Att det längsta kapitlet ägnas åt arkitekterna ligger nära till hands i en bok av denna karaktär. I samband härmed ges också en sammanfattande beskrivning av de från 1880-talet till sekelskiftet rådande stilidealerna. De arkitekter som ritat de flesta husen är Oscar Erikson (1845–1887), I. G. Clason (1856–1930), Johan Laurentz (1851–1901), Sam Kjellberg (1863–1939) och firma Hagström & Ekman.

Flest hus (sju st.) ritade Laurentz, vilken tillhörde toppskiktet av den arkitektkader som ritade hyreshus i Stockholm; han stod för sammanlagt ett femtiotal sådana i staden. Clason, som var en av landets ledande arkitekter och en nydanare inom yrket, var delvis kritisk mot den tidigare generationens byggnadskonst. Han fick uppdragen att rita både det Bünsowska huset och det von Rosenska privatpalatset.

Till den äldre generationen hörde Oscar Erikson, som togs i anspråk för en del centralt belägna, iögonenfallande hus i staden, däribland tre hus längs Strandvägen (nr 23–27); dessa ingick i ett helt kvarter som han förvärvat tillsammans med en byggmästarfirma. Sam Kjellberg fick uppdraget att rita de tre husen 49–53 av Hirsch. Arkitekten valde att utforma dessa intill varandra liggande byggnaderna ganska olikartat. Det finns exempel på att hans kolleger i liknande fall strävat efter att samordna fasaderna till en helhet.

Vid sekelskiftet var nya ideal på frammarsch, och en av de arkitektfirmor som anslöt sig till dessa var Hagström & Ekman. Åt denna uppdrogs att rita byggnaderna på de återstående obebyggda tomterna vid gatan, nr 1–5 (närmast Dramaten) och 7 A–C (nu hotellen Esplanad och Diplomat). Framför allt de senare är präglade av sin tid med en mängd exempel på jugenddetaljer. Båda kvarteren är också representer för samkomponerade fasader.

I två kapitel ges en översikt över dem som bodde på Strandvägen och förmedlas något om hur deras liv kunde gestalta sig. 1900 fanns 272 hushåll, varav 212 i gathusen (exkl portvakterna) och 60 övriga (portvakter och hushåll i gårdshusen). Skillnaden i levnadsvillkor mellan de båda kategorierna var mycket stor; i gathusen dominerade framför allt representer för näringslivet (grosshandlare, direktörer, fabrikörer), men inslag av akademiska yrken och av högre tjänste-

män fanns också. I den andra kategorin fanns, förutom portvakter, servitörer, stenarbetare och underofficerare.

Författaren har sammanställt en lista över de 20 högsta inkomsttagarna 1900. I denna finns många med ledande positioner inom svenskt näringsliv, bl. a. välbekanta namn som Ernest och Arthur Thiel, Emil Broms, Joseph Sachs, Marcus Wallenberg och Hjalmar Wicander. Men där finns även sådana som numera kanske inte är fullt så kända, t. ex. trävaruexportören grosshandlaren William Olsson, som hade intressen i Guldsmedshyttan, Gullspång, Munkfors och andra företag, eller grosshandlaren Jesper Svedberg, som sysslade med järn- och stållexport och genom gifte var besläktad med familjen Wallenberg. Näringslivsdominansen dämpades under 1900-talets lopp och andra inslag ökade, framför allt diplomater, men även statsråd och skådespelare finns företrädde.

I kapitlet om vardag och fest på Strandvägen ges inblickar i hur det kunde gå till vid solenna sammankomster och bjudningar i de stora våningarna, t. ex. hos Ernest Thiel och Anders de Wahl, vilken älskade att underhålla sina gäster med att läsa dikter, gärna egna alster.

Strandvägen som "butiksgata" träder fram i avsnittet om dess institutioner; tyngdpunkten ligger på de firmor som blivit välkända namn i Stockholms konstliv: Gummesons konstgalleri (grundat 1914), Svenskt Tenn (1927) och Carl Malmsten (1941). Läsaren får även här korta men intresseväckande upplysningar om dessas grundare, Carl Gummeson, Estrid Erikson resp. Malmsten, och hur verksamheten utvecklats under årens lopp. Strandvägen som flanörstråk står i centrum i Stockholms Strandvägen, där också något om kommunikationerna på gatan ingår, bl. a. om spårvägstrafiken som upphörde 1967 (ej 1965). En betydelsefull del utgör här, liksom i flera andra av bokens avsnitt, längre citat hämtade från skönlitterära verk av bl. a. Strindberg, Hjalmar Söderberg och Henning Berger, där livet på och kring gatan skildras.

Den trevliga och lättillgängliga volymen avslutas med en fyllig käll- och litteraturförteckning.

Lars-Olof Skoglund

Idrottsrörelsen

Jan Lindroth: *Idrott mellan krigen. Organisation, ledare och idéer i den svenska idrottsrörelsen 1919–1939* (Sthlm 1987, 411 s., personreg).

Det är nu femton år sedan Jan Lindroth disputerade på en avhandling som behandlade den svenska idrottsrörelsens utveckling till folkrörelse. Tidsperiod 1870-tal till 1915. Under mellanperioden har han publicerat en rad uppsatser med skilda aspekter på idrottsrörelsens pionjärtid, huvudsakligen tiden före första världskriget. Sedan 1976 är han också redaktör för Svenska idrottshistoriska sällskapets årsbok, som heter *Idrott, historia och samhälle*. I denna syssla har han ävenledes kunnat främja den idrottshistoriska forskningen. Nu, eller sent 1987, återkommer Lindroth med ett omfångsrikt arbete med rubricerad titel. Med tanke på de tema som boken behandlar — organisationsutveckling, ledarrekrytering och ideologi — kan med fog sägas att den utgör en fortsättning på doktorsavhandlingen. I denna anmälan skall jag först och i korthet redovisa huvudresultaten för att därefter och avslutningsvis diskutera undersökningen som sådan.

Mellan år 1919 och 1939 blev idrottsrörelsen i Sverige en massrörelse. Förstnämnda år hade RF (Riksidrottsförbundet) omkring 100 000 medlemmar (rättare medlemskap) och vid utgången av 1930-talet var medlemskapen fyrdubblade. Mellankrigstiden såg en kraftig utveckling av landsbygdsidrotten. Idrott fick ett starkt fäste inom skolväsendet dels som obligatoriskt inslag i den fysiska fostran dels i form av skolidrottsföreningar (frivilliga). Ling-gymnastikens dominans i skolans kroppsövningar avtog. Avsnittet därpå behandlar kampen mellan riksorganisationerna: RF, Arbetarnas idrottsförbund (AIF), Centralföreningen (CF) och Svenska gymnastikförbundet (SGF). 1930—31 tog RF över CFs alla viktigare uppgifter, utan uppsplitande fejd. AIF hade som mål att bli arbetarklassens idrottsorganisation. Socialdemokraterna gav emellertid sitt stöd till RF, varvid för AIF återstod den betydligt glesare kommunistiska kretsen. Som rörelse förtvinade AIF redan under slutet av 1930-talet. I fråga om relationen RF och SGF kan man tala om en intern rivalitet eftersom SGF var ett inom RF-familjen verkande specialförbund. SGF hade relativt stort inflytande i politiska sammanhang, vilket belyses därav att Riksdagen beviljade SGF i det närmaste lika stora medel som RF. Ännu vid ingången av 1940-talet utgjorde det starka SGF ett problem för RF. Dess monopol som riksorganisation inträdde först ett tiotal år senare. Följande avsnitt behandlar ledarskiktet på nationell och regional nivå. Tre grupper dominerade RF/RS nämligen officerare, företagare och kontorister. Likheter med tiden före första världskriget är

slående. Lindroth betonar två tendenser till förändring; dels är officersinslaget i sjunkande dels ökar gruppen lärare. Kungahusets fortsatta engagemang poängteras. Vad beträffar special- och distriktsförbundens ledarrekrytering togs dessa från i stort sett samma skikt som ledarna på RF-nivån. SF-styrelserna hade dock en högre social status än vad DF-styrelserna hade. Detta illustreras av att företagarna var flest inom den förra kategorin (SF) medan kontorsanställda dominerade den senare kategorin (DF). Grundmönstret är dock detsamma. Tendensen över tid är att det militära inslaget minskar och arbetarinslaget ökar. Kvinnorna var mycket få och Lindroth konstaterar: "ett uppseendeväckande förhållande". Överensstämmelsen mellan ledare och ledda var i social mening påtaglig, inte minst i fotbollsförbundet.

Ideologiavsnittet, bokens avslutning, tar med en medvetet snäv definition av begreppet endast upp vad ledarna inom RF-komplexet har framfört. Någon ideologisk förnyelse skedde inte under mellankrigstiden menar Lindroth. Ideologiintresset rent av minskade, till en inte ringa del beroende på att oppositionen mot rörelsen inte var särskilt livlig. Det ideologiska budskapets djup och kvalitet avtog. Idrottsrörelsen uppfattade sig som en rörelse med en praktisk, inte teoretisk (ideologisk) idé: att utöva men också organisera och finansiera idrottslig verksamhet.

Jan Lindroth har tagit sig an en stor forskningsuppgift men med en begränsad ambition. Han studerar idrottsrörelsen i sig, dvs. dess egen utveckling utan sidoblick på samhällets utveckling. Han företräder en forskningsansats i tvåstegsmodell: först empiriskt fotad kunskap om rörelsens interna struktur/utveckling och därefter skall — i fortsatta studier — forskningsobjektet konfronteras med omvärlden/samhället. Synsättet illustreras väl av följande konstaterande/påstående: "Att i någon djupare bemärkelse söka 'förklara' idrottsrörelsens allmänna frammarsch under mellankrigstiden ter sig på forskningsens nuvarande ståndpunkt inte meningsfullt" (s. 75). Detta angreppssätt leder till invändningar. Man kan som Lindroth hävda att det är lika berättigat att skriva idrottsrörelsens historia i sig som att skriva om idrottsrörelsen och samhället. Ja, men den förra uppgiften klaras lika bra av en kunnig och insatt person inom rörelsen, en amatörforskare eller privatforskare. Av en fackhistoriker som uppenbart har vetenskapliga anspråk med sin produkt förväntas nog en större ansats. Den, nämligen att relatera rörelsens historia till

samhällets historia i ett systematiskt grepp. Den akademiska idrottshistoriska forskningen mår inte väl av att utvecklas i idrottsnarcissistisk riktning. Forskningens nuvarande ståndpunkt kan knappast tas till intäkt för att inte våga försöket att ge sig i kast med en "förklarande" studie. Redan i arbetet *Svensk idrott 1903–1953* redovisade Hilding Johansson idrottsrörelsens numerära, geografiska och sociala utveckling. Han poängterar idrottens frammarsch inom skolvärlden och skolidrottsföreningarnas expansion. Han för även en diskussion om utvecklingens orsaker.

Det är trettiofem år sedan den nämnda boken gavs ut. Metod- och teoriutvecklingen inom det historiska ämnesområdet har sedan dess gjort betydande landvinningar. Det finns med andra ord en empirisk och teoretisk plattform att bygga på. Jan Lindroth har åstadkommit en fylligare beskrivning på de tema där hans undersökning och Johanssons sammanfaller. Enligt mitt sätt att se är det betydligt angelägnare att forskningen ställer in sikten på organisationens samhällsroll(-er), och förhoppningsvis med en "modern" konception av rörelsens roll(-er). Denna lite kärva kommentar får emellertid inte undanskymma det faktum att Jan Lindroths arbete präglas av en språklig omsorg och bär den välordnade, kunniga och alltid reflekterande deskriptionens signatur.

Bode Janzon

Kata Dalström

Kata Dalström. Brev till Hjalmar Branting och Fredrik Ström. Inledning och kommentarer av Rut Berggren (Lund 1987).

I seklets början var Kata (eg. Katarina) Dalström (1858–1923) en märkligt effektiv, gärna hörd agitator för socialismens idéer som drog runt på föredragsturnéer i Sverige och ibland även i Norge. Årtiondena före radions och televisionens tillkomst var resetalarna sannolikt av stor betydelse för opinionsbildningen i landet.

Kata Dalström har, kanske något överraskande, blivit föremål för en idéhistorisk disputationsavhandling vid Umeå universitet. Avhandlingen har en inte mindre överraskande personhistorisk uppläggning. Respondenten Rut Berggren (f. 1918) ederar in extenso Kata Dalströms samtliga brev till Hjalmar Branting – de är 33 stycken från åren 1895 till 1916 – och likaså till Fredrik Ström. Till honom har Kata under åren 1905 till 1923 skrivit inalles 239 brev. Avhandlingens har med denna uppläggning blivit

osedvanligt omfattande. Efter en biografisk inledning, 57 sidor med romersk paginering, följer inte mindre än 555 sidor som förutom breven rymmer en notapparat till nästan varje brev och slutligen ett personregister om ca 600 namn. Kata Dalströms arkiv liksom Hjalmar Brantings finns i Arbetarrörelsens arkiv i Stockholm under det att Fredrik Ströms arkiv ingår i Göteborgs universitetsbibliotek. Att Dalströms brev till Branting, till en början utförliga och ibland tankeväckande, nu kunnat tryckas är av värde. Där emot blandas stort och smått i de många breven till Ström. Utgivarens mödosamma värv att så långt möjligt identifiera alla de fackliga och politiska förtroendemän, många nu bortglömda, som Kata hade att göra med, ger därför inte full utdelning även om det står klart, att Rut Berggren med denna uppläggning syftat till att ge idéspridningen fastare konturer. Berggren inser att Kata inte var någon originell ideolog och att hennes historiska betydelse är idéspridarens. I kommentarerna märks en viss förnumstighet – här ett exempel från det inledande avsnittet: "Brevsamlingar är värdefulla källor. I politikers brev framkommer åsikter både om politiska händelser (i samtiden) och om personer."

Kata Dalströms far var disponenten och titulärprofessorn J.O. Carlberg, i SBL bd 7 (1927) karakteriserad av Bertil Boëthius: "C. var en livlig, lätt entusiasmerad man, som med brinnande iver kastade sig in i striden för de idéer, han fångades av." Från 1878 var Kata gift med civilingenjören G.M. Dalström (1837–1906). Rut Berggren gör den träffande iakttagelsen att den förtroliga tonen i breven mellan Kata Dalström och Branting grundades på likartade uppväxtförhållanden och gemensamma umgängesvänner i borgerlig miljö.

Kata Dalströms radikalism tycks någon tid ha varit av det liberala slaget men under intryck från Ellen Key och Knut Wicksell och andra drogs hon åt vänster, anslöt sig till socialdemokraterna under Branting men tog avstånd från Hinke Bergegren och hans anarkistiska förkunneelse som hon fann oförenlig med parlamentarisk demokrati. Från mitten av 1890-talet verkade hon som slagfärdig resetalare för socialdemokraterna; dock utan fast anställning, facklig eller politisk. Som änka och familjeförsörjare från 1906 blev hon beroende av intäkterna från turnéerna. Åren 1900 till 1905 var hon såsom första och enda kvinna ledamot av partistyrelsens verkställande utskott. Hon medverkade även i dagspressen med artiklar, från 1908 särskilt i

den då grundade Stormklockan, vars redaktör var Zeth Höglund.

Flera populära framställningar av Kata Dalströms verksamhet föreligger sedan länge. Främst bland dem står Fredrik Ströms biografi från 1930: *Kata Dalströms liv, öden och äventyr i kampen mot herremakten*. Ström skrev därtill om henne i SBL bd 10 (1931). Redan Ström hade tillgång till hennes ofullbordade minnesanteckningar och artikeln i lexikonet sammanfattar på ett alltjämt lovvärt sätt hennes insatser.

Kata Dalströms åskådning visar sig vara sammansatt av vitt skilda element. Rut Berggren har funnit att den personliga hållningen och de moraliska ställningstagandena var särskilt betydelsefulla för Kata. Av Berggren karakteriseras hon som bibelsprängd socialist och buddhist. I det inledande avsnittet av avhandlingen redovisas Katas vidsträckta humanistiska intressen. Samtidigt som hon omfattade en Tolstojansk åskådning vände hon sig mot den auktoriserade kristendomen. Hon studerade tidigt den engelska teosofen Annie Besant. Hennes litterära beläsenhet var omfattande och hon var en lidelsefull konsttalskare.

Under världskriget anslöt Kata Dalström sig till de internationella fredssträvandena. Vid partisprängningarna 1917 och 1921 följde hon sina vänner Ström och Höglund åt vänster. Det sista brevet till Branting, från 1916, präglas av antipati. När hon propagerade för socialdemokratiska vänsterpartiet och slutligen kommunistiska partiet blev hon mindre uppmärksamman än tidigare. Hon fick också svårigheter av praktisk natur med upplåtelse av möteslokaler, lokala kontaktpersoner etc. År 1920 kunde hon delta i en kvinnokongress i Petrograd och samma år hyllades hon i Moskva vid kommunistiska internationalens kongress.

Mot slutet av livet blev Kata Dalström närmast buddhist. Kraven inom kommunistpartiet på ateism hade då gjort henne tveksam om vilket parti som var hennes.

Åke Lilliestam

Pär Lagerkvist

Ingrid Schöier: *Pär Lagerkvist. En biografi* (Stockholm 1987, 555 s., personreg.).

Ur ett personhistoriskt perspektiv är Ingrid Schöiers biografi över Pär Lagerkvist mycket givande. Från tryckt material — litterära texter — och otryckt, förvarat på Kungliga Biblioteket och annorstädes, hämtar Schöier sitt stoff. Utdrag ur dagboksanteckningar och korrespondens med släkt och vänner, förlägg-

gare och regissörer och andra för Lagerkvist betydelsefulla personligheter ger läsaren en fyllig bild av de människor som omgav diktar- en och i övrigt inverkade på hans liv och författarskap.

Ett så voluminöst verk som Ingrid Schöiers bok kan verka avskräckande för den lättjefulle, men den blir — försäkrar jag — rikligt belönad som besvarar sig. Inte minst den strikt kronologiska redigeringen och den smidiga citattekniken gör verket lättillgängligt. Framför allt lyser Pär Lagerkvists klara, koncisa, verkningfulla stil i de generöst valda citaten.

Schöier inleder varje kapitel med en kort översikt över dess viktigaste tilldragelser. Dessa illustreras och förklaras i det följande huvudsakligen med Lagerkvists egna ord ur brev eller andra skrifter av hans hand. Schöier citerar och refererar ymnigt och rytmiskt, tolkar och kommenterar återhållsamt. Brevet är för Pär Lagerkvist en naturlig umgängesform under 1900-talets första hälft. Efter hand minskar brevväxlingen och telefonen blir det mest använda kommunikationsmedlet. Detta är ett av skälen till att de direkta citaten avtar och i stället ökar biografens egna kommentarer i omfång, när hon kommer in på författarens sista tid och åldersverken. Ett annat skäl är att Ingrid Schöier behandlar Lagerkvists diktsamling *Aftonland* i sin doktorsavhandling och självklart behärskar detta stoff. Detta framträder i synnerhet i hennes analyser av Barabbas, Sibyllan och *Aftonland*.

Vid sin debut (Människor, novell 1912) var Lagerkvist redan bekant med en del kulturpersonligheter, som Isaac Grünewald, Gösta Adrian-Nilsson, Folke Henschen, August Brunius, Karl Otto Bonnier. Under sin första resa till Paris 1913 kom han i kontakt med flera konstnärer, bl a Einar Jolin, Edward Hald, Arvid Fougstedt; de båda sistnämnda kom senare att göra illustrationer och scenskisser för några av hans dramer. Året därpå mötte han Nils Dardel i militär-tjänsten. Bekantskapen med flera av målarna, t ex Dardel och Henrik Sörensen som han träffade i Oslo, utvecklade sig till livslång vänskap. Lagerkvist umgicks även senare i livet med bildkonstnärer av olika slag, mindre ofta med ordkonstnärer. Parisresan gav honom intryck av konst och liv som enligt hans egen utsago stärkte hans utveckling både som människa och författare. Hans studier av konst och konstteorier gav som närmaste resultat programskriften *Ordkonst* och bildkonst 1913, vilken rönt stor uppmärksamhet i svensk press.

En för Lagerkvist betydelsefull person som han tidigt lärde känna var Karl Otto Bonnier. Från 1914 och allt framgent kom Bonniers förlag att ge ut Lagerkvists produktion. Emellertid förde Lagerkvist en lång kamp med bokförläggaren för att övertyga honom om sina framtidsutsikter hos publiken. Enligt Bonniers söner, citerade av Schöier, var Lagerkvist "för mycket av en normsprängare och nydanare", den gamle förstod honom helt enkelt inte. De yngre bokförläggargenerationerna däremot höll på Lagerkvist, trots att det skulle dröja närmare trettio år innan han slog igenom hos en vidare läsekrets (med Dvärgen 1944).

Pär Lagerkvist var vad man skulle kunna kalla litterär allkonstnär, dvs nyttjade alla slags genrer. Innan hans första skådespel uppfördes (Himlens hemlighet 1921), hade han en tid verkat som teaterkritiker i Svenska Dagbladet. Således fick han också inblick i tidningsvärlden och därmed nya vänner, en av dem var Birger Bäckström på GHT i Göteborg.

Hänsynsfullt, nästan ömsint behandlar Schöier författarens förhållande till kvinnan. Kärlekslägan i det första kända förhållandet fladdrade en tid men slocknar utifrån sett odramatiskt. Desto mer av dramatik kom hans första äktenskap att innehålla, något som också satte spår i hans författarskap. Med danskan Karen Sørensen var Lagerkvist gift i åtta år till skilsmässan 1925. "Deras kärlek var djup men stormig", sammanfattar Ingrid Schöier. "Dagboksanteckningar, brev till brodern Gunnar, det länge okända manuskriptet till den ännu längre uteslagna Den svåra resan – upplevd åren före 1920, skriven 1925 och utgiven 1985 – ger en gripande och oförblommerad bild av ömsom lyckliga, ömsom krisartade år under ständigt kringflyttande." Den litterära produktionen tycktes dock inte ha hindrats, kanske snarare stimulerats av dessa omständigheter.

Sin andra hustru träffade Lagerkvist för första gången i Paris 1922 – Elaine Sandels, änka efter konstnären Gösta Sandels. Enligt Ingrid Schöier kom hon att betyda allt för hans diktarspiration och levde alltid i hans tankar och fantasier. Pär Lagerkvist formulerade hennes betydelse explicit sålunda att hon gett honom hans liv. Under den sista tid hans älskade Elaine levde – slagrörd – skrev han sin sista roman, Mariamne. Han uttryckte själv sin förundran över sin arbetsiver under rådande förhållanden i ett brev till Harald Grieg, som läst manuskriptet: "Dikt är ett förunderligt ting. Den skapar sin egen värld med sina egna lagar och dess förbindel-

Isaac Grünewalds vinjett till Ordkonst och bildkonst

se med den smula verklighet som den utgår ifrån kan vara utomordentligt liten. Och likväl hade denna bok aldrig blivit skriven om inte detta med Elaine hade hänt mig."

Minnena från barndomen följde Pär Lagerkvist livet igenom in i det sista. Att hans band med den älskande familjen i Småland var starka särskilt i yngre år står klart för var och en som läser Gäst hos verkligheten eller Far och son. Detta till trots bröt sonen upp från sin barn- och ungdomsmiljö efter studentexamen 1910. Schöier visar på det avstånd – främst på det intellektuella området men även det religiösa – som rädde mellan sonen Pär och hans biologiska ursprung. Han var tidigt medveten om sin begåvning och visste att han ville bli författare, något som han till en början talade tyst om. För den blivande diktaren verkade tillvaron i det stilla, trygga hemmet instängd och moderns innerliga gudstro för enkel för den som redan fått skärvan i ögat. Inte förrän vid 30-års åldern tycks Lagerkvist börja "försona" sig med minnena från det gamla hemmet. Den inre konflikten blev inte lättare att lösa för att hela familjen med tre syskon visade en oändlig lojalitet med och omsorg om Pär och gav honom både ekonomiskt och moraliskt stöd så långt deras förmåga nådde och under lång tid tills han stod säkert i tillvaron. Särskilt brodern Gunnar stod Pär bi i alla väder och förblev en av hans trognaste vänner livet ut.

Åskådligt och väl underbyggt visar Schöier hur Pär Lagerkvist sökte balans mellan sin tidiga i varm gemenskap ombonade men kvävande tillvaro i barndomshemmet och det ensamma liv som diktargåvan tvingade honom ut i. "Utvald – och övergiven". Detta innebar också för Lagerkvist att bearbeta

samvetskval och dödsångest i sin strävan efter livsbejakelse.

Boken om Pär Lagerkvist handlar om den ensamma, skygge diktaren som älskade ensamheten — i synnerhet i diktandets tid — men som ovedersägligt var beroende av sina närmaste för sitt författarskap; diktaren för vilken till sist det enkla livet inte stod i motsättning till "den oerhörda verkligheten". Med varsam hand har Ingrid Schöier tecknat porträttet av den bristfälliga, dödliga människan mot bakgrund av det tidlösa, ovanskliga verket.

Märta Netterstad

Otto G. Carlsund — en svensk kosmopolit

Så har Oscar Reutersvärdslänge planerade bok om Otto G. Carlsund kommit ut, och vem vore mer lämpad att biografera Carlsund än Reutersvärd, som under 1940-talet fungerade som assistent vid Konstvärlden under Carlsunds redaktion. Reutersvärd hade många tillfällen att följa Carlsunds monologer, som återgav hans konstsyn och berättade händelser, som inträffat under dennes år i 1920-talets Paris. Carlsund umgicks under 40-talet med planer på att utge en form av memoarer, som han ville kalla Konkreta skulpturer. Verket skulle bli en skildring av den konkreta europeiska skulpturen, som han själv fått erfara den under sina Paris-år. Av detta blev intet, liksom många av Carlsunds andra projekt. Den här gången kom faktiskt döden emellan. Carlsund avled 1948 bara 51 år gammal. Tursamt nog förde Reutersvärd anteckningar under sin tid på Konstvärldens redaktion och efter Carlsunds död började han kartlägga hans verksamhet i det franska konstlivet. Dessa anteckningar tillsammans med intervjuer med de inblandade har legat till grund för Reutersvärdsl biografi, som han kallat *Otto G. Carlsund i fjärrperspektiv* (Malmö 1988, 141 s. ill., personreg.).

Carlsund anpassade sig synnerligen lätt i det parisiska konstlivet. Han talade franska perfekt och deltog entusiastiskt i de teoretiska diskussionerna. Han vågade t. o. m. debattera med den fruktade konstkritikern Maurice Raynal som vid intervju 20 år efter deras sammanträffande väl mindes Carlsund och sade sig räkna honom till eliten inom avantgardet. Också Léger hade goda minnen av Carlsund och dennes skicklighet. Carlsund arbetade i Légers ateljé först som filmtecknare åt honom för experimentfilmen *Ballets Mécaniques*. Han utförde i Légers ateljé flera

geniala kompositioner och Léger tog heller inte illa upp att Carlsund vid tillfällen kopierat sin lärare så väl att han lyckats sälja målningarna med Légers signatur. Léger ansåg dem så väl utförda att han gott kunde stå för dem och beundrade också Carlsund för att han fick ut ett pris för dem, som Léger sällan själv fick. I Légers och Ozenfants skola Académie Moderne fick Carlsund bestående lärdomar och tillägnade sig deras konstsyn som anti-romantiker, anti-expressionist med fordran på en rigorös formdisciplin i kompositionsarbetet, eller som Carlsund uttryckte det själv: "En konstnär skall måla lika exakt som en snickare svarvar ett stolsben."

Men Carlsund upplevde också misslyckanden i Paris. Hans uppdrag, eller kanske självpåtagna uppdrag, att dekorera Erich Mendelsohns Einsteinturm i Potsdam gick om intet och hans stort upplagda arbete för Le Corbusiers biograf Studio 27 stannade vid skisstadiet. Det som dock förebådar tragiken i Carlsunds oförlösta konstnärskap är hans starka alkoholberoende. Här finns en dualism i Carlsunds personlighet. Strävan efter ordning och harmoni förbyts i kaos med ett drickande som förs till medvetenhetens gräns. Detta ledde till ett djupt självförakt. Han avskydde "apskapet" i sitt liv men förmådde

Otto G. Carlsund
Teckning av Isaac Grünewald, 1942

inte att bryta med det. Under 1930-talets år i Sverige accentuerades detta. Dessutom isolerad från det europeiska avantgardet, blev han så gott som konstnärligt improduktiv.

När Carlsund kallades hem till Sverige för att dekorera restaurangen "Lilla Paris" på Stockholmsutställningens område och han anordnade den famösa utställning, som skulle bli hans fall, hade han i Paris varit med att bilda gruppen Art Concret och utfört en serie geniala konkretiska målningar. För detta intellektuella måleri fanns ingen förståelse i kolorismens Sverige. Till Paris kunde han inte återvända efter sitt misslyckande med den postkubistiska utställningen 1930. Hans förbindelser med det europeiska avantgardet blev avbrutna. Carlsund drabbades av sammanbrott.

Under 30-talet experimenterade han dock med några musikmålningar, avsedda att vara översättningar av musikaliska till bildkonstnärliga kompositioner. Framför allt arbetade han med Bachs fugor. Här fann han den ordning och harmoni, som han sökte som en motvikt, ja en besvärjelse, mot det djuriskt kaotiska. Dessa muralt tänkta transponeringar är filmiskt komponerade och skall läsas horisontalt. Han utför också "tusenstreckteckningar" med dragning åt surrealismen, alltså ett avfall för Carlsunds del från den rena konsten. Och under 30-talet gjorde han en stor insats som konstkritiker, i vilken egenskap han ifrågasatte de etablerade konstkritiska värderingarna.

Carlsund fick dock sin konstnärliga comeback. Efter Mondrians död 1944 väcktes hans skaparlust. Han ansåg sig som Mondrianlärjunge och efter mästarens bortgång såg han som sin uppgift att föra det neoplasticistiska arvet vidare. Även om hans 40-talsproduktion blev sparsam, var Carlsund konstnärligt verksam och grep aktivt in i konstdebatten. Fortfarande under sin sjukhusvistelse 1948 hade han tilltänkta projekt aktuella. Konstnärerna skulle för skolor och sjukhus skapa mobila målningar i standardformat. Den sjuke skulle inte behöva betrakta samma bild hela tiden, utan målningarna skulle vara insatta i enkla lättmetallramar för att enkelt kunna bytas ut. Tankarna på dödsbädden ägnades fortfarande det murala måleriet. "Ge mig en målarverkstad, ge mig tio arbetare, som kan gå ut i husen och förverkliga mina planer", yttrade han några dagar före sin död.

Oscar Reutersvärd's skildring av Otto G. Carlsund är en fascinerande läsning och fyller en väsentlig lucka i 1900-talets svenska konsthistoria. Bokförlaget Kaleidoskop har

dessutom åstadkommit en vacker bok, generöst illustrerad med färgbilder, som väcker en längtan efter att få se Carlsunds samlade produktion i utställningsform. Framställningen är dock något rapsodisk och löst sammanfogad. Reutersvärd har avstått från notapparater och har heller inte använt mycket av Carlsunds skriftliga kvarlåtenskap. Kanske detta skulle ytterligare belysa fenomenet Otto G. Carlsund. T. ex. varför denne stränge postkubist ägnade hängivna biografier åt konstnärer som Anshelm Schultzberg och Oscar Bergman?

Barbro Schaffer

Ett konsthandlarliv

Gregor Aronowitsch: *Bukowskis – mitt öde. Glimtar från ett liv med konst* (Stockholm 1988, 196 s. ill. Personreg.).

Under mer än ett kvartssekel, 1953 – 1980, var Gregor Aronowitsch chef för Bukowskis som under hans egid genomgick en dynamisk utveckling. Det är de mångskiftande erfarenheterna från denna verksamhet han huvudsakligen skildrar i sina memoarer vilket titeln också anger. Inledningsvis ger han återblickar på sin uppväxttid och sina studieår. Han föddes 1911 och tillhör tredje generationen Aronowitsch i Sverige. På modernet är han befreundad med svensk högadel. Modern Irma Taube var dotter till greve Carl Evert Taube, under en tid slottsfogde med bostad på Stockholm slott, och operasångerskan Mathilda Grabow. Farföräldrarna David och Hilda Aronowitsch, båda av judisk börd och ortodoxa, kom till Sverige 1870 som flyktingar från Vilna i Polen. Det var samma år som den polske adelsmannen Henryk Bukowski, flyktig i vårt land sedan 1864, grundade den nu anrika firman. Farfadern skapade snabbt en betydande förmögenhet som förkovrades av sonen Martin, Gregors far, vars originella personlighet tecknas med ömsint humor i boken. Han hyste en äkta kärlek till konst och antikviteter och umgicks gärna med konstnärer som fylkades kring hans stambord på Operabaren i Stockholm eller gästade honom på Kaggeholms slott på Lillön i Mälaren: Eigil Schwab, Bertil Lybeck, Richard Lindström, Isaac Grünewald m. fl. Författaren ger roande glimtar av ferierna här och av närmaste grannen, den excentriska familjen Klinckowström på Stafsund med Axel "Klinckan" i spetsen. Ett tillskott till excentriciteten fick familjen då Nils von Dardel gifte sig med dottern Thora.

Gregor Aronowitsch utbildning efter studentexamen 1930 var lång och varierad. Det

blev nästan en halv jur kand i Uppsala och därpå något års konstnärsutbildning i Paris med studier på Maisson Watteau för Lena Börjeson och på Académie Ranson. Han tänkte bli skulptör men kom underfund med att hans begåvning inte räckte till så han sadlade om och övergick till att läsa humaniora. 1946 tog han fil lic i konsthistoria för uppsalaprofessorn Gregor Paulsson. Därmed hade han uppfyllt villkoret för att han skulle få ta ut sin arvslott om 51 aktier, dvs. aktiemajoriteten, i AB H Bukowskis konsthandel som fadern, vilken alltid 1939, hade förvärvat 1929. Då han började sin anställning i firman 1947 var den ganska nergången med dålig lagerhållning och en fätalig rätt sliten arbetsstyrka. VD var skalden och konsthistorikern Karl Asplund om vilken den eljest i sina omdömen om människor så varsamme Aronowitsch yttrar sig påfallande negativt. Vänligare faller orden om den gamle kamrern Stellan Warelus (efternamnet genomgående felstavat med enkelt V i boken), kassörskan Ine Holst och den legendariska städerskan och kopisten av firmans korrespondens, morakullan Anna Larsson, hon som hade haft förtroendet att överlämna företagets gåva till Zorn på hans 60-årsdag 1920.

Efter sex år hade Aronowitsch köpt upp samtliga aktier i bolaget och grep då rodret som VD. Den finansiella situationen var inte lysande och det gällde att pressa utgifterna. Under firmans sötebrödsdagar på 10-talet hade man beslutat att Nationalmuseum varje år skulle ha 5 % av vinsten, dock minst 5 000 kronor. Aronowitsch fick så småningom till stånd en överenskommelse med överintendenten Carl Nordenfalk som innebar att museet i stället fick en engångssumma på 30 000, något som museet idag med facit i hand förvisso beklagar. Det torde vara en ringa tröst att som det anges på försättsbladet "all avkastning av denna bok tillfaller Nationalmuseum". Svårare att bli av med var en annan utgiftspost. Stockholms stad hade sedan 1600-talet monopol på att förrätta alla auktioner inom dess hank och stör och för det betingade sig stadens auktionsverk ett arvode på ca 5 % av omsättningen. Efter långdragna förhandlingar upphörde monopolet fr. o. m. 1 januari 1971, vilket främst skall ha varit finansborgarrådet Hjalmar Mehrs förtjänst.

Boken har ett rikt persongalleri och vi får bl. a. möta några av storkunderna. Gamle generalkonsuln Axel Ax:son Johnson verkade nästan skrämmande på Aronowitsch då han majestätiskt skred genom lokalerna med svassande eskort i kölvattnet. Då och då pekade han på ett föremål och sa: "Det där vill

jag ha" — priset var det aldrig tal om. En annan som också visste vad han ville ha var Gerhard Versteegh. Liten, mager och kutryggig gick han raskt genom salarna med Aronowitsch vid sin sida och avslutade inspektionen med "Tack, den vanliga makadamen". Han förlorade aldrig en budgivningskamp och tyska konsthandlare hade döpt honom till "der böse Alte" sedan de förgäves försökt överbjuda honom då det gällde tyska praktpjäser i silver från barocktiden. Carl De Geer, herre till Stora Wäsby och Leufsta var storköpare inte bara för egen räkning utan också för Enskilda bankens och sin omfattande finländska bekantskapskrets. Carl-Berthel Nathhorst fyllde Villa Ekarna på Djurgården med många klenoder från firman, men den moderna konsten köpte han på annat håll. Största bredden som samlare hade enligt Aronowitsch Sven "Kenne" Ericsson, innehavare av textilföretaget Stobo AB och med fastighetsaffärer som grund för förmögenheten. Hans samlingar i Stockholmsshemmet på Skeppsbron och på Fituna herrgård omfattade inte bara antika möbler, silverskatter och målningar utan också bokrariteter som Heli-ga Birgittas skrifter i förstaupplaga och originalutgåvan av Linnés Systema Naturae.

Trogen och intresserad gäst vid auktionsvisningarna var också kung Gustav VI Adolf, alltid påskyndad av sin uppenbart mindre intresserade maka.

Inte bara människor utan en lång rad konstverk presenteras naturligtvis i boken, en hel del återgivna i bild, och författaren lämnar åtskilliga prisuppgifter. Hur lönsamt det varit att på 60- och 70-talen investera i konstföremål av skilda slag framgår av det diagram han låtit utarbeta och som grafiskt visar en jämförelse mellan konsumentprisindex och genomsnittspriserna på försålda auktionsobjekt under åren 1950–1980. Från ca 1972 stiger kurvan för de sistnämnda brant uppåt och ännu brantare har den som vi vet fortsatt att stiga.

1974 sålde Aronowitsch sina aktier till Matts Carlgen som i dag är ensam ägare till AB H Bukowskis Konsthandel och dess dotterbolag Bukowskis auktioner AB.

Boken är tillägnad minnet av Genia och Ingegerd, hans båda hustrur. Med Genia, f Lebedeff och av rysk härkomst, var han gift 1934–64 då hon gick bort i cancer. Året därpå gifte han om sig med Ingegerd dotter till skofabrikören Reinhold Berglund i Örebro. Hon avled för ett par år sedan.

Aronowitsch skriver mycket kultiverat, initierat och underhållande och läsningen är både nöjsam och lärorik. Några dagboksan-

teckningar till stöd har han tydligen inte haft varför det blir många formuleringar av typen "om jag minns rätt", kanske alltför många, eftersom han ibland utan större besvär hade kunnat verifiera uppgifterna.

Brita Linde

Välskrivna diplomatminnen

Som en "krumelur i tillvarons marginal" presenterade sig en gång den fine UD-tjänstemannen Paul Mohn. Detta är väl "det jag själv en gång skulle bli" kommenterar Bengt Rösiö nu i sina memoarer. Som titel har Rösiö emellertid valt det avmått korrekta *Yrke: Diplomat* (Stockholm 1988, 271 s., personreg.).

Och förvisso har Rösiö undet ett omväxlande liv utövat sitt yrke så det räcker till. Han har överlämnat kreditivbrev till fem presidenter, fyra emirer, två kungar och en sultan. "Jag har ätit och druckit mig igenom överdådiga tillställningar i svältande länder".

Som den citerade formuleringen ger vid handen känner Rösiö en viss olust inför diplomatlivet. Han har för all del trivts med sin tillvaro, men efter hand alltmer stötts av "ihålligheten, den falska glorian, fjäsket". Av det akvarieartade i en existens isolerad från det verkliga livet på gator och torg, den tillvaro som delas av det överväldigande flertalet.

Likartade reflexioner har mött i andra diplomatmemoarer, men de är här exceptionellt skarpt formulerade. Kanske beror det på att Rösiö har fullgjort en stor del av sin karriär i mer eller mindre utpräglade u-länder där diplomater nära nog med naturnödvändighet är hänvisade till en exklusiv tillvaro och det fordras en extra ansträngning för att få kontakt med "folket".

Vad som omedelbart frapperar är Rösiös litterära talang. Den finns tidigare dokumenterad i flera böcker och dessutom ett antal kortare betraktelser vilka cirkulerat inom begränsade kretsar — ofta små pärlor av kvickögd iakttagelse och briljant berättartalang. I det nu aktuella arbetet finns utsökta naturskildringar från både Gamla och Nya världen och en rad roliga porträtt, t.ex. Albert Schweitzer, "iförd solhjälm och slokande mustasch såg han ut som ett mellanting mellan Clemenceau och Sankte Per där han gick omkring i sitt primitiva sjukhus". Under läsningen av *Yrke: Diplomat* kan man emellanåt inte underlåta att beklaga vilken lysande journalist som här har gått förlorad.

Bengt Rösiö är sonson till "jordbrukets apostel", Per Jönsson Rösiö, "ett visionärt geni vars visioner beklagligtvis var felakti-

ga". Jordbrukets apostel hade nio barn (kallade apostlagärningarna) av vilka en blev vete-
rinär och får till Bengt. Barndomsskildringen är frisk — som nästan alltid i memoarer — liksom berättelsen om den brådmogne ynglingens studier i Uppsala och vandringar utomlands. Så fort gränserna öppnades 1945 stack Rösiö ut i olika väderstreck — deltog bl.a. i kanalbygge i Bulgarien — för att efter fortsatta, stipendiefinansierade studier antas som attaché 1952. Han var då 25 år.

Den första utlandsposten blev New Delhi. Ambassadör var Per Wijkman, "vars yttre förde tankarna till statyerna på Påskön." Rösiö tecknar ett vackert porträtt av en humanistiskt bildad diplomat, en flitig och insiktsfull rapportör som emellertid av "obskyra skäl" försattes i disponibilitet. Rösiö går annars i stort sett förbi sina UD-kolleger med tystnad, dvs. han nämner namn men undviker närmare karaktäristiker med risk för betygssättning.

Vad gäller en kategori är han dock uttalat kritisk. Det är i fråga om de "sidorekryterade", alltså de diplomater vilka inte lärt sig yrket från grunden och startat som blygsamma attachéer utan som av politiska skäl "trängt sig in en bit före målnöret". Att på detta sätt göra ambassadörsposter till ett slags landshövdingetjänster i utlandet, reträttbefattningar för avpolletterade politiker finner Rösiö vara helt förkastligt. Själv är han numera generalkonsul i Montreal med en f. d. folkpartiledare som ambassadör.

På ett tidigt stadium kom Rösiö in i u-hjälpen. Samtidigt som han var positiv till sådant bistånd insåg han vilka problem som var förenade "med en för svenskt kynne så väsensfrämmande uppgift som att utveckla de kolonier vi själva aldrig haft". De till en början relativt blygsamma bidragen förvaltades enligt Rösiö effektivt medan det kapitalstarka SIDA längre fram fick "svårt att värja sig mot de dervischer som i träskor och skägg klampade fram för att ge Che Guevara och Ho Chi Minh ett handtag". Det skulle dröja innan SIDA fick den kår av tekniker och ekonomer som behövdes för att ge biståndet en realistisk målsättning. Alltför länge skulle biståndsgivarna förtränga begrepp som korruption och inkompetens bland mottagarna, exempel har givits i allra senaste tid.

En hög tanke har Rösiö om missionärer som biståndsbetare. De talar ett språk som alla begriper, de arbetar absolut obyråkratiskt, de når människorna. "De spelar dragspel och berättar om Herren och om någon känner sig frälst blir de glada och blir de det inte är de glada ändå".

Som konsul i Léopoldville kom Rösiö att på närmaste håll bevittna Dag Hammarskjölds bråda död. Huruvida det var fråga om olyckshändelse eller attentat lämnas osagt. Men man måste chockeras av den snarast brottsliga nonchalansen i Ndola, planets destination. Tio minuter efter midnatt 17/18 september 1961 hette det i flygplatsens radio: "Era ljus i sikte över oss, gå ned." Sedan blev allt tyst utan att något gjordes, utan att det ens gick larm om att planet med FN:s generalsekreterare hade försvunnit. Under tiden låg planet och brann i snårskogen endast 16 km bort. Det dröjde till 13.35 nästa dag innan vraket påträffades.

"Alla som beundrat Hammarskjöld glömer lätt att det också fanns de som hatade honom, framför allt här nere". Det var belgarna som hade förlorat inkomster och privilegier, Ian Smiths anhängare som såg sitt herravälde hotat och legosoldater från Algeriet som värvats för "utbrytarprovinsen" Katanga. Hammarskjölds plan behöver inte ha blivit direkt angripet, det kan tänkas att ett litet plan plötsligt lade sig i vägen, att det stora planet dök och då kom för lågt. Rösiös text är mönstergill; information och indignation löper parallellt.

För att hedra Hammarskjölds minne inrättades en internationell Hammarskjöldfond. Till fondchef utsågs Bengt Rösiö. Nu gick ridån upp för ett lysande skådespel. Öppningssessionen ägde rum i Tunisien. "Alva Myrdal kuttrade, utrikesminister Mongi Slim gav med sina ringpydda fingrar vinkar åt betjänterna att bringa dadlar och frukt, Andrew Cordier satt bevåget grymtande. Jag hade kommit upp i smöret".

Under två år sysslade Rösiö med att under ständigt kringflackande tänka ut uppgifter för fonden. "I maj 1963 konstaterade jag att jag talat med 238 personer i 37 länder". Man kan fråga om det inte varit mer produktivt med färre. Som det nu var blev de många kockarnas soppa skäligen tunn, även om Rösiö effektivtuerade några egna uppslag i form av seminarier för personer från u-länderna. Därtill kom att medan det i Sverige flöt in mycket pengar till fonden slog insamlingen fel i USA där Hammarskjöld snart var glömd. Det slutade med att fonden blev en svensk institution med internationell inriktning förlagd till Uppsala där också Hammarskjöld hade hört hemma.

Efter arbetet med fonden återgick Rösiö till UD. "Jag hade tillbringat sex år i Asien, som jag älskade, och ägnat tre år att lära känna Afrika bättre, tror jag, än då någon annan UD-man". Icke förty placerades Rösiö

i Venezuela. Det är inte enda gången som han markerar missnöje med utrikesförvaltningens enligt hans åsikt okänsliga och oförstående personalpolitik. Hur befogat är svårt att bedöma, med det torde vara ostridigt att det en eller annan gång brustit i psykologisk insikt vid tillsättning av t. ex. utsatta poster.

Dock, Rösiö fick småningom återvända till Afrika och uppleva en lycklig tid som Sveriges förste och tills vidare siste ambassadör i Khartum. "Aldrig har vi haft så goda vänner som i Sudan och aldrig har jag känt mig så förtrolig med landets invånare som där". Men när ett u-hjälpprojekt var avvecklat och det samtidigt blev aktuellt att öppna en ambassad i Kuala Lumpur "sa finansmen med sitt vanliga sinne för kohandel att då får man lägga ner någon annanstans". Det blev alltså Khartum som drogs in.

Senare skulle Rösiö bl. a. vara generalkonsul i Houston och ambassadör i Prag för att alltså nu sitta som generalkonsul i Montreal. Man får onekligen intryck av en viss rastlöshet; Rösiö torde heller inte ha haft alltför mycket till övers för vardagslivets mer eller mindre rutinartade administrativa bestyr. Han medger själv att ett tålmodigt förhandling inte är hans starka sida, att han kan ha alltför brått.

Det finns åtskilligt i den konventionella svenska synen på omvärlden som stöter Rösiö. Bl. a. att kritiken mot förtryckande regimer i Afrika nästan enbart riktas mot Sydafrika och inte också emot terrorregimer i andra länder med svarta ledare. "Det största sveket mot Afrikas svarta är om vi tolererar svarta förtryckare, som om mänskligheten inte kan vänta sig bättre förstånd, vett eller anständighet av sådana som har annan hudfärg än vi".

Rösiö är misstänksam mot mycket av den information för Sverige som bedrivs i utlandet. Det kan vara arrangemang som kostar mycket pengar och ger arrangörerna tillfällen till skattefria förmåner utan att avkrävas andra resultat än sådana de själva vill redovisa men som ser bra ut i verksamhetsberättelsen hemma. Däremot anser Rösiö att många också av de olönade konsulerna — för vilka tjänsten alltså är en bisak — gör Sverige ovärderliga tjänster här och var i världen, också vad gäller informationen.

Och ambassaderna? Rösiö blir betänksam inför den allt större personal som nu anses vara nödvändig "med trög administration, eviga personalproblem, sammanträden och internt umgänge". Detta leder bl. a. till att man sällan hinner läsa in vad man behöver, det kommer ständigt annat emellan. I och

med att allt fler kommer in i tjänsten ökar risken att den diplomatiska yrkesprofilen suddas ut. En profil som Rösiö är mån om att bevara.

Bengt Rösiös välskrivna memoarer ger både information och underhållning. I båda fallen av mycket god klass.

Ulf Brandell

Om en man och hans tid

Kaj Björk: *Livet är kort. Om en man och hans tid* (Stockholm, 1988, 396 s.).

Ibland svenska läkarmemoarer intar Folke Henschens Min långa väg till Salamanca (1957) en rangplats. I dess rika persongalleri förekommer ett särskilt kapitel ägnat vänskapen med Adolf Björk, en ung medicinare som med sin förening av kulturella och medicinska intressen gjort ett mäktigt intryck på bokens författare. Adolf Björk föddes i Malmö 1885 som son till en tidigt bortgångna slaktare vars änka förmådde driva mannens charakuterirörelse vidare. Sonen Adolf blev med kand i Lund 1908, fortsatte studierna i Stockholm, där han blev med lic 1913. Efter några års samvetsäktenskap var han från 1910 legalt gift med Eva Jancke, konsthantverkare och dotter till en häradsbörge. När Adolf Björk avled 1919 i en njuråkomma var han blott 34 år. Makarna hade fem minderåriga barn. De sista levnadsåren var han privatläkare i Göteborg — psykiater med bostad och praktik vid Vasagatan, centralt i staden.

Yngste sonen, förre ambassadören Kaj Björk, som senast framträtt som memoarförfattare, har lagt fram en levnadsteckning som främst tar sikte på Adolf Björks relationer till tidens radikala intelligentia under det att hans läkargärning i mindre grad beaktas. För denna framställning har Kaj Björk förfogat över faderns efterlämnade korrespondens. De skrivna dokumenten har kunnat kompletteras av arkivfynd i Kungl biblioteket och Lunds universitetsbibliotek och annorstädes. Det är bara att beklaga att författaren eller förlaget inte velat ta med en källförteckning. Denna brist upphävs inte av det utmärkte personregistret som tar upp sluttitlar för alla medverkande.

Vad var det då som var märkvärdigt med Adolf Björk? Han levde inte särskilt länge, han nådde inte någon framstående position och han gav inte ut något av trycket. Däremot kan det noteras att det oväntade dödsfallet väckte vännernas bestörtning och en minnesskrift redigerades av en av dem, bokförläggaren och bokhandlaren Karl Börjeson.

Frågor har Kaj Björk ställt rörande den far han aldrig lärde känna — när fadern dog var han mindre än ett år gammal. Resultatet av hans undersökning redovisas i boken — nyktert, utan märkbar sonlig vördnad. Mot en välredigerad bakgrund av tidens kulturella strömningar och politiska krislägen tecknas bilden av en storväxt och kolerisk man, nog så egocentrisk och till läggningen receptiv men inte kreativ.

När Adolf Björk var blott nitton år inträffade en sorglig händelse som kom att påverka omgivningens uppfattning om honom. Hans fästmo sedan någon tid var en fyra år äldre medicine studerande Hildur Sandberg, bördig från Ängelholm. Hennes plötsliga död gav upphov till talrika spekulationer om fästmannens förmenta betydelse för henne. Händelsen har granskats av flera författare och skymtar såväl hos memoarförfattare som i skönlitteraturen. Kaj Björk har tagit del av obduktionsresultatet som inte uppvisar något anmärkningsvärt och även granskat de båda ungas korrespondens när de tidvis uppehöll sig i föräldrahemmen och inte funnit något som är notabelt. Hildur Sandberg var en storvuxen och blodfull kvinna — ett par goda fotografier av henne finns med i boken — och Kaj Björk kan konstatera att hans föräldrar pietetsfullt samlat och bevarat de ungas brevväxling. Det visar sig att Hildur Sandbergs medicinska studier varit föga framgångsrika. Däremot hann hon med en radikal insats för kvinnans frigörelse i sin tids skånska miljö. Samtidens smeknamn på henne "Magnum bonum", egentligen en potatis-sort, ska ses som kontrast till en annan flickas "Parvum malum". Den sistnämnda hade nog inte samma företräden.

Till vänkretsen under Lundatiden hörde akademiker som Lännart Ribbing, Arnold Norlind och tidvis Bengt Lidforss — föga maskulina personligheter som tidvis väcker någon undran hos Adolf Björk, som kände dem, och alldeles avgjort hos hans son som tagit del av deras utläggningar i korrespondenser eller efterlämnade skrifter. Konst och konstnärer sattes högt av Adolf Björk. Till konstnärsvännerna hörde Arnold Norlinds bror Ernst, vidare Fritz Kärfve, Birger Simonsson och Anders Trulson. Redan under skoltiden i Malmö blev Anders Österling och Adolf Björk vänner. Österlings minnesbilder, publicerade vid hög ålder, betecknas av Kaj Björk, som gör jämförelser med samtida vittnesbörd, som otillförlitliga. Adolf Björks stora beläsenhet är obestridlig, men hans språkliga orientering är begränsad till det tyska området och Kaj Björk tvingas med besvikel-

se konstatera att fadern inte står fri från tidens fördomar – i den efterlämnade korrespondensen spåras tvärtom antisemitiska inslag.

Adolf Björks största läsintresse var Strindberg och det gav honom efter flyttningen från Lund till Stockholm tillfälle till en praktisk insats av betydelse. När Strindbergskommittén organiserades 1911 inför nationalinsamlingen utsågs med kand Björk till vice ordförande och var från februari till september detta år i praktiken den som ledde arbetet. Kaj Björk finner även belägg för att fadern medverkade vid redigeringen av det upprop som låg till grund för insamlingen.

Ett ingripande i politiken får Adolf Björk möjlighet att göra under en period 1917 då han är biträdande sekreterare för Stockholmskonferensen, ett iniberat försök att mäkla fred i det pågående världskriget. Flera politiska förgrundsfigurer från skilda länders socialdemokratier besöker Stockholm under förberedelserna. Politiskt är han föga förfaren men han är praktiskt lagd.

Som student i Lund anslöt sig Adolf Björk till socialdemokratin och socialdemokrat förblev han till sin död men var då enligt sonens bedömning i boken på väg att förborgerligas. Umgänget de sista åren i Göteborg bestod av konstnärer och liberala tidningsredaktörer.

Socialdemokrat är även bokens författare men han tar avsked av dess svåråtkomliga föremål, fadern, med att säga att han förblir främmande för honom.

Åke Lilliestam

Ett liv i fredens tjänst

Greta Engkvist: *Att se tillbaka vid 94. Minnen från ett liv för freden.* (Stockholm 1988, 220 s., ill., personreg.).

Säkerligen är Greta Engkvist för rätt många människor en väl känd person. Innan jag i min hand fick hennes vid hög ålder nedskrivna minnen, hade jag mig veterligen aldrig ens stött på namnet. Ändå borde det inte ha varit mig helt okänt. För i ledet närmast bakom portalfiguerna i svenskt fredsarbete, där har Greta Engkvist verkat i över fem decennier. En upptäckt som hos mig genast väckte den gamla frågan om vilka som betytt mest i historien: De namnkunniga få eller de många som, med Greta Engkvists egna ord, hållit sig "självmant i skymundan".

Under första genomläsningen av Greta Engkvists bok kände jag mig ibland stressad och ville kontrollera tiden för nästa båt- eller tågavgång. För förf. har verkligen tillfreds-

ställt sin reslust. Ofta har hon rest på uppdrag av de många fredsorganisationer, i vilka hon varit en synnerligen aktiv medlem. Det hela började 1928 när hon var med och bildade Maj-kommittén för svenskyborna. Under de följande femtio åren arbetade Greta Engkvist bla i svenska sektionen av Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet (även i dess internationella styrelse), Svenska Open Door-gruppen, Svenska kvinnors nationalförbunds kommitté för fred, Svenska kvinnors medborgarförbund, Socialdemokratiska kvinnors studieråd i internationella frågor och den 1939 grundade Fredshögskolan, vars föreståndare hon blev 1940. Under andra världskriget var hon kurator för ORT, en internationell judisk organisation för rehabilitering genom yrkesutbildning och efter kriget gick hon självfallet med i Föreningen för mellanfolkligt samarbete för fred (senare Svenska FN-förbundet).

Greta Engkvist sköter sekreterarsysslor, redigerar skriftserier och skriver egna artiklar. Hon gör inlägg på nationella och internationella möten och konferenser, avlägger studiebesök hos systerorganisationer utomlands och reser Sverige runt på föredragsturnéer. Hon talar om fred och demokrati, socialpolitik och vad hon själv kallar "familj och moral". Hon sprider FNs budskap i skolorna och hon undervisar i "svenska för utlänningar". Ofta berättar hon från sina resor. Och hon har mycket att berätta, för Greta reser inte bara "i tjänsten", resandet är hennes stora passion.

Kanske väcktes Greta Engkvists reshunger när hon och maken, nyblivne byggnadsingenjören Olle Engkvist, under nio månader åren 1920–21 reste runt i Europa och gjorde slut på ett stipendium. När paret tio år senare beslutar sig för att skiljas, erbjuder den nu välbärgade storbyggmästaren henne att tillbringa hemskillnadsåret på resa i Europa och Asien. Efter det äventyret kan hon inte längre hålla sig still. Så fort hon får pengar och tillfälle ger hon sig ut. Hon är föga räddhågad. Några av hennes anhalter är Sovjetunionen (1930-talet), Mellanöstern (1957–58), Afghanistan (1964) och fredsmarschen till Minsk (1982).

Greta Engkvist reser, hon arbetar för freden och hon träffar många människor. Hon har mycket att berätta. Men när hon slutar sin bok med att deklarera att hon vid fyllda 94 fortfarande är reslysten – och nyfiken väntar på resan bortom jordelivet – då kanske fler läsare än jag känner det som om Greta Engkvist själv försvann någonstans på tåget mellan Dairen och Mukden redan 1931.

Själv satte jag mig då att läsa om boken för att se om jag kunde återfinna henne.

Och visst kan man bland Greta Engkvists minnen också hitta henne själv, men hon håller sig nogsamt i skymundan. Språket är redigt och rakt men gör ibland små krumelurer som låter en ana författarinnan. Hon har ordning på minnena och uppenbarligen tillgång till ett arkiv (vilket någon lämplig arkivinstitution borde skynda sig att förvärva) och man har trevligt när hon ibland hinner berätta lite mer om något av sina många möten med kända personligheter. Men om Greta Engkvist själv vet jag fortfarande inte mycket mer än att hon i sitt liv varit mycket nyfiken och mycket ivrig – så ivrig att hon av omvärlden klandrats för att hon talat för fort. Ändå ger hennes berättelse anledning till många reflektioner kring förändrade livsvillkor och jämförelser med dagens fredsfrågor. När Greta Engkvist berättar om debatten på 1930-talet kring Sveriges roll som vapenexportör är obehagliga jämförelser oundvikliga. Hennes minnen är roliga och intressanta, men de lämnar mig otillfredsställd. Ty jag har svårt att tro att hennes liv bara varit som en enda lång kombinerad tjänste- och semesterresa.

Jag hoppas att någon en dag tar sig för att skriva en utförlig biografi om Greta Engkvist. Det förvånar mig att dagens kvinnohistoriker ännu inte begynt arbetet att skriva ordentligt underbyggda biografier över sina 'förmödrar'. Visserligen tycks biografiskrivande sedan åttrionden tillbaka bara vara tillåtet för litteraturhistoriker, men kvinnoforskningen vill ju verka förnyande. Må också historiker återuppta den glömda konsten att skriva läsvärda, vetenskapliga biografier! Bland tänkbara forskningsobjekt vill jag föreslå Greta Engkvists långa liv och ihärdiga arbete såsom en "i skymundan".

Kerstin Abukhanfusa

Carl-Adam Nycops memoarer

Carl-Adam Nycop: *"Väcka, oroa, förarga". En tidningsmans memoarer (Borås 1988, 320 s. ill., personreg.)*

Carl-Adam Nycop är en av 1900-talets mest framstående publicister i Sverige. Han var med och startade bildtidningen SE 1938 och kvällstidningen Expressen 1944, som under hans ledning växte till Nordens största dagstidning. Senare har han verkat som tidningskonsult, medieman, debattör, journalistutbildare, socialdemokratisk kulturarbetare m. m.

I memoarböckerna Bära eller brista (1970) och Nyfiken med sting (1971) har Nycop tidigare behandlat bl. a. de framgångsrika åren med Expressen, som han lämnade 1962, signifikativt nog i samband med överflyttningen av DN/Expressen från de gamla Klarakvarten till det nya området i Marieberg. Nu beskriver han hur den svenska mediamiljön förändrades under de senaste 25 åren. Ett annat intressant avsnitt gäller kultur och politik. Vidare ges fem närbilder av färgstarka personer, som Nycop mött och nära samarbetat med, nämligen Ivar Harrie, Georg Rydberg, Topsy Lindblom, Elise Ottesen-Jensen och hustrun, Margot Nycop. Dessa miniporträtt är de kanske mest genomarbetade i boken. Man märker att de är skrivna med stor inlevelse och i det goda syftet att för eftervärlden påminna om några intressanta levnadslöpp och att ge personliga karaktärstexter av ett antal människor som Carl-Adam Nycop har stått nära.

I bokens avslutande avsnitt, Livets eftermiddag, anlägger Nycop betraktelser över tidens snabba flykt, människolivets korthet och det väldiga panorama som naturen utgör i förhållande till våra korta ögonblick på jorden. Havet som en spegling av minnen, tankar och drömmar går igen både när det gäller barndomens Helsingfors, väst- och ostkustens seglingar på 30- och 40-tal, och dagens Hanöbuk där paret Nycop har bosatt sig i Åhustrakten efter pensioneringen. Sommarens 1987 sitter Carl-Adam Nycop vid Åhusstranden och "spisar gladjazz från gångna lyckliga dar" och raskt går associationerna vidare till jazzmusik i tjugotalets Helsingfors – då mycket chockerande – till New York på trettioalet, över Svend Asmussen, Arne Domnerus, Putte Wickman fram till de amerikanska stjärnorna.

Ibland är Nycops nya minnesbok associativ i komposition och framställningssätt. Det är ett sätt att skriva memoarer, som kanske inte är så vanligt i vårt land, men som förekommer oftare i de stora kulturländerna. Genom minnets associativa flöden framlockas gångna tidsmiljöer och stämningar på ett sätt som den kronologiskt strikta dispositionen och den linjära berättartekniken knappast klarar av. Samtidigt är dock Nycop alltför mycket den drivne journalisten för att inte momentant övergå till en betydligt snabbare framställningskonst, där den raka stilen, som är typisk bl. a. för kvällstidningarna, odlas på ett vägvinnande sätt. Berättartekniskt framstår därför denna memoarbok som mångfacetterad men kanske även något svårtillgänglig.

Skildringen av Expressens uppbyggnadskede är i denna bok kort och främst inriktad på ett antal dynamiska personligheter som Sigge Ågren, den legendariske redaktionschefen, och Ivar Harrie, den suveräne kulturredaktören och senare huvudredaktören. Notabelt är Nycopps försök att göra Expressen till något av "ett folkuniversitet" genom specialavdelningar som medicin, teknik, skatterådgivning m. m. Dessa folkbildarideal kom att utgöra en balans mot den rena nyhetsjakten och de braskande rubrikerna och har satt sin prägel på tidningen även i sen tid. Dagens söndagbilagor har t. ex. ofta ett mycket glättat innehåll men det varvas med mer seriöst featurematerial. Här kan man se hur en tradition fortfarande verkar inom tidningen. Ytterst är det Nycopps idéer som ännu talar.

Intressanta är Nycopps utblickar mot "storbror" Dagens Nyheter. Bilden av Herbert Tingsten är visserligen inte ny, men bekräftar dennes ointresse för tidningens allmänna avdelningar och starka inriktning på den rent opinionsbildande verksamheten. Samtidigt är det ett psykologiskt porträtt då Tingsten ofta hade en stark rädsla för verklighetens mörka sidor ("Jag har svårt att stå ut med konfrontationer") vilket enligt Nycop hade ett klart samband med hans aggressiva, polemiska stil i debatt och politik.

När Nycop bedömer de verkställande direktörerna i Dagens Nyheter AB sätter han utan tvekan den äldre generationen med Sten Dehlgren och Helge Heilborn högre än efterföljare som Erik Huss och Gustaf Douglas. Ågarfamiljen Bonnier skyntar förbi. Kaj Bonnier som styrelseordförande höll uppenbart hårt på DN/Expressens integritet och sökte undvika inblandning utanför tidningarnas ekonomiska skötsel.

Bildjournalistikens utveckling är en del av den svenska presshistorien och här kom inte minst Expressen att bli banbrytare. Nycop lyfter dessutom fram klichéfaktorn Gustaf Wickman och redaktören Oscar Hemberg som i DN redan före 1920 målmedvetet arbetade med bilder på bl. a. förstasidan.

Nycopps insatser som kultur- och valarbete för socialdemokraterna på 1970-talet ägnas ett avsnitt där man slås av de sura och ofta hätska reaktionerna mot Nycop personligen från det borgerliga läget. När ett antal kulturarbetare i valet 1973 ställde upp för socialdemokraterna fick de t. ex. höra i pressen att de var "salongsbolsjeviker", "ett gyllene patask", "klassförrädare" m. m. Nycop medger att denna presskampanj t. o. m. var saftig för en gammal kvällstidningsredaktör, som ändå var van vid det mesta.

Äventyret med Stockholms-Tidningen i början av 1980-talet ges en initierad skildring. Frågan är om inte denna satsning på en socialdemokratisk morgontidning i Stockholm var orealistisk från början. Nycop menar dock fortfarande att det borde finnas en marknad för en ny dagstidning i Stockholm, men då möjligen som en kvällstidning.

Sammanfattande är Nycopps nya memoar-del kanske något splittrad men rymmer samtidigt mycket intressant stoff. Det är en fin avslutning på en memoarsvit som belyser en huvudlinje i svensk medieutveckling under efterkrigstiden.

Kent Zetterberg

Georg Svensson minns

I samband med Bonniers förlags 150-årsjubileum utkom en rad publikationer, b. a. den stora samlingen av brev till förlaget *Excelsior* (rec. i PHT 1987:3–4). I detta sammanhang utgav också Georg Svensson minnesboken *Minnen och möten* (Stockholm 1987, 300 s., ill., personreg.). Georg Svensson har utnämnts till den ende Bonnier som hetat Svensson, en beteckning han bär med viss stolthet. Boken består dels av hans personliga minnen från en livslång förlagstjänst, dels av korta skisser av författarpersonligheter han haft att göra med under sin verksamhet.

Minnena inleds med några "glimtar från barndomen", då hans intresse för böcker och konst väcktes samt inte minst samlandet av detta. Hemmet i Västerås var småborgerligt med konservativa värderingar utan påtagligt intresse för det konstnärliga. Georg Svenssons väg till litteraturen gick via Allers familjejournal med dess Courts-Mahler-följetonger. Vid minnet av fascinationen över dessa förljugna romaner inser han det vanskliga i att fördöma gottköpslitteraturen och som en röd tråd genom hela boken löper ett försvar för den goda underhållningslitteraturen. Som student anlade han attityden av en blaserad dandy i Oscar Wildes efterföljd, en hållning han minns med en viss skamsenhet. Hans favoritförfattare var dock Per Hallström och han läste redan 1921 Joyces Porträtt av författaren som ung i svensk översättning.

Georg Svensson fortsatte sina studier vid Stockholms högskola, där han valde att läsa konst- och litteraturhistoria, trots att fadern ansåg denna bana äventyrlig. Konsthistorien med Johnny Roosval som lärare blev hans huvudämne och där han så småningom nådde en licentiatgrad. Emellertid måste studierna kombineras med förvärvsarbete och 1924 anställdes han vid Bonniers konserva-

tionslexikon. Under Gotthard Johanssons ledning skrev han konsthistoriska artiklar. På redaktionen fanns också Axel Elvin, Ragnar Svanström och Carl Björkman. 1930 avlade Georg Svensson sin fil. kandexamen och fick anställning på bokförlaget Natur och Kultur. Här regerade Johan Hansson enväldigt och trots flera schismer uttrycker Georg Svensson sin beundran för denne förläggare. Arbetet där var svårt att kombinera med studier och 1931 inledde Georg Svensson sin bana vid Bonniers förlag, först som redaktör för det nystartade Bonniers litterära magasin.

Under sjutton år skötte Georg Svensson redigeringen av BLM. Han sökte hålla en bred recensensavdelning och införde så småningom avdelningar som För boksamlaren och Från bokhyllan, ett redaktionellt grepp som väl speglar hans intresseinriktning, och han beklagar att sådana avdelningar anses alltför lättviktiga för seriösa tidskrifter i dag. Det redaktionella arbetet löpte givetvis inte bara friktionsfritt. T.ex. hade han svårt att komma överens med Agnes von Krusenstjerna. Hon besökte honom en gång för att få några dikter publicerade. Georg Svensson tyckte om dem, men fann några skönhetsfel. Agnes von Krusenstjerna replikerade: "Kandidaten måste ha missförstått det här. Jag har inte kommit för att få mina dikter rättade utan för att sälja dem. Ska ni ha dem eller inte?" David Sprengler hotade med konkret stryk om han inte uppträdde med större aktning mot hans hustru. Kontroverserna med Vilhelm Moberg ledde nära nog till att bekanskapen dem emellan sades upp. Orsaken till schismen var att Georg Svensson inte velat införa en artikel om det svenska biståndet 1940 med hänvisning till de finska förhållandena. Han ansåg att den inte passade i BLM. Moberg uppfattade saken som en politisk refusering och ville inte längre ha något att göra med Georg Svensson och BLM.

För "herrarna Bonnier" uttrycker Georg Svensson sin beundran och aktning. God inblick i Karl Otto Bonniers kapacitet får läsaren genom beskrivning av hur denne bevakade utgivningen av en bok från första läsning över korrekturstadiet till utgivningen och marknadsföringen. Vid sidan av sin krävande förläggargärning författade han det stora verket Bonniers — en bokhandlarefamilj, vilket skrevs för hand kanske i sparsamhetens tecken på baksidan av gamla beställningslistor. Dock tycks Georg Svensson känna särskild sympati för Kaj Bonnier, vars generositet och lojalitet gjorde honom till nära vän med flera av sina författare. Bland dem fanns Vilhelm Moberg, Eyvind Johnson, Ivar Lo-

Johansson och Harry Martinson. Kaj Bonnier verkade också för en utvidgning och demokratisering av förlaget genom införandet av bokklubbarna.

I avdelningen "Möten" får läsaren fina karaktäristiker av författare som Gunnar Ekelöf, Harry Martinson, Eyvind Johnson, Evert Taube, Bo Setterlind och Irja Brovallius. Kanske är det framför allt porträtten av Ekelöf, Martinson och Taube som fångar. Hos Ekelöf, påstår Svensson, bodde innerst en mönstergill bokhållare. Även om han alltid levde på förskott var han noga med att föra räkning över debet och kredit och trivdes aldrig med att hans skuldkonto blev för stort. Hans flit var oerhörd, också när han befann sig i djupa depressioner. Georg Svensson anser honom vara en av de märkligaste människor han mött. En annan gestalt, som Georg Svensson djupt beundrade och utnämner till snille är Harry Martinson. Han har fått följa Martinsons bana allt från det tidiga trettio-talet vid BLM fram till Nobelpriset, som tragiskt nog skulle bli Martinsons nederlag. Myten om den blide diktaren är en schablon, fastslår Svensson. Bakom det vänliga leendet doldes en ömtålig människa som ständigt kämpade mot fysiska sjukdomar. Också utmärkande för Martinson var hans osvickliga minne och hans skarpa iakttagelseförmåga, egenskaper som gör hans lyrik och prosa omedelbar och självupplevd. Att vara förläggare till Evert Taube var ingen lätt uppgift. Idéer till böcker fanns alltid, men många stannade vid kontrakt och utbetalda förskott. Hans stora charm och djupa begåvning verkade dock försonande. Georg Svensson berättar en belysande historia om hur det kunde gå till när Evert Taube behövde pengar. Evert Taube kom en jul upp på förlaget för att viga en hundralapp. Han behövde lösa ut lutan från stampen, eftersom han hade lovat sjunga och spela hos Hanna och Georg Pauli på juldagen. Åke Bonnier blev förskräckt och sa; "Men Evert, Georg Pauli är ju död! Evert Taube replikerade: "Men Hanna lever väl?"

Denna episod skulle säkert kunna kompletteras med fler för att belysa förläggarens arbetssituation. Georg Svensson ger en rik bild av denna och avstår från anekdotsamlingar. Därtill får läsaren möta ett omfattande persongalleri, som Georg Svensson med respekt men visst inte utan kritisk distans skildrar.

Barbro Schaffer

Granlids Upptrappning

Hans Granlid är litteraturhistoriker och författare. Efter en bana som adjunkt, lektor

och bibliotekarie hade han 1969, vid 43 års ålder, ett litterärt genombrott — romanen *Nertrappning* — och har därefter ägnat sig åt författarskap. Han har i år lagt fram en omfångsrik självbiografi *Upptäckningar i livskonst 1926–1969*, utgiven i Stockholm på Rabén & Sjögrens bokförlag. Den är på inte mindre än 672 sidor och innehåller såväl en av honom själv upprättad bibliografi över hans författarskap för tiden t. o. m. 1968 som ett personregister som tar upp över tusen personer.

Vid skildringen har Hans Granlid mobiliserat storartade minneskunskaper från skoltid i Bromma, akademiskt liv i Stockholm och Göteborg, lärartjänster i Karlstad, Umeå och Stockholm och från bildningsresor eller politiska resor till ett stort antal länder i Europa, belägna i öst såväl som väst. Kunskapen om villkoren för ett liv som radikal intellektuell i efterkrigstidens Sverige har berikats med denna skildring. Detaljerna träder fram med en nära nog etnografisk tydlighet. Ambitionerna har vissa likheter med dem som redan är kända för läsarna från generationskamraterna Lars Ardelius och Jan Myrdal.

På färden genom studietiden och yrkeslivet träder Granlid i beröring med mängder av människor som han ger sig tid att presentera i boken. Här skall ges några glimtar av vad som kan vara av person- eller lärdomshistoriskt intresse.

Hans Granlids far är läroverksadjunkt och familjen byter namn från Gustafsson till Granlid 1942. Redan 1963 förtecknas för övrigt släkten i Svenska släktkalendern för året, en av de ännu alltför få släkter med namnet taget under detta sekel som noterats i någon av kalenderns senare årgångar. Denna släkt är från Jämtland och av bonddkt ursprung. En ungefär jämnårig släkting till Hans är skådespelerskan Nancy Dalunde, på sin tid verksam vid Malmö stadsteater. — Bland kamraterna i Brommamiljön under uppväxttiden finns den oskiljaktige vännen Lars Ardelius och Thomas Fors Bergström i vars hem unge Hans får träffa dennes farfar, förutvarande statsrådet David Bergström.

Det lärda kollegiet vid Bromma läroverk, där Hans Granlid är gymnasist, presenteras. Till de lärare som gjorde intryck på honom hör några med lärdomsmeriter som anglisten Gösta Langenfelt och nordisten Carin Pihl. År 1945, vid krigsslutet, tar Granlid studenten på reallinjen. Han omtalar att han är klasskamrat med de blivande diplomaterna Yngve Holmberg och Olov Ternström. På hösten samma år börjar Granlid studierna vid Stockholms högskola. I snabb takt avver-

kar han tentamina i litteraturhistoria, som var huvudämnet, konsthistoria och teaterhistoria. På det akademiska lågstadiet konfronterats eleverna ännu med professorer och Granlid tecknar bilden av sina lärare Henry Olsson, Henrik Cornell och Agne Beijer. Han skriver en uppsats om Erik Lindorm som medarbetare i Brand, ett prov som granskas av Örjan Lindberger, vid denna tid docent. I kamratkretsen vid högskolan hör han talas om och fäster sig vid en skånsk psykiaters indelning av sina klienter i "di lessna", "di tosig", "di farlige" och "di domma".

Hans Granlid debuterar som konstkritiker i Ny Dag 1946 och får sina första dikter publicerade i den socialistiska tidskriften *Clarté* året därpå. Kulturredaktör i Ny Dag är Per-Olov Zennström vars politiska engagemang i den långvariga metallarbetarstrejken vid krigsslutet (manifesterad också i Zennströms memoarer 1977, recenserade i PHT samma år) väcker någon undran hos den mera ensidigt kulturellt inriktade Granlid. Den sistnämnde vill vara renlärig marxist. Som recensent förebrår han ibland konstnärerna att de inte tar tillräcklig hänsyn till de sociala och politiska omständigheterna. Det händer att han går så långt att Zennström håller honom tillbaka.

Sin värnpliktstjänstgöring fullgör Granlid vid Svea Livgarde 1948 och blir då kamrat med Erland Björkquist som tar honom med till sitt hem. Manfred Björkquist är ännu biskop i Stockholms stift. Med honom och hans maka Ruth Björkquist dryftar Granlid sina upplevelser av franska katedraler.

Efter tiden i militärlivet förbereder Hans Granlid ett licentiatarbete i litteraturhistoria som ska röra sig om Martin Koch som arbetardiktare. Men arbetet blir inte godkänt vid seminariet i Stockholm och Granlid flyttar över till högskolan i Göteborg. Hans lärare blir Sverker Ek som visar förståelse för hans avsikter. När Granlid 1952 kan avlägga licentiatexamen är han redan etablerad i de göteborgska *Clarté*-kretsarna. Hans vänner blir litteraturforskaren Kurt Aspelin, språkmannen och gymnasielektorn Erik Michaëls-son och sedermera professorn i ekonomisk historia Lars Herlitz och deras hustrur. Åt Aspelins sammansatta personlighet har Granlid efter dennes bortgång ägnat en inträngande studie i *Ord & Bild* 1979, vartill han själv hänvisar.

Granlid forskar vidare och förbereder en doktorsavhandling i ämnet Koch. Sverker Ek pensioneras och ny professor i Göteborg — för Hans Granlid en tid en fadersgestalt — blir Staffan Björck. Disputationsakten äger

rum 1957. Opponenten är den senare professorn Peter Hallberg och publicisten Tore Winqvist. Akten avlöper utan missöden men Granlid blir inte docent. Han kan inte dölja sitt missnöje och relationerna till Björck blir ansträngda. Av sin hustru under denna tid, den begåvade journalisten Gunnel Granlid, sprungen ur göteborgsk arbetarmiljö, ger författaren ett intagande porträtt. Gunnel Granlid blir längre fram i livet, jämte sju andra kvinnor en av initiativtagarna till Grupp 8.

Hans Granlid vänder sig nu mot lärarbarnan, går provår på latinläroverket i Göteborg efter ett vikariat som seminarieadjunkt i Karlstad. En lärarkollega som gör intryck på honom är teologie lektorn Ragnar Eklund, en av de begåvade sönerna till Karlstad-biskopen J. A. Eklund. Den värmländska provinsen lär han känna under ett mellanspel som följeslagare åt den särpräglade kommunistiske ombudsmannen Carl Lund, tidigare agitator för sitt parti vid Kockums i Malmö och Götaverken i Göteborg. Granlid promoveras 1958 i Göteborg. Han känner sig besvärad under högtiderna och kan inte uppskatta den vackra akten i Konserthuset eller den följande festen på Börsen.

Det dröjer inte länge förrän Granlid utnämns till lektor. Det blir vid läroverket i Umeå, dit han flyttar med familj. Förgäves försöker han under några läsår anpassa sig till den lokala kulturlivet — Umeå är ännu inte någon universitetsstad. En tid är han sekreterare i Humanistiska förbundets lokalavdelning. I politiskt avseende är han inte längre någon partiman. Under tiden i Umeå får Granlid det första i en rad psykiska sammanbrott som sedan tycks ha fortsatt att hemsöka honom. Lektoratet lyckas Granlid efter några år transportera till Schartaus handelsgymnasium i Stockholm. I kretsen av lärare får han en kollega som stimulerar honom, Arne Häggqvist, även han författare. De psykiska svårigheterna är inte övervunna och Granlid omplaceras 1965 med bibehållen lektorslön till ett bibliotekariat vid Kungliga biblioteket. Under KB-tiden gör Granlid nya erfarenheter och möts med förståelse av bibliotekets slavist Staffan Dahl. De förenas i intresset för den ryska 1800-talslitteraturen.

Ett honorar för hans medverkan i Panorama, en antologi av svenska berättelser över-satta till ryskan, kan endast levas upp i rysk miljö och han vistas en kort tid i Moskva. Där söker han upp Leo Tolstojs och Maxim Gorkijs diktarbostäder och gör en utflykt till klostren i Zagorsk, där den ortodoxa liturgin påverkar honom. Den ideologiska omorienteringen, mot kristna värden med bibehållan-

de av vissa socialistiska grundsatser, är uttalad.

Granlids bok har karaktär av en självuppgörelse, där författarens anslutning till det kommunistiska partiet 1947 och hans utträde tio år senare under intryck av Sovjetunionens politik i Ungern utgör vändpunkter. Kommunismen var under dessa år fundamentet för hans tro. Dess plats har efter hand intagits av den kristna läran och på senare år av teosofiska spekulationer som även de bereds utrymme inom verket.

I ett avslutande kapitel betecknat Eftersin-ning dryftar Hans Granlid förutsättningarna för ett självbiografiskt författarskap och drar upp gränserna mellan minnesbok och memoarverk.

Åke Lilliestam

Svenska myntsamlare

Ernst Nathorst-Böös och Ian Wiséhn, *Numismatiska forskare och myntsamlare i Sverige fram till 1830-talet*. (Numismatiska meddelanden 36, utg. av Svenska numismatiska föreningen. Stockholm 1987, 128 s.).

Rubricerade skrift är mycket tilltalande utformad och den är trots karaktären av uppslagsverk lättläst. Boken innehåller korta biografier i alfabetisk följd över 239 numismatiker. I ett förbluffande stort antal fall har det lyckats författarna att leta fram porträtt av de biograferade. Utöver de rent biografiska uppgifterna har i stor utsträckning de biograferades egna tryckta och otryckta alster om mynt och medaljer redovisats.

I författarnas inledning understryks att denna utgåva skall ses som ett komplement till T. Högbergs brett upplagda arbete Svenska numismatiker under fyra sekler. En biografisk-bibliografisk handbok (1961). Nathorst-Böös och Wiséhn framhåller att till Högbergs 21 tidiga numismatiker har kunnat läggas ytterligare drygt 200 namn. Bror Emil Hildebrand har fått svara för den tidsmässiga vattendelaren. I och med dennes insatser anser författarna att en ny era inleddes för numismatiken.

Kanske bör det, när det gäller den omfattande kompletteringen till Högbergs verk, sägas att denne medvetet gjort ett snävare urval genom att koncentrera sig på personer som förutom sitt samlande och forskande rörande mynt och medaljer även på annat sätt bidragit till den svenska numismatikens utveckling (Högberg, a. a., s. 10f.). I den här föreliggande utgåvan är urvalsprincipen mycket liberal.

Alla myntsamlare som kunnat spårats upp har medtagits, och med myntsamlare menar författarna "en person som äger en myntsamling och inte en samling mynt". Efter en genomläsning av boken är man också benägen att tro författarna när de hävdar att alla viktiga samlare och numismatiker redovisats. Frågan är emellertid om inte också ett onödigt stort antal "sannolika" numismatiker slunkit med av bara farten. Jag skall exemplifiera. Erik Benzeliuss d. ä. (1632–1709) har biograferats därför att han "lär ha haft en stor myntsamling" (s. 14). Om grosshandlaren i Norrköping John Moselius sägs, på grundval av Nils Ludvig Rasmussons anteckningar, att det endast är känt att han samlade mynt under slutet av 1700-talet och början av 1800-talet (s.74). Efter korta biografiska data om orientalisten Mattias Norberg (1747–1826) anmärks att det framgår av hans skrifter att han ägde kunskaper i numismatik. Bibliografiska hänvisningar saknas (s.78). Som ett sista exempel kan Carl-Fredrik Uggle (1725–1803) tjäna. Om denne får man veta att han "lär ha samlat mynt" och troligtvis köpt Henning Gyllenborgs myntsamling.

När det gäller de rent biografiska uppgifterna kan dessa i några fall kompletteras. Om den ovan nämnde grosshandlaren i Norrköping, John Moselius, sägs att födelse- och dödsår är okända, men det är väl inte osannolikt att det rör sig om den John Moselius som var delägare i Eberstein & Co i Norrköping och som hade vida kulturella intressen. Visserligen stämmer inte Rasmussons uppgifter om tidpunkten för hans samlarverksamhet (slutet av 1700-talet och början av 1800-talet) eftersom han levde 1800–1869, men Rasmussons tidsangivelser är mycket ungefärliga och så många grosshandlare med detta namn bör det inte ha funnits i Norrköping (E. Ringborg, Till Norrköpingskrönikan, 6, 1923, s. 81). Det kan tilläggas att det i KB finns brev från Moselius till C.F. Dahlgren.

När det gäller lektorn i Kalmar Gustaf Berggren sägs att dödsåret är okänt (s. 16) men han dog 29 april 1825 (C. Sjöström, Kalmar nation i Lund 1670–1914).

Peter Luth skrev Förslag til skådepenningar öfver store män som utmärkt Gustaf Adolfs och drottning Christinas tidehvarf. Om denne sägs att inte endast hans födelse- och dödsår är okända utan även hans yrke (s. 71). Det är här fråga om Peter Luth (1744–1836) om vilken åtskilligt är känt. Han var lektor i Skara och fick 1817 professors namn (utförligt om honom i SBL, bd 24, s. 412f.).

Avslutningsvis vill jag återvända till frågan

om det berättigade i att ta med personer med kanske endast marginell numismatisk anknytning. Givetvis kan man ställa sig frågan de härtill men man kan också se författarnas djupdykningar i källmaterialet som en berömvärd och kanske viktig generalinventering av det numismatiska intresset i Sverige fram till 1830-talet. Eftersom jag inte är expert på området lämnar jag frågan öppen.

Göran Nilzén

Kulturhistoria på gravstenar

Gamla gravstenar på våra kyrkogårdar kan berätta mycket om gångna tider: Personhistorikern får genom dem biografiska hårddata, idé- och konsthistoriska aspekter kan läggas på deras utsmyckning och inskriptioner. Gravminnenas olika sidor behandlas i en underhållande liten skrift av universitetslektor Hans Holmberg, *Gamla kyrkogården, en kulturoas i Kristianstad* (Teckningar: Andreas Björkman. Kristianstad 1987, 40 s., ill.). I en serie korta essäer, tidigare publicerade som en artikelserie i Kristianstadsbladet, beskriver Holmberg ett tiotal ovanligt utformade gravstenar på Kristianstads gamla kyrkogård. Han utreder stenarnas inskrifter, analyserar deras symbolik och berättar om människorna bakom dem. I en efterskrift propagerar han för att 1800-talets gravvårdar skall inventeras och bevaras; de utgör ett ännu tämligen utforskat undersökningsområde som berättar om en gren av förra seklets konstindustri.

Anders Winroth

Österbottniska släktnamn

Ett säregt släktnamnsbruk förekommer bland den svenskspråkiga allmogen i Österbotten. Där används nämligen namn på hemman och lägenheter i stor utsträckning som släktnamn. Detta namnskick har nu gjorts till föremål för en grundlig undersökning i Marianne Blomqvists avhandling vid Helsingfors universitet *Från tillnamn till släktnamn i österbottnisk allmogemiljö*. Arkiv för Svenska Österbotten, 18; Skrifter utgivna av Svensk-Österbottniska Samfundet, 44. (Vasa 1988. 290 s.). Blomqvist intensivt undersöker den lilla skärgårdssocknen Replot nordväst om Vasa. Ur framför allt kyrkobokföring och mantalslängder har hon samlat 26 130 namnkomplex (ett namnkomplex är exempelvis "Sven Johansson Nygård") från tiden 1780–1930. De förekommande tillnamnen – 644

olika — analyseras sedan med avseende på ursprung, struktur och ärfthet.

Fram till 1780-talet var det i Replot vanligt att man hade patronymikon som enda tillnamn. Ungefär vid denna tidpunkt började dock prästerskapet införa namnet på respektive hemman som tillnamn i kyrkobokföringen. Patronymikonet behölls dock som mellannamn men försvann även som sådant mot slutet av undersökningsperioden. Mycket få familjer använde patronymikonet som ärfligt släktnamn — något som var vanligt bland större delen av den rikssvenska allmogen.

Under 1800-talet var tillnamn i allmänhet inte ärfliga; hemmansnamnen följde med hemmanet. Personer som flyttade från ett hemman till ett annat bytte alltså namn. Mot slutet av detta sekel började dock tillnamnen bli ärfliga släktnamn, en process som fullbordades genom den finska namnlagen 1921 som stadgade att varje finsk medborgare skulle ha ett släktnamn.

I början av 1900-talet tillkom en ny kategori tillnamn i Replot. I samband med storskiftesregleringen vid sekelskiftet infördes namn på lägenheter i jordregistret. På 1910-talet kom lägenhetsnamnen i allmänt bruk som tillnamn och i 1930 års mantalslängd bar 42 procent av hushållens huvudmän i Replot lägenhetsnamn som släktnamn medan 37 procent använde hemmansnamn.

Anders Winroth

Meddelanden från krigsarkivet XI:I—II

Beståndsoversikt. Krigsarkivet Del 1, Band 1—2, (1987 728 s.)

Under senare tid har de statliga arkiven börjat publicera översikter över de bestånd som förvaras hos dem, särskilt då sådana med inriktning på genealogisk forskning. Vis-

sa landsarkiv har inlett arbetet och riksarkivet förbereder en heltäckande översikt över sina bestånd. Krigsarkivet har nu kommit så långt att man publicerat två band av sin översikt och ytterligare volymer är att vänta.

De delar som utkommit omfattar de centrala försvarsmyndigheternas arkiv, större delen av samlingen rättegångshandlingar, kommissioner och kommitéer och ämnesordnade serier som rullor, räkenskaper och krigshandlingar. Det som återstår till kommande volymer är regionala och lokala myndigheter, enskilda arkiv samt kart- och ritningssamlingarna. Beståndsoversikten redovisar det som förvarades i krigsarkivet 1 jan 1987. — Volym 1 innehåller en utförlig inledning, där redaktören för verket Björn Gäfvert redogör för de principer som följs vid framställningen av översikten och för hur den skall användas. Grunden till arbetet har varit de ca 1000 förteckningar som finns i krigsarkivet. Innehållet i arkiven redovisas komprimerat och efter en viss mall. För varje myndighet finns en kortfattad men instruktiv myndighetshistorik och därtill finns även hänvisningar till av trycket utgivna historiker. Alfabetiska register avslutar de båda volymerna. — Det säger sig självt att dessa båda band inte är av det slaget att den som söker efter särskilda personer eller släkter kan hitta speciellt mycket i dem. I vissa fall är det dock möjligt; främst gäller det rullorna. De värvade förbanden uppkallades vanligen efter sina chefer, vilkas namn därför finns företrädade i redovisningen av denna materialtyp. Även klippsamlingarna har ibland fått namn efter sina skapare.

Förhoppningsvis får krigsarkivet möjlighet att snart slutföra detta betydelsefulla och för lång tid framöver mycket användbara arbete.

Lars-Olof Skoglund

Tidskriftsöversikt

Arbetarhistoria. Meddelanden från Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek 1987

Olof Ruin ger en bakgrund till sitt arbete om Tage Erlander och karaktäriserar det snarare som ett studium av ett konkret politiskt ledarskap än som en regelrätt biografi. Han diskuterar hur angreppssätt, metoder och källmaterial har prövats. Ruin har framför allt koncentrerat sig på de olika roller i vilka Erlander uppträdde: som regeringsbildare, organisatör av regeringsarbetet, partiledare, ideolog och beslutsfattare. I detta studium har han sökt en balans mellan djup och bredd liksom mellan inlevelse och distans. Det väsentligaste källmaterialet fann Ruin i Erlanders dagboksanteckningar, vilka han ställt mot vad som skrivits i dagspressen och i memoarlitteraturen samt gjort intervjuer med ett 20-tal personer för att komplettera bilden av Tage Erlander och skeendet kring honom. Slutligen har Erlanders egen samling av rapporter, promemorior, skrivelser o.s.v., förvarade i Arbetarrörelsens arkiv, utnyttjats. Jan Lindhagen recenserar i samma nummer Hans Ruins I välfärdens tjänst: Tage Erlander 1946–1969. — Lisa Mattson berättar om sina 17 år som Socialdemokratiska kvinnoförbundets ordförande, en post som hon vann efter Inga Thorsson och i konkurrens med Nancy Eriksson, vilka båda blev hennes nära vänner och bundsförvanter. Under sin ordförandetid hävdade Lisa Mattson främst jämställdhetskraven och behoven av en radikalare familjepolitik. — Under rubriken Sida vid sida skriver Rut Berggren om Kata Dalström, som inte värnade om särskilda kvinnofrågor eller kvinnoorganisationer utan verkade för att kvinnorna jämsides med männen skulle skapa en solidaritet mellan arbetare av båda könen i alla länder. — Motsatt inställning hade Frida Stéenhoff, vars ideologi presenteras av Birgit Persson. Hon kämpade för den kvinnliga solidariteten och för att ingen kvinna fick uteslutas ur denna gemenskap. Särskilt bekämpade hon den s. k. reglementeringen, som hon såg som manssamhällets sätt att upprätthålla kvinnligt sexuellt slaveri och en förnekelse av könslig frihet. I stället förespråkade hon fri kärlek

utan kyrklig välsignelse. Hon hyste ett djupt engagemang för de ogifta mödrarna och propagerade för lagar som band männen till ekonomiskt och moraliskt fadersansvar. Vägen ur kvinnlig fångenskap hette barnbegränsning. — Yvonne Hirdman ger en sammanfattning av Alva Myrdals brevsamling i Arbetarrörelsens arkiv. Här finns brev från Alf Ahlberg, Ernst Wigforss, Uno Åhrén, Sven Vallander och brevsamlingens ton präglas av nyttomässighet och saklighet. Breven från representanter ur kvinnorörelsen vittnar om kvinnosolidaritet och de från den hjälpsökande allmänheten en tro på Alva Myrdals förmåga att vägleda och stödja. — Martin Grass belyser Clara Zetkins engagemang i kvinnlig representation i den planerade Stockholmskonferensen 1917 genom hennes brevväxling med bl. a. Anna Lindhagen. — Ebba Witt-Brattström lyfter fram Moa Martinson som socialhistorisk skildrare i uppsatsen En proletärflickas barndom. — Eva-Karin Josefson analyserar skillnaderna i Rudolf Värnlunds och Lars Ahlins kvinnobilder. Medan Ahlin betonar kvinnosolidariteten glömmar Värnlund kvinnokampen till förmån för klasskampen, vilket gör hans kvinnoiskildringar nedsättande i motsats till Ahlins. — Klaus Misgeld publicerar delar ur en tre timmar lång intervju med Ulla Lindström liksom Eva Karlsson en med Elin Mossberg.

Blekingeboken 1987. Richard Westrup berättar om småskollärarinnan Emmy Sällström, som trots löften inte blev antagen som lärarinna i Ronneby. Skolrådet anklagade henne för att orättmätigt uttagit lön och skvallret kring ett tonårssvärmeri gjorde henne också olämplig för tjänsten. Emmy Sällström lyckades få upprättelse från de båda anklagelserna och folkskolestyrelsens egendomliga agerande i denna fråga ledde till att dess ordförande prostens Hans Hilder avgick.

Bohuslän 1987. Stellan Granat skriver om den finländske konstnären Wilhelm von Wright och hans verksamhet i Sverige och speciellt Bohuslän, där han avled 1887.

Wright besatt en djup naturkunnighet som tillsammans med den konstnärliga känsligheten gjort planschverken Svenska Foglar och Svenska Fjärilar till både naturvetenskapligt och estetiskt unika verk. Han utförde också andra viktiga arbetsuppgifter för svenska Vetenskapsakademien. Wright hade 1845 gift sig med Maria Margareta Bildt, dotter till naturentusiasten Olof Vincent Bildt, och bosatt sig på Orust. Här levde han den frie vetenskapsmannens och konstnärens liv, ett liv som fick ett snabbt slut när han utnämndes till fiskerinspektör i Bohuslän, ett ämbete som inte passade honom. — Erik Carlsson berättar i uppsatsen Viktor Rydberg och Bohuslän om hur Rydberg sökte läka sitt svärmod genom badresor till Ljungskile och övriga Bohuslän.

Bokvännen 1987. Ett citat ur Byrons Don Juan har fått Claes Skarstedt att fundera över vilken Oxenstierna Byron åsyftar med sin referens till "den vise Oxenstierna". Långe trodde man att det var Axel Oxenstierna, men Skarstedt gör det troligt att detta citat syftar på författaren Johan Oxenstierna (1666–1773), som länge vistades utomlands och gav ut aforismsamlingar, som blev stora bokhandelsframgångar. Hans stil var lättillgänglig och elegant men hans reflexioner bittra och ofta cyniska. — Margareta Björkman berättar om den mycket produktive bokhandlaren och tidningsutgivaren Emanuel Bruzelius (1786–1832). Han drev bokhandel i Uppsala och utgav från 1810 Tidning i blandade ämnen, som var starkt kritisk till fosforismen. Genom sin Bibliothek der deutschen Classiker introducerade han den tyska romantiken och i Kalender för damer lät han trycka dikter av Erik Sjöberg och Karl August Nicander. — Kenneth Sparr presenterar den franske lutspeglaren och kompositören Charles de Lespine som vistades i Sverige 1619–20 och efterlämnade en reseskildring. — Tomas Lidman redogör för teckningsläraren John Ekströms (1858–1924) stora samling av svensk och europeisk litteratur om teckningskonst från 1500–1900. Ekström själv var teckningslärare vid Norra real i Stockholm, och som lärare mycket excentrisk och kolerisk, men hade en djup förtrogenhet i teckningskonstens grunder.

Elbogen 1987. Kjell A Modéer hyllar legenden Einar Bager, som uppnått en ålder av 100 år och fortfarande är verksam i att dokumentera Malmö historia. — I årsboken publiceras också en nyskriven artikel av honom om Claus Mortensen, förstörare och såningsman. Som sådan presenterade sig Malmöreforma-

torn själv på sin gravsten: förstöraren av den påviska kulturen och såningsmannen för ett nytt evangelium. — Elsebeth Bager beskriver handelsmannen Haquin Bagers (1711–1821) hushåll, om vilket man får en god uppfattning genom familjefaderns efterlämnade anteckningar. — Kjell A Modéer presenterar två kulturapostlar i Stralsund, nämligen mecenaten och kulturfrämjaren Axel von Löwen, som testamenterade sitt rika bibliotek till staden och stadsarkivarien Herbert Ewe, som förvaltat och vårdat detta kulturarv. — Helge Andersson berättar om byskolläraren Anders Killander (1850–1928), som på grund av invaliditet sökte sig till läraryrket och verkade i trettio år vid Tulltorps skola i Södra Sallerup. Efter pensioneringen var han verksam som sakkörare och föreståndare för sockenbiblioteket. Killander har efterlämnat reseminnen från sina resor i Norden. Som nybliven änklings företag har den första resan till Stockholm och Uppsala. Han var då 70 år. Senare utsträckte han resorna till övriga Norden. — Kjell A Modéer tar Berghska huset som utgångspunkt för att belysa några människooöden i Malmö stads historia. Här berättas om riksrådet Corfitz Ulfeld och hans hustru, spannmålshandlaren Hans Mandorff och rådmannen Carl Magnus Nordlinde. — Herman Schlüter beskriver hur S:t Petri kyrkourmakare Valentin Schadenhausen på grund av små levnadsomständigheter och en växande familj drevs till falskmynteri. — Sven G. Sjöberg skriver om Lunds akademibiblioteks förste bibliotekarie Christopher Rostius, som från att ha blivit medicine doktor i Leiden 1664 blev lektor i grekiska vid gymnasiet i Lund och vid universitetets grundande professor i praktisk medicin. Tjänsten kombinerades med föreståndarskapet för akademins bibliotek, vilket då var boklöst, men till vilket han testamenterade sitt eget.

Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1987. Måns Arborelius berättar om 1700-talsläkaren Lars Montin, som från att ha varit lovan- de Linnélärjunge blev provincialläkare i Halmstad. Här hade han nytta av de botaniska kunskaperna i sitt sökande efter verksamma läkeväxter. Han samlade också ett innehållsrikt herbarium.

Historisk tidskrift 1987. Ann Sofie Ohlander undersöker de kvinnliga pionjärerna inom forskningen och deras karriärmöjligheter inom universitetsvärlden. Den första kvinnliga filosofie doktorn Ellen Fries disputerade 1883 i historia vid Uppsala universitet, men bereddes därefter ingen plats vid universite-

tet utan fortsatte som lärare och studierektor i Stockholm. Trots denna tjänstgöring hann hon med ett imponerande författarskap. Sonja Kovalevsky utnämndes däremot till professor vid Stockholms högskola 1889. Sämre gick det för Elsa Eschelsson, som efter disputation i juridik sökte professur, men fick avslag med motiveringen att en kvinna inte passade för ämbetet och därefter tog sitt liv. De kvinnor som valde universitetskarriären förde en hård kamp för att nå en position. Motståndet var hårt. Kvinnor ansågs varken fysiskt eller psykiskt kompetenta till att forska och undervisa vid universitet. — Brita Lundgren skriver om postmästaränkornas situation på 1600-talet. De uppehöll ofta tjänsterna efter sina avlidna män. Här möter namn som Gesa Wechel i Stockholm, Elisabet Winblad i Luleå och Anna Gjärdsdotter i Luleå. I den senarens tillvaro ges god inblick genom hennes egna suppliker och andras brev om henne. — Gunhild Kyle gör en studie i sekelskiftets borgerliga familjehierarki, där kvinnan befinner sig vara den styrande i familjens sociala liv. Mot denna kvinnliga isolerade maktställning opponerade författarna Victoria Benedictsson, Anne Charlotte Leffler och Alfahild Agrell medan Mathilda Langlet propagerade för kvinnans starka ställning i hemmet, där hon genom kontroll över maken och ansvaret för barnens uppföstran vann en samhällsposition. — Gunnar Artéus recenserar Erik Lönnroths Den stora rollen. Kung Gustaf III spelad av honom själv, Ragnar Björk Staffan Källströms Den gode nihilisten. Axel Hägerström och striderna kring Uppsalafileosofin, Benny Carlsson Sven-Eric Liedmans bok om Anders Berch och Sten Skarsjö Lars J Larssons Sören Norby och östersjöpölitiken 1523—1525.

Hälsingerunor 1987. Om "den lärde från Rehnshammar" berättar Roland Swerin. Föremålet är Uppsala-professorn Jonas Hambræus, som 1631 fick gården Rehnshammar i besittning "på behagelig tid". Hambræus fick aldrig njuta av sin egendom. Som ung studerade han i Greifswald och när han återvände till Uppsala, där han visserligen fick tjänst, längtade han åter ut på kontinental resa. Som informator till Erik Rålamb fick han chansen och medföljde denne på studieresor till Holland och Frankrike. I Paris stannade svenskarna och Hambræus blev där predikant vid lutherska kyrkan. Här slutar Hambræus framgångar. Han återsåg aldrig hemlandet. För uppehållet för sig och sin lärjunge tvingades han att leva på kredit och penningförsändelserna från hemlandet räckte

aldrig för att lösgöra honom från hans skuld. Han dog utfattig i Paris, trots att mäktiga män som Axel Oxenstierna och Magnus Gabriel De la Gardie sökt hjälpa honom. I Paris vördas han dock som lutherska kyrkans grundläggare och förste herde. — Märta Skarp har skrivit en nekrolog över telegrafexpeditören Greta Rodenstam.

Idrott, historia och samhälle 1987. Lars Ericson analyserar kopplingen mellan idrotten och militärsamhället genom att undersöka idrottsaktiviteten vid K 3 i Skövde, där idrotten stod på programmet inte bara för fostran utan också för trevnad och sysselsättning på fritiden. Flera kända namn inom svensk sport var knutna till K 3 som Clarence von Rosen inom ridsporten, Stig Stierbeth inom skytte, Carl Otto Palmstierna, Carl Johan Wachtmeister och Bengt Ljungqvist inom fäktning. — Om studentidrotten i Lund berättar Lars Niléhn. Här spelade universitetets fäkthemästare översten Carl Norlander stor roll i sitt nit att fysiskt fostra studenterna i den lingska traditionen. — Håkan Sandblad berättar om de tilltänkta konsttävlingarna vid Stockholmsolympiaden 1912, då fysiska och andliga tävlingar skulle utspelas sida vid sida. Drivkraften bakom idén var Pierre de Coubertin, och denna genomfördes trots svenskt motstånd. Tveksamma till företaget var t. ex. prins Eugen, stadionarkitekten Torben Grut. Tor Hedberg avrådde från denna sammanblandning av konst och sport. Coubertin stod på sig och Viktor Balck lyckades övertala den svenska kommittén. Guldmedaljen i litteraturpristävlingen gick till Coubertin själv för hans Ode till idrotten.

Jämten 1987. Ruth och Peter Frändén berättar om bygdefotografen Magnus Nilssons sinne för en ny teknik och insikt om värdet att fotografiskt kunna dokumentera sin hembygd. Detta förenades med en konstnärlig blick och stor noggrannhet i tillvägagångssättet. Artikeln är rikt illustrerad med intressanta fotografier. — Nils Nilsson beskriver konstnären Ante Karlsson-Stig och hans väg fram till det mogna konstnärskapet, som gick via upplevelsen av hembygds natur, studier vid Konstakademien till en resa till Paris, där han upplevde Matisse mästarskap och kom i kontakt med de övriga Parissvenskarna som Grünwald, Leander Engström, Sigrid Hjertén och också Mas-Olle, med vilken han knöt en nära vänskap. Karlsson-Stig blev emellertid sin hembygds natur trogen och vann i sina studier av det jämtländska fjälllandskapet stor popularitet. — Erik J Berg-

ström drar fram en okänd kyrkobyggnad i ljust: Anders Göransson Kjellberg, som blev föregångsman i Jämtland genom att han introducerade nya idéer och konstruktioner i den lokala kyrkobyggnadstraditionen.

Kalmar län 1987. Irma Telander ägnar en uppsats åt provinsialläkaren Otto Christian Ekman och dennes samlingar av fornsaker. Han fick 1832 förordnande som riksantikvariens ombud med uppgift att tillse att fornminneslagen efterlevdes. Han var då själv en av landets främsta fornsakssamlare. Intresset för detta hade uppväckts när han som provinsialläkare kom till Öland. Han upprättade själv ett register över samlingarna och överlät dessa till Riksantikvarieämbetet. — Inger Andersson presenterar en annan samlare disponenten, fil. dr. Frans Killing, född i Tyskland och från 1919 bosatt på Öland som disponent vid Ölands Cement AB. Killings samling innehåller såväl arkeologiskt material, mineraler, fossiler som allmogeföremål.

Alf Åberg skildrar i *Karolinska förbundets årsbok 1986* Karl XII:s fostran till kung. Drottningen styrde till en början om valet av prinsens informator och fastnade för professorn i vältalighet Andreas Nordenhjelm, som stod kungafamiljen nära, men vars uppdrag senare övertogs av Erik Lindschöld, som dock aldrig accepterades av drottningen. Inte heller dennes efterträdare k. rådet och guvernören Nils Gyldenstolpe gillades, eftersom hon ansåg honom vara för världslig. Prinsen var särskilt intresserad av matematik och fick här undervisning av översten Carl Magnus Stuart, som också lät honom öva sig i teckning. Karl XI var noga med sonens fysiska fostran. Karl XII kom aldrig att ompröva de kunskaper han tagit till sig under sin uppväxt. I allt blev han minnet av föräldrarna trogen. — Bo Wickman har översatt den underske adelsmannen Mikael Bethlens resedagbok, som behandlar hans bildningsresa i Sverige 1693. Han besökte Riddarholmskyrkan liksom Uppsala domkyrka, domkyrkan med Johan Skytte som ciceron. Olof Rudbeck visade honom antikviteter och med sitt följe träffade Bethlen hovmedaljören Arvid Karlsteen, som förevisade medaljer och en naturaliesamling, liksom Elias Brenner, hos vilken han studerade myntsamlingen. Med Andreas Nordenhjelm diskuterade han rikets tillstånd och regeringsformen. Ulriksdal och Drottningholm besöktes och hos Ehrenstrahl förevisades målningar. Han träffade flyktigt kungen och bjöds på middag hos kanslern

Bengt Oxenstierna. — Greta Wieselgren skriver om kulturpolitiken i Livland under Karl XI speglad genom generalsuperintendenten Johann Fischers organisation. Fischer ombesörjde bl.a. översättningen av Bibeln till nationalspråken. Han hade svårt att hävda kyrkliga och egna ideal gentemot kungamakten och kom på detta sätt i konflikt med sina universitetskolleger. — Christina Dalhede har gjort en fallstudie av en bouppteckning efter Elisabeth Perner och hennes make bergmästaren Johan Ahlmann och belyser härigenom familjens sociala och ekonomiska ställning. Hemmet var en högre ståndsmiljö och en andra generationens invandrarfamilj, vilket belyses av förekomsten av de dyrbara och många utländska föremålen. Familjens kontaktnät undersöks genom bouppteckningens förteckning av kreditorer och arvingar. Här förekommer utländska och svenska namn, vilket tyder på att familjen Perner-Ahlmann behöll kontakten med ursprungslandet samtidigt som den assimilerades till det svenska samhället. Framställningen är kompletterad med utförliga tabeller, som ger goda föreställningar om en bättre bemedlad borgarfamiljs levnadsomständigheter.

Karolinska förbundets årsbok 1987. Margit Franck skildrar karolinernas skola i Tobolsk, vilken drevs av pietistiskt sinnade krigsfångar med August Hermann Franckes pedagogiska principer som förebilder. Framträdande krafter inom skolan var överstelöjtnanten Philip Johann von Strahlenberg, som satt som fänge i Tobolsk i tretton år. Han gjorde sig också känd som språkforskare, kartograf och kulturanthropolog. Melchior Paul var kornett vid Meijerfeldts dragoneregemente och gick efter fångenskapen i rysk tjänst. Den främsta kraften bakom den pietistiska väckelsen var dock Curt Friedrich von Wreech, som var kapten i svensk tjänst. Han var förståndare för skolan och gav ut en skrift om väckelsens uppkomst och utveckling. Inspektör var regementsprästen Gabriel Laureus, som höll examina med eleverna. Skolan existerade 1711–21. — Beate-Christine Fiedler redogör för förvaltningen av Bremen och Verden under den svenska tiden 1752–1712. Den mest framgångsrike guvernören var Hans Christopher Königsmarck, som hade stor del i uppbyggandet av det svenska väldet i provinsen och dessutom fungerade som långivare till svenska kronan. Efter den korta förlusten av området 1676–79 fick Henrik Horn betydelse för förvaltningens återuppbyggnad.

Kulturen 1987 ägnas förpackningar från gången tid till nutid. Bl. a. berättar Eric Rausing om hur Ruben Rausing byggde upp företaget Åkerlund & Rausing med ekonomiskt stöd från förlagsmannen Erik Åkerlund och med ekonomerna Holger Crafoord och Knut Laurin som idégivare. Rausings ursprungliga idé var att mjölet skulle förpackas i påsar redan i kvarnarna i kvantiteter som överensstämde med konsumenternas inköpsvanor. På detta sätt skulle man nå bättre hanterlighet och större hygien i distributionen. Efter hand byggdes en förpackningsindustri upp även för andra varor och ökade rationaliseringen i försäljningen.

Kyrkohistorisk årsskrift 1987. Ann-Marie Jönsson diskuterar varför den heliga Birgittas translationsdag firas den 28 maj. — Aino Trotzig gör en ikonografisk studie rörande den helige Botvid i medeltida bildfamställning. — Allan Arvaston redogör för Urban Hiärnes Tysklandsresa 1689 med utgångspunkt från en handskrift i Uppsala universitetsbibliotek, där resan beskrivs. Syftet var att han skulle studera de sachsiska bergverken och de nya metoderna inom smältningstekniken men också gudstjänstlivet, både det lutheranska och reformerta.

Lychnos 1987. Kjell Lekeby belyser anledningen till drottning Kristinas abdikation med ett manuskript av astrologen Andreas Goldman. Kristinas intresse för astrologi är känt och Andreas Goldman hävdade att stjärnbilderna visade att Kristina var olämplig för äktenskap och barnafödande på grund av sitt "heta och torra temperament". Lekeby menar att Kristina i dessa uttydningar fann en anledning att abdikera eftersom hon inte kunde ge landet en tronföljare. Likaväl kunde hon ha låtit sig suggeras av dem eftersom de gav henne motiv för att slippa ett mansdominerat äktenskap. Lekeby antar att Kristina sett manuskriptet, men om det var okänt för henne var Goldmans teser ingalunda unika. Liknande iakttagelser finns i ett astrologiskt manuskript tillhörigt Kristina. Undersökningen av Goldmans manuskript styrker Sven Stolpes uppfattning att Kristina konverterade för att få en avgörande orsak till abdikationen, som skulle göra henne fri från kravet på äktenskap och barn. Verket för denna frihet fann hon i samtidens astrologiskt orienterade medicin. — Per Dahl tar matematikern Jonas Meldercreutz till utgångspunkt för en diskussion kring 1700-talets brytning med tidigare bildningsideal. Meldercreutz hade vuxit upp som svensk

adelsman med de klassiska bildningsidealen och bildningsresorna. Under Anders Celsius ledning gick han in på en ny bildningsväg, den utilitistiska. Bildningen bestod inte längre i insamlandet av kunskaper utan dessa kunskaper skulle anpassas till ett praktiskt syfte. Således studerade han gruvhantering i Norge och för med rannsakingsexpeditionen till Västerbotten för att undersöka etablerandet av näringsliv. En fransk gradmätningsexpedition fanns samtidigt på plats, men dess arbete intresserade inte Meldercreutz. Några år senare startade han bruksrörelse där. 1731—50 var han verksam vid fortifikationskontoret och blev 1751 professor i matematik i Uppsala. Teoretikern och praktikern förenades i honom. — Rolf Lindborg analyserar Axel Hägerströms förhållande till kristendomen och i synnerhet hans inställning till Jesusgestalten. Det som intresserade Hägerström var givetvis Jesu kärlek men framför allt hans hat mot förtryckaren. Hägerström identifierade "det andliga" i historien med de mänskliga drivkrafter som fört utvecklingen i riktning mot en högre social organisation och gemenskap. Hatet mot förtryckarsystemet var förändligt. — Jan Bärmark och Ingemar Nilsson redogör i uppsatsen Människokunskap och psykologi för John Landquists väg till professuren i psykologi. Hans avhandling i filosofi Viljan (1908) ledde aldrig till docentur. I stället försörjde han sig som litteraturkritiker och introduktör av Freud. I boken Människokunskap (1920) verkade han i den traditionella bildningens anda med tonvikt på lärdom och hänsyn till historiska värden. 1936 blev han professor i psykologi utan att ha egen erfarenhet av den experimentella psykologin. Också i denna egenskap förblev han humanist och önskade psykologins intima kontakt med litteratur, konst och religion. — I årsboken recenseras bl. a. Erik Hamberg, Olof Knös och 1700-talets lärda samlarkultur.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1987. Christian Callmer behandlar Gustav III:s besök på Kungliga biblioteket 1786, som det beskrivs i anteckningar gjorda av bibliotekets amanuens, senare kungl. sekreter, Carl Lars Kämpe (1738—1816). Kungen som själv var en stor boksamlare inspekterade biblioteket, som då var inrymt i slottets östra flygel, med stort intresse och rekognoserade lokalerna i syfte att finna passande utrymmen för den nyligen grundade Svenska Akademien. — Margarete Andersson Schmitt skriver om Vadstenamunken Johannes Sue-nonis d.y. som "glossator". — Nekrologer

över bibliotekarien vid Chalmers Herbert Tingerschiöld har författats av Harald Bohrns respektive Sven Westerberg.

I Presshistorisk årsbok 1987 gör Staffan Sundin en genomgång av de Bonnierägda tidningarna. Framförallt sätts Dagens Nyheter och Expressen i centrum. Karl Otto Bonnier skaffade sig tidigt aktieposter i DN och ökade stadigt familjens inflytande. Sönerna Kaj och Gert engagerade sig djupt i tidningens politiska hållning under krigstiden för en anti-nazistisk linje medan Tor Bonnier manade till återhållsamhet och verkade medlande mellan radikalerna inom familjen och den försiktigare redaktionen. Albert Bonnier jr blev Vecko-Revyns skapare och var en av drivkrafterna vid Expressens tillkomst. Inom förlagsverksamheten satsades flitigt på en rad kulturtidskrifter och reportagemagasin, som aldrig blev långlivade. Ekonomin fick avgöra deras överlevnad och endast BLM har åtminstone delvis klarat sig undan ekonomiska prövningar. — Jan Magnus Fahlström redogör för spelet mellan Herbert Tingsten och Kurt Samuelsson, när Samuelsson erbjöds det politiska redaktörskapet för Stockholms-Tidningen. Han har kallat sin artikel När Kurt Samuelsson "svek" Herbert Tingsten. — Jarl Tobacke, Elisabeth Sandlund och Göran Elgemyr presenterar Patrik Perslow, en journalist från Uddevalla som under andra världskriget gav fortlöpande rapporter till svenska tidningar om krigshändelser i Norge. — Margareta Wersäll skriver om Ivar Lo-Johansson och reportaget med utgångspunkt från de numera legendariska artiklar denne skrev som senare publicerats i bokform: Vagabondliv i Frankrike, Kolet i våld och Okänt Paris samt de kritiska studierna från Sveriges ålderdomshem. Hon understryker bildens betydelse för reportagets utformning, som har en grund i Lo-Johanssons eget starka intresse för fotografering.

Samlaren 1987. Göran Leth analyserar under rubriken Känslan som figur och bilder Hjalmar Söderbergs författarskap till och med Doktor Glas och påvisar Söderbergs beroende av dels fransk symbolism dels av Arne Garborgs författarskap. — Lars Gustafsson recenserar Christina Svenssons avhandling Anders Lidbeck och 1700-talets estetik (1987), Hans Göran Ekman Henrik Janssons Per Olof Enquist och det inställda upproret. Ett författarskap i relation till svensk debatt 1961–1986 (1987), Ulf Wittrock samlingsvolymen Fredrika Bremer ute och hemma (1987) samt Lars Wendelius, Fredrika Bre-

mers Amerikabild (1985). Per Hellström anmäler två verk om Eyvind Johnson: Örjan Lindberger, Norrlänningen som blev europé (1986) och Torsten Pettersson, Att söka sanningen. En grundprincip i Eyvind Johnssons författarskap (1986). Även två verk om Stig Dagerman anmäles. Erland Lagerroth recenserar Kerstin Laitinens avhandling Begärets irrvägar. Existensiell tematik i Stig Dagermans texter (1986) och Hans Sandberg Gösta Werners bok De grymma skuggorna. En studie i Stig Dagermans författarskap och dess relationer till filmen som medium (1986).

Sankt Eriks Årsbok 1987 är ägnad åt det 700-års firande Söder. Om Dauerska malmgården belägen hörnet Hornsgatan-Björngårdsgatan och de där bosatta berättar Marianne Nyström. Mytbildningen kring byggnaden behandlas så sent som 1980 av Klas Östergren i romanen Gentlemän. Här föddes också Carl Michael Bellman 1740. Gårdens långvarigaste innevånare var dock dennes fars farmor Catharina Dauer, som under 40 år var bosatt där. Hon var dotter till husets byggherre vinhandlaren Heere von Santen, som lät anlägga den palatsliknande byggnaden med två flyglar. Catharina gifte sig med assessorn Johan Dauer och fick tillsammans med honom sex barn. En av döttrarna Catharina ingick äktenskap med professorn i romersk rättighet Johan Arndt Bellman. Tillsammans fick de bl.a. sonen Johan Arndt. Han flyttade efter faderns död som nygift till sin mormor. Året därpå föddes sonen Carl Michael. Efter Catharina Dauers död blev Christoffer Polhem ägare till malmgården. Denna brann 1760 och dess ägare var då bankkassören Berendt Henrik Gottsman. Därpå köptes gården av konsthandlaren, direktören Per Suther. Efter hans död uppstod ryktet om en skatt, som fanns fördold i egendomen, samma skatt som förekommer i Klas Östergrens roman Gentlemän. — Carl Olov Sommar skildrar under rubriken En kille från Hornstull Erik Asklund som Söderförfattare. Asklund växte upp under knappa förhållanden i den fattiga Söderutkanten och kom i sitt författarskap att utnyttja den ingående känedom han hade om stadsdelen. Tillsammans med vännen Josef Kjellgren tog han kontakt med Rudolf Värnlund, också han Söderbo, som rådde de unga blivande författarna att för sin utveckling läsa böcker. Asklunds far hade tidigt övergivit familjen men återkom, nu som mormon och försökte vinna sonen för den nya läran. Erik Asklund var ointresserad, men fick på detta sätt insikter i engelska, som kom till nytta i litteraturläsningen. Han

debuterade i livsdyrkarnas anda, men Sommar hävdar att hans författarskap nådde sin mognad först när han på ett konkret sätt utnyttjar sin barndoms upplevelser av i Södermiljöerna.

Släkt och hävd 1987. Sten Möller presenterar fältskären Daniel Sager och dennes släkt. — Stig Östenson diskuterar släktförbindelser med utgångspunkt från det ovanliga kvinnonamnet Dammö eller Dama. — Christopher von Warnstedt redogör för kommandörsätten von Engelbrechten, härstammande från rådmannen i Greifswald Wilhelm Engelbrecht. De mest namnkunniga ättlingarna är regeringskanslern i Stade Georg von Engelbrechten och regeringskanslern i Stralsund Gustaf von Engelbrechten. — Christopher von Warnstedt skriver även om karolinerna, kapten Sven Svensson Mask. — Hans Gillingstam gör en återblick på svensk släktforskning och dess historia från namn som Rasmus Ludvigsson och Per Månsson Utter över Anders Anton Stiernman till Gabriel Anrep, Victor Örnberg och Karl Henrik Karlsson samt slutligen namn från vårt århundrande som Gustaf Elgenstierna, Johan Axel Almqvist och Bengt Hildebrand. — Två kyrkvårdar i Misterhult Björn Matsson (d. 1680) och Olof Germundsson (d. 1653) och deras släkter behandlas av Stig Östenson i uppsatsen Två fästmän som var släkt med sina fästmör.

Svenska Linnésällskapets årsbok 1986–87. Hans Krook gör en jämförelse mellan två senfödda Linneaner nämligen Elias Fries och Göran Wahlenberg. Båda var botaniker och professorer, båda Linnélärjungar och båda verksamma under samma tid. Wahlenberg var en enstöring medan Fries var utåtriktad och talade för en popularisering av vetenskapen. En sådan attityd var Wahlenberg främmande. Fries var romantiker, Wahlenberg djupt konservativ. När Wahlenberg avled efterträdde honom Fries som professor i botanik och institutionen flyttades över från den medicinska till den filosofiska fakulteten och därmed bröts den bokstavstroga linneanska traditionen. Wahlenberg kom att avsluta en period i botanikämnetns utveckling medan Fries länkade in det på nya vägar.

Sörmlandsbygden 1987. Göran Gelotte skildrar verksamheten vid Vackstanäs lanthushållsskola och dess initiativtagare Signe Broms, född Fröberg. Ester Alde, först anställd som sällskapsdam, blev hennes stöd i verksamheten och efter hennes död också fö-

reståndare för skolan, som syftade till att ge allsidig utbildning för kvinnor inom lanthushållet. — Gunhild Söderholm, Arne Söderholm och Arne Lundh presenterar bygdefotografen Martin Söderholm.

Tvårsnitt 1987. Lillemor Santesson skriver om boktryckaren Lars Salvius, som gärna arbetade i folkbildningens tjänst. Han var bl. a. tryckare åt Linné och Vetenskapsakademien och blev som boktryckare Sveriges förste store förlagsman, som införde antikvan som typsnitt och ivrade för en enhetlig stavning. — Birgitta Lundgren ger i artikeln En kvinna på sin post exempel på hur ett kvinnoliv speglar samhällsomvandlingen. Augusta Bruhn var under 47 år (1865–1912) postföreståndarinna i Bygdeå. Hennes starka identifikation med yrket kan avläsas i hennes gravkors. I sitt testamente hade hon begärt att yrke och tjänstgöringstid skulle framgå av inskriptionen. — Gunnar Broberg behandlar De judiska vännerna för den judiska kretsen i Stockholm med utgångspunkt från Hanna Paulis målning Vännerna. Här diskuteras hur denna begränsade krets trots antisemitism och främlingsmotstånd på kort tid kom att utgöra en kulturellt. Tyvärr skäms uppsatsen av dålig korrekturläsning (?). Här talas om Olga och Klas Fåhreus (skall vara Fåhræus), Arthur och Hanna Bedixon (skall vara Artur och Nanna Bendixson), Ernst Thiel (skall vara Ernest Thiel). Göthilda Fürstenberg var född Magnus inte Marcus. — Martin Kylhammar och Göran B Nilsson analyserar i Humoristen som humanist Nils Hasselskogs Alfred Vestlund-poesi. Hasselskogs lyrik byggs på att kontraster fogas samman på ett oväntat och överraskande sätt. Så uppstår den komiska effekten. Författarna hävdar att Hasselskog är en krävande författare, eftersom hans dikter alluderar på annan litteratur. För läsarens förståelse av det sublimt komiska krävs en bred litteraturkunskap.

I *Uppland 1987* ger Barbro Holmdahl och Frey Björklingson i uppsatsen Fängen 360 Spång ett gripande porträtt av den sista dödsfången i Uppsala Catharina Spång, som dömdes till döden för mord på den med henne sammanboende Gustaf Blomqvist. Hon misstänktes också för att ha dödat sin före detta make och ett nyfött barn. Catharina Spång avrättades 1862. Ett olyckligt kvinnoliv träder fram ur protokollens vittnesmål, vilka dock inte ger svar på frågan om hon var en medveten brottsling eller misshandlad kvinna som ville bli kvitt sin plågoande. — Johan Knutsson berättar om Gustaf Sand-

bergs fresker i Uppsala domkyrka, deras tillkomst och eftervärldens dom över dem. — Anders Cavallin gör i uppsatsen Nils Magnussons gravsten i Östra Ryds kyrka troligt att denne Nils Magnusson var son till hövitsmannen Magnus Laurensen och därmed halvbror till väpnaren Peder Magnusson (Brahe).

Varbergs museum 1987. Henrik Jern redogör för frälsemannen Ebbe Piik, som under 1360-talet lyckades bli storgodsägare i Halland trots kriserna. — Erik Monell skriver om generalmajoren Carl Fredrik Pechlins vistelse på Varbergs fästning. — Bengt-Arne Persson följer Oscar Björcks brev till Karl Madsen, sedermera chef för Statens museum för konst i Köpenhamn, och ger på det sättet en god bild av Oscar Björcks vistelse i Skagenkolonin och det måleri han producerade där.

Vår hembygd 1987. Solweig Bergström redogör för konstnären Gösta Nyrén och hans målningar i Huskvarna Kruthus (Statsmuseet). Nyrén ingick på 1920-talet i stockholmsgruppen Nio unga, men flyttade 1932 tillbaka till Huskvarna, där han 1949–52 utförde sin monumentalmålning, som blev en sammanfattande bildhistorik över stadens utveckling. — Sten Edström presenterar överstelöjtnanten Axel Mollstadius, som författat såväl personhistoria från Jönköping som stadens artillerihistoria, och Harry Bergenblad ger en inblick i Mollstadius arkiv, som inköptes av Huskvarna hembygdsförening.

Värmdö skeppslags fornminnesförenings årsskrift 1987. Wilhelm Odelberg berättar initierat om sin uppväxt i Gustavsberg och om Gustavsbergs porslinsfabrikens utveckling under hans farfar Wilhelm Odelbergs och dennes söner Axel och Victor Odelbergs ledning. Vid starten drevs fabriken med Samuel Godenius som ledare efter engelskt mönster och han vann sig att finna bra arbetskraft till företaget. När hans dotter Hilma gifte sig med Wilhelm Odelberg beslöt Samuel Godenius att knyta denne till företaget. Wilhelm byggde efter svärfaderns död upp företaget. Han strävade efter att få en skicklig och pålitlig arbetarstam och för att nå dit rustade han upp bostadshuset för att kunna erbjuda goda bostäder. Magnus Isæus fick projektera det nya samhället och han ritade flera byggnader. Ett mönstersamhälle höll på att skapas, dock utan demokrati. Det var brukpatronen som styrde. Men samhällsutvecklingen hade sin gång också i Gustavsberg och efter första världskriget bildades fackföreningar och där-

med var Wilhelm Odelbergs era slut. Sönerna Axel och Victor tog över. Axel Odelberg arbetade för att knyta svenska konstnärer till fabriken som formgivare. Av stor betydelse blev Gunnar Wennerbergs och Wilhelm Kåges medarbetarskap. Victor Odelberg tog del av samhällets sociala liv, organiserade idrottsföreningar och ägnade stort intresse åt skogs- och jordbruksegendomarna. Under brödernas ledning moderniserades fabriken, men blev också svår att styra som familjeföretag. Gustavsberg uppköptes 1937 av KF.

Värmland förr och nu 1987 har som tema Värmland i konsten. Från 1600-tal till nutid får läsaren följa det värmländska landskapet genom konstnärsögon. Här möter namn som Uno Troili, Pehr Nordquist, A. F. Skjöldebrand, Magnus Isæus, Olof Hermelin, Carl Johan Fahlcrantz, Henrik Lilljebjörn, Jörgen Zetterqvist, Eigil Schwab, Anshelm Schultzberg, Selma Lagerlöfs morbror Christoffer Wallroth och Thora Thersner, som flitigt dokumenterade det svenska landskapet.

Västgöta-Dal 1987. I uppsatsen Krukmakaren på Vimpeln presenterar Rune Ekre Dalslands första krukmakare Oluff Johansson (död 1737) och Olof Ström, vilkas ornamentkonst undersöks genom bevarade daterade skärvor. Båda utförde konsthantverk på hög nivå och var drivna ornamenttecknare.

Västmanlands fornminnesförening och Västmanlands läns museum, årsskiftet 1987. Torbjörn Norman berättar om grundaren av Västmanlands fornminnesförening tillika kompositören till nationalsången Richard Dybeck, som själv vittnat om sitt tidiga intresse för fornminnena, folksångerna och sägerna. Studierna i Uppsala ledde till examen vid rättegångsverken. Han ansåg sig dock inte lämpad till ämbetsman och domare utan blev i stället en rastlös skribent i ämnen som rörde fornfrågor. Hans verksamhet hade ett pedagogiskt mål: att få allmänheten medveten om sin fornskatt. — Georg Björklund skildrar glimtar ur Johan Granlunds liv, pojken från Skultuna som blev skomakare och till sist älderman och en av de 24 äldste i Västerås. — Åke Boman skildrar sjukvården vid Västerås lasarett 1786–1893 bl. a. genom att presentera några där verksamma läkare som Carl Bruzelius (1762–1836), Johan Anders Widberg (1796–1873) och Fredrik Clarréus (1827–1893).

Ystadiana 1987. Gunnar Lundquist publicerar ett sammandrag av generaldirektören

Konrad Perssons minnen från uppväxttiden i sekelskiftets Ystad. — Gun Smitt berättar om den märklige och mångsidige Gustaf Henric Lundqvist, som författare antog namnet Sebastien Voirol. Efter studentexamen studerade han juridik i Lund, men detta intresserade honom inte, i stället författade han en lärobok i esperanto och reste därefter utomlands och levde som en fri litteratör. Han gav 1899 ut tidskriften *En vue du Desarmement* och översatte till franska nordiska författare som August Strindberg, Selma Lagerlöf och Herman Bang. På 1910-talet anställdes han vid Parisoperan och kom där bl. a. att utföra librettot till *Våroffer*. Han lämnade sin tjänst vid Operan 1930 och avled tre år senare och hade då hunnit ge ut flera egna böcker.

Östergötland 1987 ägnas det 700-årsjubilerande Linköping, där Göran B. Nilsson behandlar "två östgötar på tvären", nämligen Bernhard Henrik Palmaer och André Oscar Wallenberg. På tvären var den också ur tvärvetenskaplig betydelse, men kanske är det

den mänskliga sidan av "tväriheten" som dominerar. Båda var kontroversiella. Denna utrustning lämnade Palmaer att dö i armod medan Wallenberg slutade sitt liv som miljonär. — Börje S. Rahmqvist berättar om Jonn O. Nilsson, som blev mäktig fabrikör och politiker i staden. Under 32 år tillhörde han stadsfullmäktige och var under 27 år VD för Östra Centralbanans Jernvägsab. Störst betydelse hade han som skapare av Linköpings Elektriska Kraft AB. — Stefan Hammenbeck skildrar en betydligt mer andligt lagd man kaptenen Henrik Westman, som var övertygad om konstens förädlande inverkan och drömde om att få pryda Linköpings offentliga byggnader och platser med konstverk. Han var pådrivande vid byggandet av Linköpings museum och Domkyrkans restaurering. Här verkade han för att Henrik Sörensen skulle få utföra sitt förslag till altartavla och Milles Folkungabrunn på Stora Torget blev också verklighet genom Westmans engagemang.

Meddelande angående Personhistoriska samfundets årsmöte 1988

Personhistoriska samfundets årsmöte 1987 ägde rum tisdagen den 7 juni 1988 i Prins Eugens Valdemarsudde. På revisorernas förslag beviljades styrelsen ansvarsfrihet för 1987 års förvaltning. Till samfundets ordförande omvaldes docent Arne Losman. Till styrelseledamöter omvaldes Fredric Bedoire, docent Göran Dahlbäck, stadsarkivarie Leif Gidlöf, fil. dr Ulla Johanson, riddarhusgenealog Pontus Möller, docent Göran Nilzén, överbibliotekarie Wilhelm Odelberg, fil. dr Barbro Schaffer samt bankdirektör Nils Wedborn. Till redaktionsutskottet omvaldes Göran Dahlbäck, Arne Losman och Barbro Schaffer. Till revisorer omvaldes kanslichefen Björn Bergman och fil. lic. Göran Wendel. Till revisorssuppleant nyvaldes fil. lic. Lars-Olof Skoglund efter fil. lic. Elise Adelsköld, som undanbett sig omval. Professor Patrik Reuterswärd talade över ämnet Gregor Paulsson.

Förkortningslista

AA	Arbetarrörelsens arkiv
AK	Riksdagens andra kammare
DS	Diplomatarium Suecanum
HT	Historisk tidskrift
KB	Kungliga biblioteket
NTBB	Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen
PHT	Personhistorisk tidskrift
RA	Riksarkivet
SBL	Svenskt biografiskt lexikon
StvT	Statsvetenskaplig tidskrift
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
VHAAH	Vitterhetsakademiens handlingar

Personregister

- Abraham Brodersson (tjurhuvud), 30
 Adelcrantz, Carl Fredrik, överintendent, arkitekt, 59
 Adolf Johan, pfalzgreve, 17
 Adrian-Nilsson, Gösta, konstnär, 74
 Agrell, Alf, författare, 92
 Ahlberg, Alf, rektor, skriftställare, 90
 Ahlin, Lars, författare, 90
 Ahlmann, Elisabeth, f. Perner, 93
 —, Johan, bergmästare, 93
 Albert pärlstickare, 34
 Albertus Pictor, 40
 Alde, Ester, lanthushållsskoleföreståndare, 96
 Almquist, Jan Eric, professor, 14, 22
 —, Johan Axel, arkivråd, 96
 Almqvist, Carl Jonas Love, författare, 60 ff.
 Almö-ätten, se Johan Larsson
 Amaätten, 34
 Andreas Lydekini, munk i Vadstena, 29
 Andersson, Petter, riksdagsman, bonde, 48
 Anna, prinsessa, 1
 Anna Fikkesdtr (Bülow), abbedissa, genealog, 30
 — Larsdtr, nunna i Vadstena, 30
 — Nilsdtr (horn), nunna i Vadstena, 29, 31 f.
 Anrep, Gabriel, genealog, 96
 Ardelius, Lars, författare, 86
 Arent Larsson (Björnlår), 37
 Arfwedsson, Carl Christoffer, kommerseråd, gross-handlare, 43
 Arngundis Öjarsdtr, 32
 Aronowitsch, David, affärsman, 77
 —, Genia, f. Lebedeff, 78
 —, Gregor, konsthandlare, 77 ff.
 —, Hilda, 77
 —, Ingegerd, f. Berglund, 78
 —, Irma, f. Taube, 77
 —, Martin, bankdirektör, 77
 Arpad av Ungern, 33
 Arvid Knutsson (sparre över stjärna), riddare, 31
 Asklund, Erik, författare, 95 f.
 Asmussen, Svend, dansk musiker, 83
 Aspelin, Kurt, docent, 86
 Aspenäsätten, se Knut Jonsson, Lars Ulfsson
 Asplund, Karl, professor, författare, 78
 Bäckström, Birger, publicist, 75
 Bager, Einar, fil. dr, arkivforskare, konstnär, 91
 —, Haquin, handelsman, 91
 Balck, Viktor, generalmajor, idrottsledare, 92
 Banér, Johan, fältmarskalk, 1
 —, Sigrid, friherrinna, skriftställare, 1
 Bang, Herman, dansk författare, 66, 98
 Beckern, Johan von, generalmajor, 18
 Beijer, Agne, professor, 86
 Bellman, Carl Michael, hovsekreterare, skald, 46, 95
 —, Johan Arndt, professor, 95
 Bendixson, Artur, adjunkt, 96
 —, Nanna, f. Sohlman, författare, 96
 Benedicks, Gustaf, direktör, bruksidkare, 43
 Benedictsson, Victoria, författare, 92
 Bengt Larsson (Björnlår), underlagman, 37
 Bensow, Einar, överstelöjtnant, 50
 Benzelius, Erik d. ä., ärkebiskop, 88
 —, Erik d. y., ärkebiskop, 24
 Berch, Anders, professor, nationalekonom, 92
 Bergegren, Hinke, journalist, agitator, 73
 Berger, Henning, författare, 71
 Berggren, Gustaf, lektor, 88
 Berglund, Reinhold, skofabrikör, 78
 Bergman, Bo, författare, 66 f.
 —, Gösta M., professor, 62
 Bergström, David, envoyé, statsråd, 64, 86
 —, Tomas Fors, redaktör, 86
 Bernadotte, Karl, prins, 33
 —, Lennart, greve, 33
 —, Oscar, prins, 33
 —, Sigvard, prins, formgivare, 33
 Besant, Annie, engelsk teosof, 74
 Beskow, Bernhard von, överstekammarjunkare, författare, 55
 Bethlen, Mikael, ungersk adelsman, 93
 Bielke, släkt, 36
 —, Ture Gabriel, riksråd, 44 f.
 Bielke, se Ture Stensson
 Bildensköld, Nils, häradshövding, 19
 Bildt, Otto Vincent, direktör, 91
 Birger jarl, 33 ff., 39
 Birgitta Abrahamsdtr (tjurhuvud), 30
 — Birgersdtr (Finståätten), helgon, 28, 31, 94
 — Hansdtr, nunna i Vadstena, 30
 — Johansdtr, nunna i Vadstena, 30
 — Petersdtr, nunna i Vadstena, 30
 Bjälke, se Märta Bengtsdtr
 Björck, Oscar, konstnär, 97
 —, Staffan, professor, 86 f.
 Björck, Adolf, läkare, 81 f.
 —, Eva, f. Jancke, konsthantverkare, 81
 —, Kaj, ambassadör, 81 f.
 Björckbom, Thure Reinhold, bokhandlare, 54
 Björckman, Carl, bokförläggare, 85
 Björckquist, Erland, ombudsman, 86
 —, Manfred, biskop, rektor, 86
 —, Rut, f. Kjellén, 86
 Björn Matsson, kyrkvärd, 96
 Björnlår, se Arent Larsson, Bengt Larsson
 Björnstjerna, Oscar, generalmajor, 65
 Björnståhl, Johan Gustav, bokhandlare, 54
 Blixen-Finecke, Bror von, farmare, 69 f.
 —, Cockie von, f. Birkbeck, 69 f.
 —, Karen von, författare, 69 f.
 Blomqvist, Gustaf, arbetare, 96
 Bockhorn, se Johan Gyntersson
 Bol, Ferdinand, holländsk konstnär, 61
 Bonde, se Karl Knutsson
 Bonnier, Albert jr, bokförläggare, 95
 —, Gert, professor, 95
 —, Kaj, bokförläggare, 84 f., 95
 —, Karl-Otto, bokförläggare, 68, 74 f., 85, 95
 —, Tor, bokförläggare, 95

- Borchers, Jochim Hinrich, köpman, 44
 Borelius, Jacob, prost, 53 f.
 —, Johan Jacob, professor, 54
 —, Ulla, f. Böttiger, 53 f.
 Botvid, helgon, 94
 Brahe, släkt, 33
 Brander, Hedvig, f. Wiberg, 66
 Brandes, Georg, litteraturhistoriker, 66
 Branting, Hjalmar, statsminister, 73
 Brask, Hans, biskop, 29
 Bremer, Fredrika, författare, 95
 Brenner, Elias, miniatyrmålare, numismatiker, 93
 Broms, Frans, direktör, 71
 —, Signe, f. Fröberg, lanthushållsskoleföreståndare, 96
 Brovallius, Irja, författare, 85
 Bruhn, Augusta, postföreståndarinna, 96
 Brunius, August, skriftställare, 74
 —, Carl Georg, professor, arkitekt, 51
 Bruzelius, Carl, provinsialläkare, 97
 —, Emanuel, bokhandlare, publicist, 91
 Buddenbrock, Gotthard Henrik von, överste, 17
 Bukowski, Henryk, konsthandlare, 77
 Bure, Anders, generalmatematikus, 41 f.
 —, Olof, borgmästare, 42
 Bülow, se Anna Fikkesdtr
 Bünsow, Fredrik, direktör, 70 f.
 Båt, se Ingeborg Thoresdtr, Katarina Thoresdtr, Thore Karlsson
 Börjeson, Lena, konstnär, 78
 Börjesson, Karl, bokförläggare, bokhandlare, 81
 Böttiger, Carl Fredrik, apotekare, 53
 —, Carl Wilhelm, professor, skald, 54
 Caesar, 24
 Carlberg, Johan Oscar, professor, disponent, 73
 Carlgren, Matts, direktör, 78
 Carlsund, Otto G., konstnär, 76 f.
 Cederquist, Gustaf, traktör, 45
 Celsius, Anders, professor, astronom, 94
 Charles, engelsk prins, 33
 Claréus, Fredrik, provinsialläkare, 97
 Clason, Isak Gustaf, byggnadsråd, arkitekt, 71
 Claus Dowt, dansk riddare, 29, 31
 Clemens Emikini, prästmunk, 31
 Cooper, Richard, farmare, 69
 Cordier, Andrew, FN-sekreterare, 80
 Cornell, Henrik, professor, 86
 Coubertin, Pierre de, ordf. i Olympiska kommittén, skriftställare, 92
 Crafoord, Holger, direktör, 94
 Curman, Carl, professor, läkare, 51 f.
 —, Sigurd, riksantikvarie, 59 f.
 Dagerman, Stig, författare, 95
 Dahl, Staffan, förste bibliotekarie, 87
 Dahlgren, Carl Fredrik, komminister, författare, 88
 Dahlström, Gustaf Mauritz, civilingenjör, 73
 —, Kata, agitator, 73 f., 90
 Dalunde, Nancy, skådespelerska, 86
 Dan Knutsson (sköld styckad molnskura), frälseman, 32
 — Larsson (sköld styckad molnskura), 32
 Dardel, Nils von, konstnär, 74, 77
 —, Thora von, f. Klinckowström, konstnär, författare 77
 Dauer, Catharina, f. von Santen, 95
 —, Johan, assessor, 95
 de Besche, släkt, 42
 De Geer, Carl, generalkonsul, 78
 —, Charles, hovmarskalk, brukspatron, 42 f.
 —, Louis, affärsman, brukspatron, 42 f.
 Dehlgren, Sten, chefredaktör, 84
 Delacroix, Eugène, fransk konstnär, 61 f.
 De la Gardie, släkt, 33
 —, Magnus Gabriel, rikskansler, 92
 de la Vallé, Jean, borgmästare, arkitekt, 42
 de Wahl, Anders, skådespelare, 71
 Dickson, Eva, f. Lindström, 70
 —, Olle, godsägare, 70
 Diderot, Denis, fransk författare, 62
 Dietrichson, Lorentz, professor, publicist, 52
 Domnerus, Arne, musiker, 83
 Douglas, Gustaf, direktör, 84
 Drake af Intorp, ätt, 31
 —, Otto Magnus, major, 4 f.
 Dybeck, Richard, publicist, fornforskare, 97
 Ehrenstrahl, David Klöcker, konstnär, 93
 Ek, Sverker, professor, 86
 Ekeblad från Rekarne, se Magnus Eriksson
 Ekelöf, Gunnar, författare, 85
 Eklund, Johan Alfred, biskop, 87
 —, Ragnar, lektor, 87
 Ekman, Gustaf, översmidesmästare, metallurg, 43
 —, Otto Christian, provinsialläkare, 93
 Ekström, John, tekningslärare, 91
 Elgenstierna, Gustaf, postkontrollör, genealog, 96
 Elvin, Axel, skriftställare, 85
 Emund järnsida av England, 33
 Engelbrecht, Wilhelm, rådman, 96
 Engelbrechten von, släkt, 96
 —, Georg, regeringskansler, 96
 —, Gustaf, regeringskansler, 96
 Engkvist, Greta, sekreterare, fredsarbetare, 82 f.
 —, Olle, byggmästare, 82
 Engström, Leander, konstnär, 92
 Enquist, Per Olof, författare, 95
 Ericsson, Sven, direktör, 78
 Ericus Olai, teol. dr, historieskrivare, 28
 Erik XIV, 33
 Erik Birgersson, hertig, 34
 Erik Larsson (Tibble-ätten), 37
 Erik Nilsson (Väsbyätten), frälseman, 36
 Erikson, Estrid, affärskvinna, 71
 Erikson, Oscar, arkitekt, 71
 Eriksson, Nancy, riksdagsledamot, 90
 Erlander, Tage, statsminister, 90
 Ersson, Backåkers Jan, bonde, 52
 Eschelsson, Elsa, docent, jurist, 92
 Esseen, Martin, auskultant, 45
 Eugen, prins, 92
 Euphrosyne, se Nyberg, Julia Kristina
 Ewe, Herbert, stadsarkivarie, 91
 Fahlecrantz, Carl Johan, konstnär, 97
 Feet, se Nils Jönsson
 Ferdinand III av Kastilien, 33
 Finlay, Robert, kommerseråd, brukspatron, 43
 Finstaätten, se Birgitta Birgersdtr
 Fischer, Johann, generalsuperintendent, 93

Fleming, Hans, holländsk tekniker, 42
 —, Klas, riksråd, överståthållare, 41 f.
 Folke Folkesson (Rossviksätten), häradshövding, 37
 — Nilsson (fyrsteyckad sköld), riksråd, 31
 — Salveson, 38
 Folkungaätten, 33
 —, oäkta gren, se Gregers Bengtsson
 Fougstedt, Arvid, konstnär, 74
 Francke, August Hermann, tysk teolog, pedagog, 93
 Fredrik I, 26
 Freud, Sigmund, psykoanalytiker, 94
 Friedrich, Caspar David, tysk konstnär, 61 f.
 Fries, Elias, professor, botaniker, 96
 —, Ellen, fil. dr, studierektor, 91
 Friström, Carl Edvard, konstnär, 51
 Fürstenberg, Göthilda, f. Magnus, 96
 fyrsteyckad sköld, se Folke Nilsson, Ivar Nilsson
 Fähræus, Klas, skriftställare, 96
 —, Olga, skådespelerska, 96

Gardemein von, släkt, 3—13
 —, Arvid Reinhold, major, 4—9
 —, Axel Christoffer, adjutant, 4, 7, 11
 —, Christina Catharina, f. Grund, 4—12
 —, Eva, f. Drake, 4
 —, Magnus, sekundmajor, 9 f., 12
 Geijer, Erik Gustaf, professor, skald, 51
 Gellerstedt, Albert, överintendent, arkitekt, 59
 Gericault, Théodore, fransk konstnär, 62
 Gia Johansdtr eller Kogsdtr, nunna i Vadstena, 29
 Giese, Albert, tysk språkmästare, 22
 Gjärdsdtr, Anna, postmästaränka, 92
 Godenius, Samuel, fabrikör, 97
 Goethe, Johann Wolfgang von, tysk författare, 61
 Goldman, Andreas, astrolog, 94
 Gorkij, Maxim, tysk författare, 87
 Gottskalk Falkdal, biskop i Linköping, 32
 Gottsman, Berendt Henrik, bankkassör, 95
 Grabow, Mathilda, operasångerska, 77
 Granlid, Gunnel, f. Johansson, journalist, 87
 —, Hans, författare, 86 ff.
 Granlund, Johan, skomakare, ålderman, 97
 Gravallius, Wilhelmina, författare, 5
 Green, Johan Nicolaus, tysk boktryckare, 24
 Gregers Bengtsson (Folkungaättens oäkta gren), rid-dare, 36
 — Birgersson, 33
 Grieg, Harald, norsk bokförläggare, 75
 Grill, Adolf Ulric, brukspatron, 43
 —, Claes, kommerseråd, brukspatron, 43
 Grund, släkt, 4 f.
 —, Augustin, kapten, 4
 —, Catharina, f. Enhörning, 4 f., 11
 —, Christina, se Gardemein
 —, Hedvig Sophia, f. Ekerman, 4 f., 7, 11
 —, Otto, fänrik, 4
 Grundel, Jakob, byggningsborgmästare, 42
 Grut, Torben, arkitekt, 92
 Grünwald, Isaac, konstnär, 74, 77, 92
 Gummeson, Carl, galleriägare, 71
 Gustav I, 1 f., 40
 — II Adolf, 40, 42
 — III, 46, 92, 94
 — VI Adolf, 78

Gutenberg, Johann, tysk boktryckare, 62
 Gyldenstolpe, Nils, k. råd, guvernör, 93
 Gyllenberg, Henning, riksråd, 88
 Gyllenlod, Axel, överste, 19 f.
 Göransson Kjellberg, Anders, byggmästare, 93

Hald, Edward, konstnär, 74
 Hallberg, Peter, professor, 87
 Hallström, Per, författare, 84
 Hambræus, Jonas, professor, 92
 Hammarberg, Henrik, häradshövding, 20
 Hammarskjöld, Dag, generalsekreterare, 80
 —, Eleonora, f. Rääf, 12
 Hanell, Barbro, f. Berg, 17
 —, Caspar, hovrättsadvokat, 17
 Hans Nilsson, borgmästare, 41
 Hansson, Johan, bokförläggare, 85
 Harald Godwinsson, kung, 33
 Harrie, Ivar, chefredaktör, 83 f.
 Hasselgréen, Carl Gustaf, kapten, 45
 Hasselskog, Nils, författare, 96
 Hedberg, Tor, författare, 92
 Hederhielm, Peter, häradshövding, 20
 Hedin, Adolf, publicist, politiker, 64
 Hedlund, Sven, publicist, 52, 64
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich, tysk filosof, 54
 Heidenstam, Verner von, författare, 59, 67
 Heilborn, Helge, direktör, 84
 Hemberg, Oscar, redaktör, 84
 Henel, Andreas Jochim von, major, kalenderutgiva-re, 14—27
 —, Anna Dorothea, f. Mancken, 17, 21
 —, Maria Elisabeth, f. Rutensköld, 21
 Henricus Johannis, biskop i Västerås, 30
 Henrik III av England, 35
 Henschen, Folke, professor, 74, 81
 Herlitz, Lars, professor, 86
 Hermelin, Olof, löjtnant, livdrabant, 45
 —, Olof, konstnär, politiker, 97
 Herweghr, Daniel, domprost, 53
 Hildebrand, Bengt, professor, 96
 —, Bror Emil, riksarkivarie, 87
 Hildebrandt, Andreas, pommersk läkare, 1
 Hilder, Hans, prost, 90
 Hillerström, Pehr, konstnär, 62
 Hirsch, Isaac, grosshandlare, 70 f.
 Hiärne, Urban, landshövding, läkare, naturforskare, 94
 Hjertén, Sigrid, konstnär, 92
 hjorthorn, se Mathias Thyrmisson
 Holger Bengtsson, 37
 Holmberg, Yngve, generalkonsul, 86
 Holmger Knutsson, storman, 34
 Holst, Ine, kassörska, 78
 Honry, Laurent, bokhandlare, 14
 horn, se Anna Nilsdtr, Nils Palnesson
 Horn, Henrik, riksråd, 93
 Horn, Johan Laurentius, boktryckare, 21, 23, 54
 Huene, Carl Johan von, tysk officer, 17
 Huitfeldt, Johan, läkare, 8
 Huss, Erik, landshövding, tidningsdirektör, 84
 Häbolssläkten, 47 f.
 Hägerström, Axel, professor, 92, 94
 Häggqvist, Arne, lektor, författare, 87

håsthuvud, se Johan Holmgersson, Jon Magnusson,
Katarina Magnusdtr, Kristina Magnusdtr, Mag-
nus i Jäppestad
Höglund, Zeth, chefredaktör, borgarråd, 74

Ifvarsson, Carl, lantbrukare, riksdagsman, 64
Iljana Åkesdtr, 31
Inge Gulleson, 37
Ingeborg Håkansdtr, hertiginna, 35
— Thoresdtr (båt), nunna utanför koret i Vadstena,
32
Ingegerd Birgersdtr, 31
Ingelotz, Adolf Thure Johan, underlöjtnant, 49
Ingemar Ragvaldsson, kammarmästare, 50
Ingrid Larsdtr, abbedissa, 31
Isabella, drottning, 35
Isäus, Magnus, arkitekt, 97
Ivar Nilsson (fyrstyckad sköld), 31

Jarlerius, ärkebiskop, 37
Jedeur, Erik, lektor, skald, 55
Jennings, Frans, kommerseråd, köpman, 43
—, John, hovmarskalk, brukspatron, 43
Johan III, 33
—, hertig, 33
— Gyntersson (Bockhorn), 37
— Holmgersson (håsthuvud), 38
— Holmstensson (Rosenstråle), väpnare, 38
— Larsson (Almö-ätten), 37
— Petersson (tre liljor balkvis), munk i Vadstena,
30, 32
— Salveson, 38
Johannes Benekini, sakristan i Vadstena, 28, 30
— Johannis, generalkonfessor, 28
— Petri, generalkonfessor, 31
— Suenonis, munkglossator, 94
Johanson, Klara, skriftställare, 65
Johansson, Backåkers Erik, bonde, 52
Johansson, Gotthard, publicist, 85
Johansson, Wilhelm, bonde, 52
Johnson, Axel Ax:son, generalkonsul, 78
—, Eyvind, författare, 85, 95
Jolin, Einar, konstnär, 74
Jon Magnusson (håsthuvud), väpnare, 32
Joyce, James, engelsk författare, 84
Järta, Hans, landshövding, politiker, 55
—, Thomas, lektor, 55
Jöns Bengtsson (Lejonansikte), 32
Jöns Olofsson, 37

Kallerman, Johan, redaktör, 54
Karl IX, 33
— X Gustav, 17
— XI, 93
— XII, 93
— XIV Johan, 55
—, prins, 1 f.
— den store, 33
— av Hessen, lantgreve, 24
— Bengtsson (Oxhuvud), riddare, 38
— Knutsson (Bonde), kung, 28
Karlsson, Karl Henrik, amanuens, genealog, 96
Karlsson-Stig, Ante, konstnär, 92
Karlstén, Arvid, hovmedaljör, 93
Katarina, drottning, 34

Katarina Brynjulfsdtr, nunna i Vadstena, 32
— Fröstensdtr, 32
— Magnusdtr (håsthuvud), 33
— Stensdtr (Natt och Dag), 30
— Thoresdtr (båt), 32
— Ulfsdtr (Ulvåsa-ätten), abbedissa, 31
Kellgren, Johan Henrik, bibliotekarie, skald, 53 f.
Key, Axel, professor, 52
—, Ellen, författare, 73
Killander, Anders, lärare, 91
Killing, Frans, fil. dr, disponent, 93
Kjellberg, Sam, arkitekt, 71
Kjellgren, Josef, författare, 95
Klercker, Carl Nathanael af, general, 50
Klinckowström, Axel, docent, skriftställare, 77
Kloo, Johan, häradshövding, 20
Knut Jonsson (Aspenäsätten), drots, riddare, lag-
man, 32
— Porse, hertig, 35
Knös, Olof, lektor, 94
Koch, Martin, författare, 86
Kochen, Johan Henrik, hovkansler, 25
Komneros, bysantinsk dynasti, 33
Kovalevsky, Sonja, professor, 92
Krafft, Per, bokhandlare, 54
Kristeva, Julia, litteraturhistoriker, psykoanalyti-
ker, 57
Kristina, drottning, 41, 94
— Jönsdtr (Rosensparre), 32
— Larsdtr, 37
— Magnusdtr (håsthuvud), 83
Krok, Olof, 37
Krusenstjerna, Agnes von, författare, 85
Kräill von Bemeberg, Georg Ginther, generalkvar-
termästare, 42
Kåge, Wilhelm, konstnär, 97
Kämpe, Carl Lars, k. sekreterare, 94
Kärfe, Fritz, konstnär, 81
Königsmarck, Hans Christopher, riksråd, fält-
marskalk, 93

Lagercrantz, Olof, publicist, författare, 66
Lagerkvist, Elaine, f. Hallberg, 75
—, Gunnar, folkskollärare, kantor, 75
—, Karen, f. Sörensen, 75
—, Pär, författare, 65, 74 ff.
Lagerlöf, Karl Erik, docent, litteraturkritiker, 65
—, Selma, författare, 55—58, 97 f.
Landquist, John, professor, skriftställare, 94
Langenfelt, Gösta, lektor, 86
Langlet, Mathilda, författare, 92
Lars Dansson (sköld styckad av molnskura) häradshövding, 32
— Hansson, fogde, 42
— Karlsson (Sparre av Aspenäs), riddare, drots, 38
— Siggesson (Sparre), riksråd, riksmarsk, 1
— Timmesson, 37
— Ulfsdtr (Aspenäsätten), riddare, riksråd, 31
Larsson, Anna, kopist, städerska, 78
Lauræus, Gabriel, regementspräst, 93
Laurentius de Waxald, dominikanerbroder, kano-
nisk författare, 28
Laurentz, Johan, arkitekt, 71
Laurin, Carl G., skriftställare, 68
—, Knut, direktör, 94

Le Corbusier, Charles Eduard, fransk arkitekt, 76
 Lefebure, Jean, direktör, brukspatron, 43
 Leffler, Anne Charlotte, författare, 92
 Léger, Fernand, fransk konstnär, 76
 Lejonansikte, se Jöns Bengtsson
 Lespine, Charles, fransk kompositör, 91
 Lessing, Gotthold, tysk skriftställare, 62
 Letzlei, Jörgen, guldarbetare, 44
 Lewenhaupt, Adam Ludwig, riksråd, 17
 Levertin, Oscar, professor, författare, 66
 Lidbeck, Anders, professor, 95
 Lidforss, Bengt, professor, skriftställare, 81
 Lidiuvard Filipsson, 32
 (liljor, tre balkvis), se Johan Petersson, Magnus Petersson
 Lillie, se Matthias Gregorii, Ödgisl Sunesson
 Lilljebjörn, Henrik, regementskommissarie, publicist, 97
 Lilljekvist, Fredrik, byggnadsråd, arkitekt, 58 ff.
 Lindberger, Örjan, professor, 86
 Lindblom, Gustaf (Topsy), redaktionschef, direktör, 83
 Lindhagen, Anna, politiker, 90
 Lindorm, Erik, författare, 86
 Lindquist, Jan, arrendator, 45
 Lindschöld, Erik, k. råd, skald, 93
 Lindsfelt, Samuel, häradshövding, 18 f.
 Lindström, Richard, konstnär, 77
 Lindström, Ulla, statsråd, 90
 Linné, Carl von, arkiater, naturforskare, 96
 Ljungqvist, Bengt, kapten, 92
 Llewelyn den store av Wales, 33
 Lo-Johansson, Ivar, författare, 85, 95
 Lossa-ätten, se Olof Haraldsson
 Lothigius, Johan, häradshövding, 19
 Lund, Carl, ombudsman, 87
 Lundberg, Carl Oscar, byggmästare, 70
 Lundkvist, Artur, författare, 65
 Lundqvist, Gustaf Henrik, författare, 98
 Luth, Peter, professor, lektor, 88
 Lybeck, Bertil, konstnär, 77
 Löwen, Axel von, generalguvernör, kansler, 91

 Madsen, Karl, dansk museichef, 97
 Magnus, hertig, 1, 33
 – i Jäppestad (hästhuvud), underlagman, 32
 – Ambern, ärkedjäkne, 29
 – Birgersson "ladulås", kung, 35
 – Eriksson, kung, 35
 – Eriksson (Ekblad från Rekarne), häradshövding, 37
 – Häkonsson "lagaböter", kung, 35
 – Johansson (Ängel), riddare, riksråd, 36
 – Laurensen, hövitsman, 97
 – Petersson (tre liljor balkvis), generalkonfessor, 32
 – Salveson, 38
 – Östensson (Augustinii), biskop i Västerås, 31
 Malmsten, Carl, möbelarkitekt, 71
 Malmström, August, professor, konstnär, 51
 Manecken, Christian von, assessor, 21
 Mandorff, Hans, spannmålshandlare, 91
 Margareta Salvedstr, 38
 Marina, nunna i Vadstena, 31
 Martinson, Harry, författare, 85
 –, Moa, författare, 90

Mask, Sven Svensson, kapten, 96
 Mas-Olle, Helmer, konstnär, 92
 Matisse, Henri, fransk konstnär, 92
 Matthias Gregorii (Lillie), biskop i Strängnäs, 31
 – Ouidi, magister, författare
 – Thyrnisson (hjørthorn), riddare, 37 f.
 Mattsson, Malin, hembygdsforskare, 6
 Mechtild, drottning, 34
 Mehr, Hjalmar, landshövding, borgarråd, 78
 Meldlercreutz, Jonas, professor, matematiker, 94
 Messenius, Johannes, assessor, historiker, 1
 Michaëlsson, Erik, lektor, 86
 Milles, Carl, skulptör, 98
 Moberg, Vilhelm, författare, 85
 Mohn, Paul, legationsråd, 79
 Mollstadius, Axel, överste, 97
 (molnskura, sköld styckad av), se Dan Knutsson, Dan Larsson, Lars Dansson
 Mondrian, Piet, holländsk konstnär, 77
 Montan, Georg, häradshövding, 19
 Montin, Lars, provinsialläkare, 91
 Mortimer, Roger, earl, 35
 Moselius, John, grosshandlare, 88
 Mossberg, Elin, ombudsman, 90
 Muncktell, Johan Fredric, prost, 53
 Myrdal, Alva, statsråd, 80, 90
 –, Jan, författare, 86
 Märta Andersdtr, 31 f.
 – Bengtsdtr (en bjälke), 32
 Möller, Carl, överintendent, arkitekt, 59 f.
 Mörner, Carl, fältmarskalk, president, 18
 –, Hjalmar, konstnär, 61

 Nathhorst, Carl-Bertel, direktör, 78
 Natt och Dag, se Katarina Stensdtr
 Nicander, Karl August, skald, 91
 Nicolaus Amundi, generalkonfessor, 30
 – Canuti, kyrkoherde, 2
 – Gudmundi, biskop i Västerås, 31
 – Hermanni, biskop i Linköping, 31 f.
 – Michaelis, dekan i Uppsala, 31
 Nils Henriksson, riksdagsman, 40
 – Joarsson, g. m. Kristina Magnussdtr, 32
 – Jönsson Feet, kanik i Linköping, 32
 – Magnusson, 97
 – Palnesson (horn), väpnare, 29, 31 f.
 Nilsson, Carl Esaias (Tare), sjökapten, 51
 –, John O., fabrikör, politiker, 98
 –, Magnus, fotograf, 92
 –, Sven, professor, 51
 Norberg, Mattias, professor, kansliråd, 88
 Norby, Sören, hövitsman, 92
 Nordenfalk, Carl, överintendent, 78
 Nordenhjelm, Andreas, professor, 93
 Nordensvan, Carl Otto, generalmajor, 65
 Nordquist, Pehr, konstnär, 97
 Norlander, Carl, överste, 92
 Norlind, Arnold, fil. dr, geograf, författare, 81
 –, Ernst, konstnär, författare, 81
 Norlindh, Carl Magnus, rådmän, 91
 Nyberg, Julia Kristina (Euphrosyne), skaldinna, 55
 Nyblæus, Gustaf, överste, 50
 Nycop, Carl Adam, journalist, 83 f.
 –, Margot, redaktör, 83
 Nydahl, Johan, skolföreståndare, 64
 Nyrén, Gösta, konstnär, 97

Odelberg, Axel, överingenjör, 97
 —, Hilma, f. Godenius, 97
 —, Victor, disponent, agronom, 97
 —, Wilhelm, disponent, politiker, 97
 Olaus Magnus, ärkebiskop, kulturhistoriker, 38
 Olof Germundsson, kyrkvård, 96
 — Haraldsson (Lossa-ätten), 31
 — Larsson, 37
 Olsson, Anders, docent, författare, 65
 —, Henry, professor, 86
 —, William, grosshandlare, 71
 Oluff Johansson, krukmakare, 97
 Ottesen-Jensen, Elise, sexualpsykolog, 83
 Oxenstierna, släkt, 33
 —, Axel, rikskansler, 42, 92
 —, Bengt, kansler, 93
 —, Johan, författare, 91
 Oxhuvud, se Karl Bengtsson
 Ozenfant, Amédée, fransk konstnär, 76
 Palm, Göran, författare, 65
 Palmaer, Bernhard Henrik, publicist, 98
 Palme, Sven, direktör, politiker, 64
 Palmstierna, Carl Otto, major, 92
 Palne Eriksson (Rosenstråle), förfalskare, 38
 Paul, Melchior, kornett, 93
 Pauli, Hanna, konstnär, 96
 Paulsson, Gregor, professor, 78
 Pechlin, Carl Fredrik, generalmajor, 97
 Peder Magnusson (Brahe), väpnare, 97
 Perner, Elisabeth, se Ahlmann
 Perslow, Patrik, journalist, 95
 Persson, Cathrina, f. Bågenholm, 47
 —, Erik, bonde, 47
 —, Konrad, generaldirektör, 98
 Peter Eriksson (Tibble-ätten), 37
 — Jercho, borgare i Vadstena, 30
 — Larsson, 37
 Petrus de Dacia, dominikanprior, författare, 28
 Pihl, Carin, lektor, 86
 Piik, Ebbe, frälseman, 97
 Platen, Maria von, 68 f.
 Polhem, Christoffer, kommerseråd, mekanikus, 95
 Pålsson, Jöns, skjutskarl, 13

Qvist, Greta Stina, f Timm, 45
 —, Lars, lagman, 45

Ramborg Staffansdtr (Ulv), 31
 Rasmus Ludvigsson, sekreterare, genealog, 1, 96
 Rasmusson, Nils Ludvig, förste antikvarie, 88
 Rausing, Ruben, direktör, 94
 Raynal, Maurice, fransk konstkritiker, 76
 Rehnskiöld, Carl Gustaf, fältmarskalk, 18
 Ribbing, Länart, docent, skald, 81
 Rinman, Sven, direktör, bergsvetenskapsman, 43
 Rocket, Peter, brukspatron, 42
 Rodenstam, Greta, telegrafexpeditör, 92
 Roos, se Ulf Jonsson
 Roosval, Johnny, professor, 59 f., 84
 Rosen, Clarence von, hovstallmästare, idrottsfrämjare, 70, 92
 Rosenadler, Johan, kansliråd, 22
 Rosensparre, se Kristina Jönsdtr, Nils Jönsson Feet
 Rosenstråle, släkt, 38, se även Johan Holmstensson,
 Palne Eriksson

Rossviksätten, se Folke Folkesson
 Rostius, Christopher, professor, 91
 Rotsten, Anders, handlande, 45
 Rudbeck, Olof d. ä., professor, läkare, polyhistor, 93
 Rudenhielm, Bengt, statskommissarie, 18
 Runeberg, Johan Ludvig, författare, 10
 Ruskin, John, engelsk filosof, författare, 59
 Rutensköld, Lars, major, 21
 —, Maria, f Breitholtz, 21
 Rydberg, Viktor, professor, författare, 51, 66, 91
 Rydeberg, Georg, skådespelare, 83
 Rüdling, Johan Georg, skolmästare, 14
 Rålamb, Erik, kammarmarkare, 92
 Rääf, Leonhard Fredrik, fil. dr, kulturhistoriker, 13
 —, Leonhard Hindric, lagman, 7—13
 —, Magdalena, f. von Gardemein, 6, 9—12
 —, Reinhold Adam, kornett, 12 f.
 Rösiö, Bengt, generalkonsul, 79 ff.
 —, Per Jönsson, direktör, jordbruksforskare, 79

Sachs, Joseph, direktör, 71
 Sager, Daniel, fältskär, 96
 Sahlström, faktor, 13
 Salve, 38
 Salvius, Lars, boktryckare, 96
 Samuelsson, Kurt, docent, chefredaktör, 95
 Sandberg, Gustaf, konstnär, 96 f.
 —, Hildur, med. stud., 81
 Sandels, Gösta, konstnär, 75
 Santen, Heere von, vinhandlare, 95
 Schadenhausen, Valentin, urnmakare, 91
 Scheffel, Johan Henrik, porträttmålare, direktör, 5
 Scheringsson, Reinhold, lektor, 54
 Schlegel, August Wilhelm, tysk författare, filosof, 62
 Schmiedeberg, Johan Carl, bankokommisarie, 10
 Schneider, Benjamin Gottlieb, boktryckare, 21, 26
 Scholander, Fredrik Wilhelm, hovintendent, arkitekt, 51
 Schröder, Johan Henrik, bibliotekarie, 54
 Schröderheim, Elis, statssekreterare, landshövding, 46
 Schultzberg, Anshelm, konstnär, 97
 Schwab, Eigil, konstnär, 77, 97
 Schweitzer, Albert, tysk teolog, filosof, läkare, 79
 Schück, Henrik, professor, 65
 Scott, George Gilbert, engelsk arkitekt, 58
 Sefström, Nils Gabriel, professor, kemist, 43
 Selander, Sten, författare, 66
 Serenius, Jacob, prost, 46
 Setterlind, Bo, författare, 85
 Simonsson, Birger, konstnär, 81
 Sjöberg, Erik, skald, 91
 Skjöldebrand, Anders Fredrik, statsråd, 97
 Skule, norsk kung, 34
 Skytte, Johan, riksråd, 93
 Slim, Mongi, utrikesminister, 80
 Smidt, Conrad, bryggare, 44
 Smith, Ian, president, 80
 (Sparre), se Lars Siggeusson
 — av Aspenäs, se Lars Karlsson
 — av Ellinge, släkt, 36
 (— över stjärna), se Arvid Knutsson
 Sparre av Vik, släkt, 36
 Sprengler, David, skriftställare, 85

—, Oswald, tysk filosof, 68
 Spång, Catharina, 96
 Staffan Ulfsson (Ulv), riddare, riksråd, 31
 Steenhoff, Frida, författare, 90
 Sten, prins, 1 f.
 Stenbock, släkt, 33 f.
 Stierbeth, Stig, kapten, 92
 Stiernhielm, Georg, direktör, författare, 6
 Stiernman, Anders Anton, kansliråd, genealog, 96
 Stolpe, Sven, lektor, författare, 94
 Strahlenberg, Philip Johann, överstelöjtnant, 93
 Strandberg, Aurore, f. Palm, 60
 —, Carl Wilhelm August, publicist, skald, 60
 —, Petrus Johannes, kyrkoherde, 4, 9
 —, Zacharias, assessor, läkare, 9 f.
 Strindberg, August, författare 66, 71, 82, 98
 Ström, Fredrik, politiker, skriftställare, 73 f.
 —, Olof, krukmakare, 97
 Stuart, Carl Magnus, överste, 93
 Suther, Per, direktör, konsthandlare, 95
 Svanström, Ragnar, förlagschef, 85
 Svanteplak Knutsson, riddare, riksråd, lagman, 37
 Svedberg, Jesper, grosshandlare, 71
 Swedenborg, Emanuel, assessor, filosof, 43
 Svensson, Georg, bokförläggare, 84 f.
 Sällström, Emmy, småskollärarinna, 90
 Söderberg, Betty, 68
 —, Emilia Theresia, f. Brander, 66
 —, Emilie, f. Voss, 67
 —, Fredrik, notarie, 66
 —, Frida, 66
 —, Hjalmar, författare, 66–69, 71, 95
 —, Märta, f. Abenius, 66, 69
 Söderholm, Martin, fotograf, 96
 Sörensen, Henrik, norsk konstnär, 74, 98

 Tamm, Gustaf, översmedsmästare, bergsvetenskapsman, 43
 Taube, Carl Evert, överste, 77
 —, Evert, författare, 85
 Tegnér, Esaias, biskop, skald, 51
 Tengberg, Edvard Fredrik, fanjunkare, 13
 Ternström, Olof, ambassadör, 86
 Thersner, Thora, litograf, konstnär, 97
 Thiel, Arthur, affärsman, 71
 —, Ernest, bankdirektör, konstsamlare, 68, 71, 96
 Thomé, Heinrich, ingenjör, 42
 Thore Karlsson (båt), 32
 Thorius Andree, munk i Vadstena, 29 f.
 Thorsson, Inga, statssekreterare, 90
 Thure Stensson (Bielke), 30
 Tibble-ätten, se Erik Larsson, Peter Eriksson
 Tigerschild, Herbert, bibliotekarie, 95
 Timm, Paul, handelsman, brukspatron, 45
 Timme Olofsson, 37
 Tingsten, Herbert, professor, chefredaktör, 84, 95
 —, Lars, general, statsråd, 65
 Tjurhuvud, se Abraham Brodersson, Birgitta Abrahamsdtr
 Tolstoj, Leo, rysk författare, 87
 Tord murmästare, 40
 Torstensson, Anders, stadsingenjör, 41 f.
 Trana, Anna Gertrud, f. Schmidt, 44
 —, Bengt, traktör, 44 f.
 Troili, Uno, konstnär, 97
 Trulson, Anders, konstnär, 81

Turner, William, engelsk konstnär, 62
 Tøndebinder, Claus Mortensen, predikant, 91

 Ugglar, Carl Fredrik, kammarherre, heraldiker, historiker, 88
 —, Gustaf, general, 65
 Ugglas, Ludvig af, överste, brukspatron, 43
 —, Samuel af, president, brukspatron, 43
 Ulf Jonsson (Roos), norskt riksråd, 37
 Ulfeld, Corfitz, riksråd, 91
 Ulf, ätt, 33
 Ulf, se Ramborg Staffansdtr, Staffan Ulfsson
 Ulvåsaätten, se Katarina Ulfsdtr
 Upmark, Gustaf, intendent, 58 ff
 Utter, Per Månsson, arkivsekreterare, genealog, 96

 Wachtmeister, Carl Johan, överste, 92
 Wackenroder, Wilhelm Heinrich, tysk författare, 62
 Wahlbom, Carl, konstnär, 61
 Wahlenberg, Göran, professor, 96
 Valdemar, kung, 35
 Vallander, Sven, arkitekt, 90
 Wallenberg, André Oskar, bankdirektör, 98
 —, Marcus, v häradshövding, bankdirektör, 71
 Wallin, Johan Olof, ärkebiskop, skald, 55
 Wallroth, Christoffer, konstnär, 97
 Warelus, Stellan, kamrer, 78
 Vasa, ätt, 33
 Wavinsky, Edvard, direktör, politiker, 64
 Wechsel, Gese, postmästaränka, 92
 Wennerberg, Gunnar, konstnär, 97
 Versteegh, Gerard, direktör, 78
 Vervier, Welam, bruksägare, 42
 Westman, Henrik, kapten, 98
 Wicander, Hjalmar, direktör, 71
 Wickman, Gustaf, faktor, 84
 —, Putte, musiker, 83
 Wicksell, Knut, professor, politiker, 73
 Widberg, Johan Anders, provinsialläkare, 97
 Wigforss, Ernst, finansminister, 90
 Wijkman, Per, ambassadör, 79
 Wilde, Oscar, engelsk författare, 84
 Vilhelm erövraren, 33
 Williamsson, Johan, kanslibokhållare, 22
 Winblad, Elisabet, postmästaränka, 92
 Winge, Mårten Eskil, konstnär, 51
 Winqvist, Tore, redaktör, 87
 Viollet-le-Duc, Eugène Emanuel, fransk arkitekt, 58
 Wirsén, Carl David af, bibliotekarie, författare, 65 f.
 Vladimir den helige av Kiev, 33
 Vogel, Julius, Ny Zeeländsk finansminister, 50
 Wreech, Curt Friedrich von, kapten, 93
 Wright, Maria Margareta, f. Bildt, 91
 —, Wilhelm, konstnär, 90 f.
 Wärnlund, Rudolf, författare, 90, 95
 Wärnsköld, Johan, generalkvartermästare, 42
 Väsbyätten, se Erik Nilsson

 Zachow, Fredrik, löjtnant, 50
 Zennström, Per Olof, publicist, 86
 Zetkin, Klara, tysk politiker, publicist, 90
 Zetterqvist, Jörgen, konstnär, 97
 Zettervall, Helgo, överintendent, arkitekt, 58ff.
 Zola, Emile, fransk författare, 67

Zorn, Anders, konstnär, 78
Zunkel, Christian, tysk boktryckare, 23

Ågren, Sigge, redaktionschef, 84
—, Sven, bibliotekarie, 14
Åhrén, Uno, arkitekt, 90
Åke Ingvarsson (båt), riddare, 31
Åkerlund, Erik, förlagschef, 94
Åkeson Lundegård, Ewald, kyrkoherde, 64

Ängel, se Magnus Johansson

Ödgisil Sunesson (3 sjöblad), 31
Örnberg, Victor, landsarkivarie, genealog, 96
Örnehufvud, Olof Hansson, generalkvartermästare,
42
Österling, Anders, författare, 65 f., 81

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

ÅTTIOFJÄRDE ÅRGÅNGEN
1988

STOCKHOLM

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET
GENOM
BARBRO SCHAFFER

MEDEL TILL UTGIVNINGEN HAR ANSLAGITS AV
HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET
OCH KUNGLIGA PATRIOTISKA SÄLLSKAPET

INNEHÅLL

Svenska studenter i Rostock 1419—1828. Av <i>Christian Callmer</i>	
Ytterligare fynd rörande Gustav I:s son Sten. Av <i>Hans Gillingstam</i>	1—2
Den gardemeinska saken. Öden kring ett rättsfall från Gustav III tid. Av <i>Tore Wretö</i>	3—13
Andreas Jochim von Henel och hans biografiska kalendrar. Av <i>Axel Norberg</i>	14—27
Recensioner	
Vadstena-diariet i ny utgåva. Av <i>Jan Liedgren</i>	28—33
Furstegenealogier. Av <i>Hans Gillingstam</i>	33—34
Furstebilder. Av <i>Birgitta Fritz</i>	34—36
Hagunda härad i Uppland under medeltiden. Av <i>Hans Gillingstam</i>	36—38
Medeltidens Stockholm. Av <i>Birgitta Lager-Kromnow</i>	38—40
Åländsk historia. Av <i>Anders Winroth</i>	40
Stockholms stadsplan. Av <i>Birgitta Lager-Kromnow</i>	40—42
Brukspatronerna och vallonjärnet. Av <i>Per-Arne Karlsson</i>	42—44
Stockholmsförorten Tranebergs antecedentia. Av <i>Hans Gillingstam</i>	44—45
De svenska riksdagsprotokollen. Av <i>Ingemar Carlsson</i>	45—47
Sveriges största släktbok. Av <i>Sten Carlsson</i>	47—48
Släktforskarförbundets årsbok. Av <i>Björn Asker</i>	48—50
Svenskarna på Nya Zeeland. Av <i>Hans Gillingstam</i>	50—51
Carl Curman och nygöticismen. Av <i>Fredric Bedoire</i>	51—52
En dalabondes liv. Av <i>Hans Gillingstam</i>	52
Litteratörer och kulturkonsumenter i Västerås. Av <i>Elise Adelsköld</i>	53—55
Om Selma Lagerlöf. Av <i>Ulla Torpe</i>	55—58
Gripsholms restaurering. Av <i>Krister Malmström</i>	58—60
Brev kring ett kvinnoliv. Av <i>Bodil Ulate Segura</i>	60
Almqvist och de visuella konstarterna. Av <i>Eva Sundler Malmnäs</i>	60—62
Arméofficerare under omorganisation (1860—1920). Av <i>Björn Asker</i>	63—65
100 års litteraturkritik. Av <i>Tulla Grünberger</i>	65—66
Hjalmar Söderbergs författarliv. Av <i>Göran Leth</i>	66—69
Ny litteratur om och av Bror von Blixen-Finecke. Av <i>Wilhelm Odelberg</i>	69—70
En paradgata. Av <i>Lars-Olof Skoglund</i>	70—71
Idrottsrörelsen. Av <i>Bode Janzon</i>	71—73
Kata Dalström. Av <i>Åke Lilliestam</i>	73—74
Pär Lagerkvist. Av <i>Märta Netterstad</i>	74—76
Otto G. Carlsund — en svensk kosmopolit. Av <i>Barbro Schaffer</i>	76—77
Ett konsthandlarliv. Av <i>Brita Linde</i>	77—79
Välskrivna diplomatminnen. Av <i>Ulf Brandell</i>	79—81
Om en man och hans tid. Av <i>Åke Lilliestam</i>	81—82
Ett liv i fredens tjänst. Av <i>Kerstin Abukhanfusa</i>	82—83
Carl-Adam Nycops memoarer. Av <i>Kent Zetterberg</i>	83—84
Georg Svensson minns. Av <i>Barbro Schaffer</i>	84—85
Granlids Upptrappning. Av <i>Åke Lilliestam</i>	85—87
Svenska myntsamlare. Av <i>Göran Nilzén</i>	87—88
Kulturhistoria på gravstenar. Av <i>Anders Winroth</i>	88
Österbottniska släktnamn. Av <i>Anders Winroth</i>	88—89
Meddelanden från Krigsarkivet. Av <i>Lars-Olof Skoglund</i>	89
Tidskriftsöversikt. Av <i>Barbro Schaffer</i>	90—98
Meddelande angående Personhistoriska samfundets årsmöte 1988	99
Förkortningslista	100
Personregister	101—108

